EMIL DUMEA

ISTORIA BISERICII ANTICE ȘI MEDIEVALE

(suport de curs)

Iași 2019

Partea I
ANTICHITATEA

Premise obligatorii

Atunci când vorbește sau scrie despre istoria Bisericii, istoricul vorbește sau scrie despre un obiect al contemplării, despre ceva care este nu doar istorie a oamenilor, ci și un sacrament sau o taină a lui Dumnezeu. Istoria Bisericii ne prezintă originea și dezvoltarea bisericii ca popor al lui Dumnezeu care se extinde în timp și spațiu. În expunerea acestei istorii, istoricul examinează științific izvoarele istorice, dar în prezentarea lor trebuie să țină cont și de ceea ce spun disciplinele teologice despre Biserică.

În rândul celor care iau contact cu istoria Bisericii se constată un grad ridicat de ignoranță atât referitoare la Biserica Catolică, cât și la istoria celorlalte biserici și confesiuni creștine. Există tendințe între istorici de a încadra istoria Bisericii între științele care aparțin culturii universale. Ei consideră Biserica mai mult ca o instituție alături de alte instituții și acordă puțină atenție lui Isus Cristos ca Fiu al lui Dumnezeu și fondator al Bisericii. El este prezentat mai mult ca un Cristos, personaj al istoriei umane și mai puțin ca Răscumpărătorul omului.

Cel care vrea să aibă o cunoaștere corectă și profundă a istoriei Bisericii, trebuie să aibă un orizont cultural vast, ca și o foarte bună cunoaștere a izvoarelor primare ale Bisericii, adică Sfânta Scriptură (mai ales Noul Testament), cât și o bună cunoaștere a scrierilor părinților apologeți și a marilor Sfinți Părinți; toate acestea sunt cerințe obligatorii pentru perioada antică a Bisericii. Pentru epocile următoare, izvoarele istorice se

multiplică considerabil, iar munca unui istoric devine mai grea și recere timp mai îndelungat.

Pentru a ajunge la o sinteză armonică, studierea unui simplu fapt istoric creștin cere și cunoașterea dinamicilor colaterale, precum și a ambientului cultural istoric și geografic din care face parte. Ținând cont de toate acestea, studiul istoriei Bisericii încadrează această instituție în cadrul amplu al istoriei universale. Și fiindcă este vorba despre o instituție al cărei fondator este Isus Cristos, istoria ei face parte din misterul iubirii răscumpărătoare a lui Dumnezeu, un mister care se revelează în dinamica concretă a istoriei oamenilor.

Unde plasăm istoria Bisericii?

Abia după al doilea război mondial s-a pus problema încadrării istoriei Bisericii între disciplinele teologice sau într-un sector aparte al istoriei în general. Această problemă a fost ridicată și argumentată foarte bine de către marele istoric Hubert Jedin (1900-1980). Istoria Bisericii este o disciplină legată direct de teologie și de instituția a cărei istorie o prezintă. Istoricii de orientare laicistă, în schimb, insistă pe necesitatea studierii ei mai mult din prisma rigorilor documentare și metodologice laice, adică fără o deschidere spre transcendent.

Din partea clerului catolic și a ierarhiei Bisericii, istoria ei a fost și este privită ca o disciplină în cadrul disciplinelor teologice. Obiectul studiului istoriei Bisericii este biserica lui Isus Cristos, care este o realitate teandrică. Deci, pentru a o studia și prezenta bine, istoricul are nevoie și de perspectiva teologică. De fapt, istoricul își ia obiectul studiului său din teologia dogmatică, căci această disciplină ne prezintă identitatea Bisericii, obiect pe care apoi îl analizează cu mijloacele și metodele proprii ale disciplinei istorice. Însă pentru un istoric, dimensiunea teologică

a Bisericii intră în joc doar după ce a reconstruit istoric faptele și evenimentele istorice, fapte și evenimente pe care le analizează cu criterii pur raționale. De aici se poate naște tendința unei separări, și anume să prezinți istoria ei fără credință sau să înțelegi istoria Bisericii doar prin prisma credinței. Se cere un echilibru între cele două elemente ale studiului, rațiunea și credința. Este nevoie de conciliere metodologică între istorie și teologie, reconciliere dealtfel greu de realizat fiindcă există pericolul unui echivoc, și anume de a înțelege biserica doar ca o realitate supranaturală diferită de istoricitatea ei. Este nevoie așadar de un echilibru între teologie și istorie. Preocuparea istoricului trebuie să fie aceea de a îmbina într-o manieră plăcută și conciliantă metoda și mijloacele de cercetare pur istorice cu dimensiunea transcendentală a acestei instituții, ceea ce presupune din partea lui dacă nu credința, cel puțin sensibilitatea și deschiderea spre transcendent, sacru și religios.

Istoria Bisericii aparține teologiei? Este istoria o disciplină teologică, așa cum este exegeza biblică, dogmatica și teologia morală? Este obligatorie prezența Istoriei Bisericii în planurile de învățământ ale tuturor preoților și persoanelor consacrate unei vieți și slujiri religioase? Sau această istorie reprezintă doar o disciplină auxiliară care are menirea de a transmite studentului unele cunoștințe istorice pentru ca el să fie în stare, de exemplu, să studieze istoria dogmelor și a dreptului canonic?

- Istoria Bisericii ca disciplină de studiu este obligatorie în orice formare teologică completă din următoarele motive:Baza teologiei este revelația: cum poți însă să înțelegi scrierile creștine ale primului secol dacă nu cunoști contextul lor istoric? Teologia reprezintă o reflecție continuă despre revelație pe parcursul istoriei; acest fapt cere cunoașterea diferitelor epoci și perioade ale istoriei Bisericii.

– O teologie care se dezvoltă în dialectica dintre revelație și omul concret nu poate să facă abstracție de istoricitatea omului.

Obiectul Istoriei Bisericii

Obiectul Istoriei Bisericii îl reprezintă creșterea în timp și spațiu a bisericii înființată de Isus Cristos. Acest obiect al teologiei și rațiunii în același timp, reprezintă o disciplină teologică care se distinge de istoria creștinismului. Punctul ei de plecare ca și noțiunea de biserică nu trebuie să îl împiedice pe istoric să analizeze caracterul empiric al manifestărilor ei de viață, folosindu-se de izvoarele istorice. Aspectul teologic al bisericii se referă doar la originea divină a operei lui Isus Cristos, la organizarea ierarhică și sacramentală pusă de el la baza bisericii, la asistența Duhului Sfânt, ca și la tinderea ei spre perfecțiunea escatologică.

Așa cum un bob de grâu germinează, iese din pământ, face un spic și rodește, dar rămâne mereu același în esența lui, la fel, biserica se realizează într-un proces istoric în forme diferite și în același timp rămâne egală cu ea însăși. Caracterului ei de entitate istorică se fundamentează în încarnarea Logosului și în intrarea lui în istoria umana. Ea este o comunitate a oamenilor (un popor al lui Dumnezeu), condusă de oameni (colegiul apostolic, episcopii, primatul papal). Astfel biserica depinde de acțiunile oamenilor, de calitățile ca și de slăbiciunile lor. Totuși, Cristos nu a lăsat biserica doar în propriile ei puteri. Duhul Sfânt este o prezență istorică care asistă biserica, o ferește de greșeli, o sfințește și o păstrează într-o stare de puritate, folosindu-se uneori și de miracole. Existența Duhului Sfânt și acțiunea lui în biserică, ca har în inimile oamenilor, se manifestă prin forme care pot fi verificate istoric, forme care în același timp trebuie și crezute,

fiind un obiect al credinței. Biserica își are originea în cooperarea între acest actor divin cu cel uman.

Din conceptul de Biserică provin înțelegerea și interpretarea istoriei ecleziastice. Pe o bază teologică se află atât începutul cât și sfârșitul istoriei bisericii. Acest început istoric nu este odată cu întruparea Fiului lui Dumnezeu, nici cu alegerea și misiunea încredințată apostolilor, dar cu coborârea Duhului Sfânt asupra comunității primare în sărbătoarea Rusaliilor, iar sfârșitul acestei biserici va fi atunci când se va reîntoarce pe pământ Isus Cristos. Între aceste limite cronologice, istoria bisericii își găsește obiectul tuturor manifestărilor ei: cele externe, precum răspândirea ei în lume (misiunile), relațiile cu religiile necreștine și cu comunitățile ecleziastice creștine separate de ea (ecumenismul), ca și relațiile cu statul și cu societatea în general (politica ecleziastică și sociologia ecleziastică); cele interne, precum definirea dogmei din partea magisteriului Bisericii în lupta ei contra ereziilor, ajutându-se de științele teologice, de predicarea credinței creștine și de instruirea religioasă, ca și de celebrarea cultului și administrarea sacramentelor, și nu în ultimul rând prin practicarea carității creștine și prin iradierea învățăturii creștine în toate zonele culturii și ale vieții sociale.

Metoda cercetării istorice

Pentru a-și îndeplini misiunea, istoria bisericii se servește de metoda istorică. Aplicarea acestei metode la obiectul ei de studiu, adică biserica credinței și în același timp o biserică vizibilă, cercetarea istorică nu este scutită de tensiuni între postulatele teologice și datele științifice reale, sigure sau aparent sigure, punându-l astfel pe istoric în fața unor alegeri dificile. Probitatea lui științifică însă nu este alterată. Această probitate

este în același timp teologie ca și știință istorică în sensul strict al cuvântului.

Aplicarea metodei istorice se realizează în trei trepte:

- Istoria bisericii ca orice istorie este legată de izvoare (monumente, obiecte, scrieri etc.), care trebuie verificate în autenticitatea lor, adică este necesară o analiză critică a izvoarelor pentru a stabili cu exactitate conținutul lor real, istoric. Scopul acestei metode este de a fixa datele istorice în construcția istorică. În această fază nu este nicio diferență între istoria bisericii și istoria profană.
- Interpretarea izvoarelor în legătura lor cazuală cu acțiunile umane și cu judecarea personajelor (nu este vorba de o judecată morală). Criteriile de evaluare nu trebuie scoase din istoria însăși, căci nu sunt străine acestei istorii. Cauzalitatea istorică trebuie să admită intervenția și colaborarea unor factori transcendenți (fenomenele mistice, miracolele), care nu trebuie excluse apriori.
- În ansamblul ei, istoria bisericii poate fi înțeleasă ca istorie a mântuirii, iar semnificația ei ultimă poate fi percepută doar prin credință. Ea reprezintă prezența continuă a lui Isus Cristos în lume prin predicarea credinței și prin comuniunea cu El a noului popor al lui Dumnezeu. Ea reprezintă creșterea trupului lui Cristos, trup care uneori se îmbolnăvește, care are căderi și se ridică, care merge înainte dar poate să meargă și înapoi. Istoria bisericii înseamnă și teologie a crucii, din cauza păcatelor ei și a persecutării ei din partea dușmanilor. Biserica are nevoie continuă de reînnoire în caracterul ei provizoriu, în drum spre împlinirea ei definitivă în parusie.

Periodizarea Istoriei Bisericii

Subdiviziunile istoriei bisericii nu pot fi deduse din categorii ale filosofiei istoriei, și nici în baza doar a planului divin de mântuire a oamenilor. Această periodizare nu depinde de relațiile pe care biserica le are cu lumea, deoarece biserica nu se identifică cu nicio cultură. Orice periodizare a istoriei bisericii trebuie să țină cont de creșterea externă și internă a ei, creștere realizată de Duhul Sfânt în cooperare cu libertatea umană, o creștere care este într-un dialog continuu cu toate culturile lumii.

Periodizarea istoriei bisericii este dificilă și delicată întrucât nici chiar din esența bisericii nu este posibil să o deducem. Ceea ce putem face este să încercăm o schemă a subdiviziunilor existenței ei istorice care se bazează pe teologie, în istoria misterioasă a relațiilor dintre biserică și lume, mai precis în modalitatea cu care biserica și-a îndeplinit misiunea ei divină în relațiile cu această lume. O schemă sintetică a istoriei bisericii cuprinde trei epoci, ultima fiind abia începută oficial prin conciliul ecumenic Vatican II. Prima epocă este cea antică, scurtă, care cuprinde perioada iudeo-creștină. A doua epocă cuprinde existența bisericii în arii culturale bine determinate, adică în aria elenismului și în cea a civilizației și culturii continentului european. A treia epocă este caracterizată de deschiderea bisericii la scară planetară, deschidere favorizată de fenomenul globalizării.

Aceste trei perioade care indică trei etape esențiale și distincte ale creștinismului pot fi împărțite la rândul lor într-un mod mai profund. De exemplu, a doua perioadă este marcată de trecerea de la antichitate la Evul Mediu și de cultura medievală în perioada colonialismului european și a iluminismului. O altă periodizare a ei împărtășită de cei mai mulți istorici ne prezintă următoarele subdiviziuni:

1. biserica în sfera culturală elenistică și romană (secolele I-V);
2. biserica ca fundament al comunității popoarelor creștine occidentale (secolele VI-XIV);
3. fracturile lumii creștine occidentale și trecerea spre activitatea de evanghelizare al lumii (secolele XIV-XX);
4. biserica în era industrială și postmodernă (secolele XX-XXI).

O altă împărțire a istoriei bisericii, mai teologică, pune accentul pe istoria spiritualității creștine. Putem să împărțim istoria în funcție de relația care există între biserică și lume, ținând cont de privirea teologică a bisericii față de lume. Din această perspectivă, istoria bisericii se împarte în patru perioade:

- Primele patru secole. Biserica care trăiește noua realitate în Isus Cristos se menține la distanță față de lume, deoarece lumea a persecutat-o în primele trei secole.
- Secolele V-XVIII. Între biserică și lume există o identitate aproape completă, exceptând perioada dinaintea izbucnirii revoluției franceze. Această lungă perioadă poate la rândul ei să fie împărțită în alte trei perioade: a) anii 400-1000: domină împăratul și regii; b) anii 1000-1500: biserica (papa, episcopii, clerul) domină; c) anii 1500-1800: dominarea absolută a statului.
- Din 1800 până în 1960: Biserica se găsește izolată de către lume, o lume care luptă contra bisericii, iar aceasta încearcă să își recâștige poziția de control al societății.
- De la Vatican II până în prezent: biserica pătrunde în lume ca o instanță critică pentru a putea dezvolta ceea ce este pozitiv și pentru a însănătoși ceea ce este negativ.

I. ÎNCEPUTURILE BISERICII

1. Primii pași ai creștinismului

În începuturile bisericii este necesară cunoașterea contextului politic și religios din Imperiul Roman, un imperiu politeist în care cultul împăraților avea un rol deosebit de important. Este importantă apoi cunoașterea situației religioase a iudaismului din Palestina. Pentru orice evreu pios, cărțile vechiului testament erau de o importanță fundamentală. La acestea se adăuga tradiția care interpreta textele sacre și stabilea normele de conduită ale evreului până în cele mai mici detalii. În poporul evreu existau trei grupări, a saduceilor, a fariseilor și a zeloților.

În acest popor s-a născut Isus Cristos, a cărui existență istorică a fost pusă la îndoială până în secolul al XIX-lea, o îndoială care provenea din iluminismul liberal și din critica istorică care vedea în creștinism o invenție a apostolilor. Astăzi toate aceste teorii au fost abandonate și au fost dovedite complet lipsite de validitate științifică. Cele mai importante mărturii despre existența și activitatea lui Isus Cristos le găsim în cele patru evanghelii ale Noului Testament. Acestea ne redau o imagine a lui Cristos așa cum s-a format pe baza predicării apostolice și a ceea ce a rămas în memoria discipolilor lui Isus Cristos. Acești discipoli provin dintre evrei, dar formează în sânul iudaismului un grup separat al martorilor lui Isus Cristos înviat. Ei ne vorbesc despre Isus Cristos, însă despre un Cristos luminat de învierea lui.

Existența lui Isus Cristos este confirmată și de izvoare păgâne: În jurul anului 112 sau 113, Pliniu cel Tinăr scrie o scrisoare împăratului Traian, scrisoare în care ne vorbește despre creștini. Spre anul 117, Tacitus îi menționează pe creștini în *Analele* sale, iar câțiva ani mai târziu, Suetonius ne vorbește despre creștini în opera sa *Viața lui Claudius*. În ultimii ani ai primului secol, Iosif Flavius face unele afirmații din care se poate deduce că el auzise despre Isus Cristos.

Isus Cristos, fondatorul Bisericii

Din diferite texte ale Noului Testament se poate vedea cum Isus Cristos aseamănă biserica lui cu o casă sau cu o turmă. El afirmă că această casă are nevoie de o temelie solidă, iar pentru conducerea turmei lui este necesară prezența unui păstor autorizat. Din rândul discipolilor lui, Cristos însuși își alege 12 oameni cu o responsabilitate aparte, iar din rândul lor îl desemnează pe Petru ca păstor suprem și cap al turmei sale. Așa cum se poate deduce ușor din cele afirmate, Isus Cristos însuși instituie primele ministere sau slujiri. Așadar, încă de la nașterea ei, biserica are acest caracter ministerial. Cristos construiește biserica lui ca o comunitate istorică și vizibilă, chiar dacă în această biserică oamenii care o compun au și slăbiciunile și păcatele lor. Constatăm astfel cum de la început, între cei care alcătuiesc biserica lui Dumnezeu se dă o luptă între lucrurile care aparțin lui Dumnezeu și cele care aparțin lumii. Se constată cu ușurință că biserica este a sfinților, dar și a păcătoșilor în același timp.

Perioada apostolică

După înviere, Isus Cristos le apare apostolilor săi și îi trimite în lumea întreagă să predice evanghelia: „Apoi le-a spus: „Mergând în toată lumea, predicaţi evanghelia la toată făptura!” (Mc 16, 15). Domnul Cristos le-a dat apostolilor săi o misiune misionară clară și explicită. Apostolii și primii discipoli au înțeles bine voința lui Cristos și s-au conformat poruncii de a-i predica învățătura. Predicarea apostolilor convinge alte persoane să adere la cel predicat, adică la Isus Cristos. Așa se formează în Ierusalim prima comunitate a creștinilor, o comunitate organizată în care toți membrii au rolul lor și în baza acestui rol ei acționează formând o comunitate condusă de o autoritate superioară. De la începuturi, creștinismul nu s-a prezentat ca o simplă mișcare spirituală sau un curent de idei și nici ca o mișcare entuziastă a maselor. În fruntea comunității stătea o persoană; în felul acesta comunitatea primară era organizată ierarhic, monarhic. În comunitate existau diferite carisme care aveau propriul rol, însă conducerea întregii comunități aparținea celui care era în fruntea ei. Aceste caracteristici sunt proprii creștinismului apostolic ca și perioadei care va urma, aceea a părinților post apostolici. Carismele care erau mai evidente la începuturi, vor trece apoi în planul al doilea, fără însă a dispărea din biserică. De la începuturile ei biserica se organizează în două grupări: gruparea mai mică numeric a celor care au o misiune și o responsabilitate deosebită în comunitate, adică colegiul apostolic condus de Petru, și masa mare a credincioșilor. Biserica apostolică cunoaște deja împărțirea ei în clerici și laici, ceea ce însă nu înseamnă că între cele două grupări exista fractură sau o lipsă de comunicare vitală.

În ceea ce privește conținutul predicării și al învățăturii, din izvoarele istorice pe care le avem putem descoperii câteva

învățături fundamentale ale credinței apostolice: a) Isus Cristos a înviat; b) Isus este adevăratul Mesia; c) Cristos este salvatorul omului și mântuirea lui vine doar de la el și pe baza acestor adevăruri ale credinței se construiește viața religioasă a bisericii primare. Ceea ce surprindem apoi este că această credință se manifestă în exterior prin fapte de caritate concrete. Conform Faptelor Apostolilor (Fap 2, 14-16), în comunitatea primară exista o comuniune a bunurilor care însă nu era obligatorie. Probabil este vorba aici despre o cutie a milei prin care erau ajutați cei săraci și nevoiași. Din grupul eleniștilor sunt plângeri precum că văduvele lor nu sunt îngrijite. Pentru a le ajuta, apostolii instituie grupul diaconilor, al servitorilor, din care se remarcă Ștefan.

Sfântul Paul

Sfântul Paul are o importanță fundamentală pentru predicarea Evangheliei în Asia, Macedonia, Ahaia din Grecia și apoi la Roma. La început Paul este un persecutor al creștinilor; el s-a convertit în anul 36 după care a petrecut un timp de trei ani într-o comunitate a esenienilor creștini din apropierea orașului Damasc. Din anul 39 îl întâlnim la Ierusalim unde discută cu apostolii Petru și Iacob, acesta din urmă fiind episcop în oraș (Fap 9, 30). În anul 42 Barnaba vine aici și apoi împreună merg la Antiohia unde stau un an de zile. În acest oraș erau deja „profeți și învățători” (Fap 13, 1) care se pare că nu făceau parte din comunitatea creștină de aici, ci erau misionari care continuau activitatea apostolilor. Profeții și învățătorii sunt predicatori itineranți, spre diferență de preoți (prezbiteri) care formează ierarhiile locale. Aici Barnaba este capul comunității; el are un rol corespunzător celui pe care îl are Iacob la Ierusalim. Paul în schimb este apostol iar puterile lui vin direct de la Domnul și nu de la apostoli.

În anul 45 Paul începe o activitate misionară în Asia însoțit de Barnaba. Împreună ei predică în Perge și Atalia, în Pamfilia, în Antiohia Pisidiei, în Iconium, în Listra și Derbe din Licaonia. În predicarea lor, ei pleacă din ambientul israeliților, predicând sâmbăta în sinagogile lor iar păgânii vin să-i asculte. Printre păgâni, cei doi misionari sunt primiți cu multă bunăvoință. În acest context Paul elaborează o teologie a refuzului din partea iudeilor și convertirii păgânilor. Între anii 44 și 49 există un gol în ceea ce privește activitatea misionară a lui Paul. Este posibil ca în această perioadă Paul să fi fost la Roma, predicând aici evanghelia în timpul împăratului Claudiu. Este sigur că în acești ani mesajul creștin a ajuns în capitala imperiului. În anul 49 împăratul Claudiu îi alungă din oraș pe evrei pentru că erau în conflict cu iudeo-creștinii din cauza unui oarecare ”Chrestos”. În anul 51, la Corint Paul îi întâlnește pe evreii convertiți Acvila și Priscilla, care fuseseră expulzați din Roma.

Referitor la ierarhia existentă în comunitățile creștine, îi avem pe prezbiteri și episcopi care fac parte din aceeași categorie de persoane. Îi întâlnim apoi pe diaconi, care sunt alături de episcopi cu misiuni specifice în comunitate. Sunt și supraveghetori bătrâni care sunt alături de episcopi, prezbiteri și diaconi și au un rol stabilit în comunitate. Alături de membrii ierarhiei se găsesc carismaticii a căror misiune este diferită de a celorlalți. Toate comunitățile pauline sunt în comuniune cu comunitatea din Ierusalim. Apostolul neamurilor și-a educat comunitățile, formând în ele o conștiință a unei unități creștine ecleziale.

Paul este cel care eliberează creștinismul din legăturile lui iudaice, iar apostolul Petru este cel care are grijă să nu-i piardă pe evrei convertiți la creștinism, convingându-i că pot să fie buni evrei și buni creștini. Între anii 50 și 59 Paul înființează

comunități creștine în Macedonia și în Ahaia, însă în același timp întâlnește opoziția iudeo-creștinilor. Din cauza acestora, în anul 58 este arestat la Ierusalim. Deja în anul 50 Barnaba și Marcu refuzaseră să meargă cu el din cauza celor care susțineau necesitatea circumciziei creștinilor. La Efes Paul este precedat de Apollo, iudeu din Alexandria (Fap 18, 25), care cunoaștea doar botezul lui Ioan. Instruit de Acvila și Priscilla, îl găsim apoi la Corint unde îl predică pe Cristos ca înțelepciunea divină coborâtă în lume; era pericolul transformării creștinismului într-o învățătură gnostică.

Între anii 54 și 57 Paul se întoarce în Asia unde întâlnește comunități iudeo-creștine foarte puternice. Aici Paul încearcă să formeze comunități creștine din rândul populației băștinașe. Acest fapt îi atrage ostilitatea iudeo-creștinilor, din care cauză va fi condamnat la moarte prin sfâșiere în dinții fiarelor (1 Cor 15, 32). În anul 63 se plânge că în Asia toți l-au părăsit (2 Tim 1, 15). Creștinii proveniți din iudaism s-au întors la practicile iudaice: observarea legii este obligatorie pentru iudeo-creștini. În anul 58 Paul se întoarce la Ierusalim unde este acuzat că a profanat templul. Deși nevinovat, este închis în carceră timp de doi ani. Din această cauză apelează la judecata împăratului contra iudeilor care vor să îl țină în Ierusalim.

Paul ajunge la Roma, unde între anii 61 și 63 este ținut într-o libertate controlată. Aici scrie scrisorile către coloseni, efeseni și filipeni. În anul 63 este eliberat și își reîncepe activitatea misionară. Acum scrie cele două scrisori către Timotei și scrisoarea către Tit. În prima scrisoare către Timotei el dă indicații concrete referitoare la organizarea comunității din Asia: Ierarhia comunității este compusă dintr-un colegiu al prezbiterilor, având în frunte un episcop de care depind și

diaconii; termenul episcop evidențiază mai mult funcția decât demnitatea.

2. Răspândirea creștinismului în primele două secole

Perioada cuprinsă între anii 70 și 140 reprezintă pentru creștinism un timp de așezare și de distanțare față de supremația iudeo-creștinismului. În această perioadă se verifică și o dificultate a creștinismului elenistic în a se afirma, în a prinde un contur propriu; tot în această perioadă asistăm la nașterea unor secte gnostice.

În acest arc de timp creștinismul este mai răspândit în Asia Mică, în timp ce în Licaonia și Cilicia se mai păstrează amintirea evanghelizării lui Paul. În Frigia, episcopul Papia, însoțitor al sfântului Policarp, care fusese discipolul apostolului Ioan, ne vorbește despre evanghelizarea acelei regiuni de către Filip, care moare la Hyerapolis. El avusese două fiice, ambele fecioare și martire. Despre acest Filip ne vorbesc faptele și evanghelia lui Filip, toate scrieri apocrife prezente în evanghelia apocrifa a lui Toma. În Frigia cunoaștem speranțe religioase milenariste cu caracter apocaliptic. Din cauza acestui entuziasm apocaliptic, Asia Mică este regiunea în care cunoaștem foarte mulți martiri. Apostolul Ioan va evangheliza Frigia occidentală și litoralul asiatic; evanghelizarea acestui apostol este pe urmele activității misionare a lui Paul. Centrele creștine cele mai importante sunt orașul Efes, unde a locuit și predicat apostolul Ioan și orașul Smirna, unde a predicat episcopul Policarp, martirizat în anul 155. Alte comunități creștine se află în Pergam, Tiatira, Sardes, Filadelfia și Magnesia.

Evanghelizarea apostolului Petru în Orient și la Roma

Acest apostol a predicat evanghelia pe litoralul Palestinei, al Siriei, al Feniciei și Ciliciei (Cezareea, Iope, Tir și Sidon). Comunitatea din Antiohia are strânse legături cu Petru. Și comunitățile din Pont, Bitinia, Capadocia și Galația au legături cu acest apostol. De fapt, prima scrisoare a lui este adresată creștinilor din aceste regiuni. Despre prezența creștinilor în Bitinia ne vorbește guvernatorul Pliniu cel Tânăr în corespondența lui cu împăratul Traian (98-117). În această perioadă creștinii sunt prezenți în cetăți și în zonele rurale și aparțin tuturor claselor sociale. La Roma, după Petru urmează episcopii Lin și Clet, iar în anul 88 îl avem pe Clement, care spre anul 100 scrie comunității din Corint. Biserica din Roma este organizată ca și cea din Antiohia. Episcopul este în frunte și este ajutat de preoți și diaconi. În timpul papei Xsist (115-125) la Roma are loc o lungă discuție referitoare la data celebrării Paștelui. Telesfor îi urmează lui Xsist și mare martir în anul 126. În anul 120 mormântul apostolului Petru din Vatican devenise deja un loc de cult.

Organizarea comunităților creștine

Într-o cetate puteau fi mai multe comunități creștine care se reunesc pentru a celebra euharistia, celebrare care redă cel mai bine unitatea din biserica subapostolică. La începutul secolului al II-lea, episcopul martir Ignațiu din Antiohia ne redă foarte bine această unitate a comunității creștine, folosindu-se de imagini și asemănări: corul, armonia universului, structura corpului uman, turnul etc. Pentru a păstra forța unității, membrii comunității nu trebuie să se lase seduși de ambiție, gelozie, calomnie, erezie etc. În fruntea fiecărei comunități se află două grupări de persoane: preoți sau episcopi și diaconi. În scrisorile martirului Ignațiu găsim trei grupuri de slujiri creștine: episcopi, prezbiteri și

diaconi. La Antiohia și în Asia Mică exista deja episcopatul monarhic: unui singur episcop îi era încredințată conducerea unei singure comunități. Dacă în secolul anterior, cel care conducea comunitatea putea fi numit episcop sau prezbiter, acum denumirea de episcop este rezervată celei mai mari autorități ierarhice dintr-o comunitate. În a doua parte a secolului al II-lea, episcopatul monarhic se răspândise în toate zonele unde existau comunități creștine. Iar în scrierile părinților apostolici vedem prezentă deja o teologie a ministerului ecleziastic a cărui autoritate vine de la Dumnezeu. Sfântul Ignațiu aprofundează această teologie: Comunitatea este unită în rugăciune și gândire cu episcopul ei și doar cu el celebrează euharistia, doar pe el îl ascultă și îl urmează, așa cum Isus Cristos a ascultat de Dumnezeu Tatăl. În comunitate nimic nu se face fără episcop; chiar celebrarea botezului și a căsătoriei îi sunt rezervate lui. Din autoritatea lui primesc și preoții și diaconii. Comunitatea trebuie să asculte de colegiul prezbiterilor, iar în diaconi trebuie să onoreze legea lui Dumnezeu. Cine se ridică contra episcopului așa cum fac ereticii, se ridică contra lui Dumnezeu care este adevăratul episcop al oricărei comunități. Un atare concept despre misiunea episcopului este mai dezvoltat și diferit de cât era în primul secol.

Duhul Sfânt asistă comunitatea creștină și biserica în ansamblul ei pentru a nu devia de la învățătura curată a fondatorului ei, duh care este prezent în ierarhie, dar și în rândul credincioșilor simpli. Mărturii în acest sens se găsesc în scrierile lui Clement Romanul, în Didahie și în Păstorul lui Hermas. Însă rămâne ferm un principiu și anume, doar ierarhia stabilește dacă într-un simplu credincios vorbește sau nu Duhul Sfânt. Nu este vorba aici despre o rivalitate între carismatici și ierarhie, căci exista deja un echilibru și o armonie între aceste două categorii de

persoane. Comunitățile creștine din perioada subapostolică nu se considerau autosuficiente și nu trăiau o existență izolată. Ele formau un unic organism pătruns de un principiu vital supranatural, care era Cristos Domnul. În ansamblul lor toate comunitățile formau noul popor al lui Dumnezeu, biserica universală care subzista în fiecare comunitate. Creștinul experimenta această unitate și universalitate în ospitalitatea fraternă, în legăturile dintre diferitele comunități, în profesarea aceleiași credințe, în celebrarea euharistiei și în păstrarea tradiției ecleziastice. Episcopul este responsabil pentru întreaga biserică. Nu cunoaștem însă niciun episcop din perioada sub apostolică care să poată interveni în situații concrete din alte biserici locale sau care să poată da instrucțiuni întregii biserici. Însuși Clement Romanul rămâne în interiorul comunității sale din Roma și chiar dacă a scris comunității din Corint, aceasta nu înseamnă că și-a atribuit un drept de a da instrucțiuni altei comunități. Comunitatea romană ca atare este cea care intervine deasupra limitelor unui sens de solidaritate fraternă. Această comunitate este văzută de către creștinii din celelalte comunități ca având o poziție de întâietate. Aceasta se vede în scrisoarea adresată romanilor de către Ignațiu, în afluxul multor creștini la Roma, ca și în sprijinul sau recunoașterea pe care mulți creștini ortodocși sau eretici le căutau la Roma.

Aspecte specifice ale răspândirii creștinismului în lumea păgână

În primele două secole creștinii reprezentau între 5 și 10 % din populația imperiului. Factorii care au contribuit la răspândirea creștinismului sunt diferiți. Menționăm unitatea lingvistică și anume faptul că limba greacă era comună în tot Orientul, așa cum limba latină era comună în tot Occidentul

imperiului. Acest fapt a favorizat pătrunderea învățăturii creștine în categoriile intelectuale și culturale ale societății. Un alt factor care trebuie remarcat îl reprezintă sistemul puternic și bine pus la punct al drumurilor pe tot cuprinsul imperiului.

Din punct de vedere politic, cultural și popular, imperiul nu a demonstrat o simpatie prea mare pentru creștinism; mulți intelectuali erau ostili față de învățătura creștină, așa cum mulți cetățeni de rând aduceau acuze grave creștinilor. În conținutul său, creștinismul vine cu noutăți absolute (iubirea dușmanilor, un Dumnezeu întreit în Persoane, întruparea Fiului lui Dumnezeu și învierea lui) care erau destul de diferite de concepțiile religioase păgâne. Însuși felul de a vorbi al creștinilor trezea reticențe în populație. Toate acestea făceau ca noua religie să fie privită ca o superstiție nouă, adică un atentat la tradițiile religioase existente. Din aceste motive creștinismul este primit mai mult în pătura de mijloc a societății (artizani, funcționari, comercianți etc).

Aspecte specifice ale identității creștine

În Faptele Apostolilor vedem persoane care se convertesc după doar două predici ale apostolilor. Ulterior se dezvoltă un catecumenat și o pregătire specifică pentru a primi botezul. Constatăm două orientări sau tendințe: în primele două secole botezul este administrat imediat după o scurtă perioadă de pregătire; a doua tendință prelungea mult timpul de pregătire la botez, cerându-le catecumenilor o viață care să se apropie cât mai mult de perfecțiune. Asistăm astfel la formarea a două categorii de persoane, cea a catecumenilor și cea a credincioșilor. Evreilor le era mai ușor să devină creștini, pe când păgânii aveau nevoie de o instruire religioasă mai îndelungată. Din acest motiv putem presupune că la începuturi creștinismul a fost mai numeros în

rândul foștilor evrei. Datorită însă caracterului universalist al învățăturii creștine, noua religie face adepți și în rândul păgânilor.

Deși fondatorul creștinismului, Isus Cristos, a avut o atitudine radicală contra ierarhiei religioase ebraice, condamnând duplicitatea și ipocrizia ei, creștinismul nu a fost revoluționar în sens social, politic sau militar. Predicatorii creștini se adresează mai mult clasei de mijloc a societății. Aici se cunosc multe convertiri; dacă se convertea un comerciant, împreună cu el adera la noua religie întreaga lui familie, inclusiv sclavii pe care îi avea. Creștinismul nu are ca temă principală o schimbare radicală a societății, ci favorizează relații noi între persoane. Predica creștină nu este contra instituțiilor imperiului; ea aduce însă schimbări în idei și mentalități, ca și în atitudinile concrete pe care creștinii le aveau față de muncă, familie și societate în general. Murind prima generație creștină, aproape nu mai găsim convertiți de la iudaism, chiar dacă în mulți creștini rămâne încă o nostalgie față de tradiții iudaice; de exemplu față de respectarea sâmbetei, de frecventarea sinagogii, de respectarea unor tradiții alimentare sau de participarea la sărbătorile iudaice.

În raport cu ambientul cultural păgân, creștinii sunt văzuți adesea nu ca oameni răi, ci ca niște inocenți ingenui și care cred în tot felul de învățături curioase. Contra acestor acuze, în creștinismul secolului al II-lea se naște un gen literar numit apologie. Un filosof creștin, Iustin (100-165), convertit la creștinism la vârsta de 30 de ani, a înființat o școală de filosofie la Roma (150). Dintre operele lui menționăm *Dialogul cu Trifon* și două apologii. Referindu-se la pietatea și virtuțile împăraților, Iustin afirmă că creștinii practică o adevărată pietate iar doctrina lor nu este în opoziție totală cu cea a filosofilor greci. El evidențiază virtuțile creștinilor, respectarea legilor și denunță

imoralitatea păgânilor. Scopul acestor apologii este nu numai acela de dobândi un statut legal pentru creștini, ci și de a-i prezenta ca și urmași demni ai civilizației greco-romane. Ei, creștinii, sunt adevărații reprezentanți ai rațiunii și moralei civilizației și culturii din imperiu. Pe de o parte, scriitorii apologeți condamnă diferitele forme de păgânism: idolatria, mitologia, cultul împăratului și altele. Pe de altă parte scot în evidență specificul creștin: monoteismul, învierea Domnului, morala creștină. Apologeții afirmă existența unei profunde continuități între creștinism și elenism. Și aveau dreptate, căci în a doua parte a secolului al II-lea se delinează deja un elenism creștin. Scriitorii creștini se formează în școli greco-romane unde folosesc dialectica și retorica, discipline cărora le vor da o formă și un conținut creștin. Gândirea apologeților se hrănește din elenism; ei folosesc categorii și un limbaj provenite din stoicism, din platonism și aristotelism. Așa se formează figura intelectualului creștin, figură care nu era cunoscută în ambientul iudaic.

II. PERSECUȚIILE

Persecuția lui Nero

În anul 64 împăratul Nero a incendiat Roma. Pentru a se elibera de furia maselor revoltate de acest gest, împăratul dă vina pe creștini, profitând în acest caz și de agitația care era în mijlocul comunității evreiești. Cu multă probabilitate, apostolul Petru este victima acestei persecuții, fiind denunțat probabil chiar de iudeo-creștini. În prima scrisoare a papei Clement este atestată prezența apostolilor Petru și Paul la Roma, ca și martiriul lor. Martirizarea lui Petru prin crucificare este prezentată în mod explicit de o scriere din secolul al III-lea, Martyrium Petri, răspândită apoi de Tertulian și Origene. Locul unde a fost înmormântat este cimitirul de pe colina Vaticanului. Nu departe de acest cimitir Nero a martirizat mai mulți creștini într-un circ din apropiere. Între timp, în anul 62, apostolul Iacob a fost martirizat la Ierusalim prin lapidare si din cauza ostilității iudeilor contra creștinilor, creștini care nu s-au lăsat antrenați în mișcarea politico-religioasă anti-romană. În anul 66 începe războiul iudaic, iar comunitatea creștină din Ierusalim se retrage la Pella, separându-se astfel de destinul național al Israelului. În anul 70 împăratul Titus ocupă Ierusalimul, săvârșește un masacru în rândul populației și distruge complet templul.

Suetonius vorbește despre prezența creștinilor la Roma la mijlocul primului secol; ei erau prezenți în cadrul comunității iudaice de aici. Evreii erau nemulțumiți din cauza pierderii independenței lor naționale și își manifestau această nemulțumire, motiv pentru care autoritățile romane îi țineau sub o supraveghere strictă, neavând prea multă încredere în ei. Și fiindcă primii creștini proveneau din rândul evreilor, menținând multe legături

cu ei, suspiciunile autorităților romane se extindeau și asupra creștinilor. Nu numai autoritățile imperiale, dar și populația simplă îi confunda pe creștini cu evreii, iar acuzele aduse acestora se adresau și creștinilor. Aceștia părăsiseră religia neamului lor, fapt pe care iudeii tradiționaliști îl considerau o trădare gravă. Pe acest fond de antipatie anticreștină, adepții lui Cristos sunt discreditați nu numai în opinia publică, dar și în fața autorităților romane. Așa stând lucrurile, lui Nero i-a fost ușor să se disculpe în fața romanilor revoltați de incendierea Romei (iulie, anul 64), al cărei autor era el. Împăratul i-a declarat vinovați de incendiu pe creștini, iar masele au căzut în această capcană. De fapt, el dorea să distrugă cartierele vechi și degradate ale orașului și să construiască clădiri mari, impunătoare care să facă din Roma cel mai frumos și mai măreț oraș al imperiului.

Nero a poruncit prinderea creștinilor și condamnarea lor la moarte prin tot felul de torturi în grădinile imperiale, sub privirile romanilor. Acum este martirizat și apostolul Petru care, conform tradiției, a fost răstignit cu capul în jos pe colina Vatican. Impresiile lăsate de această persecuție macabră orchestrată de mintea bolnavă a lui Nero au fost profunde și de lungă durată. În mintea multora, de acum înainte a fi creștin constituie un fapt grav și un pericol pentru imperiu.

Domițian

În timpul împăraților Vespasian și Titus creștinii nu sunt persecutați; la fel este și în primii ani ai lui Domițian (81-96). Creștinii cresc mult numeric, fiind prezenți și în ambientele apropiate ale împăratului; doi verișori ai lui Domițian sunt creștini și nimeni nu se alertează de acest fapt. Cu trecerea anilor, imaginea împăratului se degrada tot mai mult în fața colaboratorilor săi apropiați. Devenind tot mai nemulțumit de

acest fapt, pentru a-și recupera imaginea și prestigiul, în anul 90 el își asumă titlul de domn și dumnezeu. În fața acestei noutăți, creștinii rămân fermi în credința lor și nu-l recunosc ca dumnezeu. Din această cauză, sunt persecutați mai ales în Asia Mică. Li se confiscă bunurile, sunt închiși, torturați, declarați atei și uciși.

Acum asistăm la o schimbare de bază a atitudinii creștinilor față de autoritățile imperiale. Dacă în timpul cât predicase Paul, acesta se străduise să-i îndemne pe creștini să rămână supuși autorităților și să nu se lase antrenați de către evrei în manifestări anti-romane, acum, spre sfârșitul primului secol, Ioan, în cartea Apocalipsei aseamănă Roma cu fiara apocaliptică, ale cărei 10 coarne și 7 capete reprezintă succesiunea împăraților. Aluziile la cultul împăratului sunt clare: Roma este considerată Babilonul păgân persecutor. Sub Împăratul Nerva, creștinii sunt lăsați în pace, ceea ce-i permite episcopului Clement să liniștească lucrurile în comunitatea din Corint.

Traian

În timpul lui Traian (98-117), un mare om de stat și un soldat excelent, se declanșează o nouă persecuție. Deoarece erau organizați în comunități, cele nerecunoscute legal sunt interzise. În atenția împăratului erau comunitățile creștine, a căror existență este interzisă. Episcopul bătrân al Ierusalimului, Simon, este martirizat prin crucificare. Iar Ignațiu, episcop în Antiohia, este dat fiarelor la Roma în același an în care moarte și Simon (107).

Din timpul acestui împărat ni s-a păstrat corespondența pe care o are cu guvernatorul Bitiniei și al Pontului, Pliniu cel Tânăr, în anul 112. Guvernatorul îi scrie împăratului, întrebându-l cum trebuie să se comporte cu creștinii. Aceștia sunt persecutați, deși sunt cetățeni exemplari. Singura lor vină este aceea de a fi

creștini, ceea ce îi plasează într-o stare continuă de nesiguranță. Oricând pot fi denunțați nu pentru săvârșirea vreunui delict, ci pentru simplul motiv că sunt creștini. Traian îi răspunde, cerându-i să nu-i caute pe creștini. Dar dacă aceștia sunt denunțați, iar denunțul să nu fie anonim, în acest caz să fie pedepsiți. Prin acest rescript, împăratul care trece în istorie ca un apărător al dreptului și dreptății, comite cea mai mare ilegalitate, declarând ca delict grav însuși faptul de a fi creștin.

Succesorii lui Traian, Adrian și Antoninus Pius, sunt favorabili creștinilor. Însă în unele localități vor mai fi creștini martirizați. Episcopul de Smirna, Policarp, care fusese în legătură cu apostolul Ioan, este martirizat în anul 155. Marcus Aurelius (161-180), un împărat de mare calibru și un bun gânditor, vede în creștini un spirit de contradicție, de prostie și exaltare. Acum, în capitală, este martirizat filosoful și apologetul Iustin împreună cu șase însoțitori. În anul 177, la Lion, sunt martirizați episcopul Fotin, sclava Blandina și alți 50 creștini. Sub împăratul Comodus, creștinii sunt prezenți și la curtea lui. El este asasinat, urmându-i africanul Septimiu Sever (193-211), care vrea să instaureze ordinea și siguranța la curtea imperială și nu numai. El îi cunoaște bine pe creștini și nu vrea să-i distrugă, însă în anul 202, din cauza unor revolte ale evreilor și îngrijorat de creșterea foarte mare a numărului creștinilor, emană un edict care interzice convertirea atât la iudaism, cât și la creștinism. A primi botezul constituie un delict care trebuie pedepsit. Această persecuție a făcut multe victime în Africa de Nord și Egipt, zone în care noua religie era destul de răspândită.

În următoarele decenii, pentru creștini se așterne o perioadă de pace și liniște, exceptând timpul lui Maximin Tracul (235-238), primul împărat barbar. În toată această perioadă a secolului al III-lea creștinii pot să se organizeze și să-și extindă prezența în structurile înalte ale imperiului, ca și în rândul

cetățenilor de jos. Acum Tertulian scrie: „Suntem doar de ieri și deja umplem totul: orașe, insule, fortărețe, municipii, cartiere, campusuri militare, triburi, decurii, curtea imperială, senat, forul... Nu v-am mai lăsat decât templele". Creșterii exterioare nu-i corespunde însă calitatea și profunzimea interioară.

De la Decius la Dioclețian

Punându-și la încercare familia, așa cum se exprimă episcopul Ciprian, Dumnezeu a permis izbucnirea unei persecuții scurte dar foarte sângeroase, cea a lui Decius (249-251). Urmându-i lui Filip Arabul, el vrea să consolideze unitatea imperiului, inclusiv sub aspectul ei religios, care, de altfel, era foarte importantă. În anul 250 Decius îi obligă pe toți cetățenii să își manifeste public adeziunea la religia oficială printr-un sacrificiu, o libație sau printr-o participare la un banchet sacru. Luați prin surprindere, mulți creștini s-au conformat ordinului imperial; alții și-au procurat clandestin un certificat de îndeplinire a poruncii lui Decius (libellus), salvându-și în felul acesta viața, averile și poziția socială. Au fost însă și foarte mulți care au rămas fideli credinței lor, devenind martiri. Mulți au fost martirizați la Roma, în Africa, Egipt și Asia Mică. În capitală este martirizat acum papa Fabian.

Cu urcarea pe tron a lui Valerian (253-260), pentru creștini se reîntorc timpurile de pace și liniște. Acum imperiul avea nevoie de bani pentru a-și finanța războaiele în Orient. Din această cauză, creștinii sunt persecutați iar bunurile lor confiscate. În anul 258, papa Sixt al II-lea este surprins în catacombele lui Calixt, unde celebra Euharistia. Este decapitat pe loc împreună cu patru diaconi. După câteva zile este ars de viu diaconul roman Laurențiu. Tot în acest an este martirizat episcopul de Cartagina, Ciprian, împreună cu un mare număr de martiri. În anul 260

Valerian este luat prizonier de către perși și ucis. Fiul lui Gallienus nu numai că nu i-a persecutat pe creștini, dar le-a restituit bunurile confiscate. Politica lui de toleranță a fost urmată de succesorii săi până la Dioclețian. În acest timp în imperiu erau aproximativ 6 milioane de creștini iar proprietățile lor bisericești au fost implicit recunoscute.

Dioclețian

Acesta este împărat între anii 284 și 305, iar în timpul său imperiul ajunge într-o fază decisivă a istoriei în raporturile cu noua religie, creștinismul. Timp de doi ani, între 303 și 305 imperiul încearcă pentru ultima dată să distrugă creștinismul. Împăratul vrea să refacă religia tradițională imperială și să coalizeze toate forțele pentru a-i întări unitatea internă, ceea ce l-a condus spre un conflict foarte puternic cu biserica creștină. Ca o primă măsură în politica lui, a încercat o epurare a armatei de orice prezență creștină: soldații sunt puși în fața unei alternative, să sacrifice zeilor sau să fie expulzați din armată sau chiar martirizați, așa cum s-a întâmplat cu martirii din legiunea Tebaidei: Maurițiu și însoțitorii lui. Au fost emanate patru edicte: primul interzicea cultul creștin (ordinul de a distruge bisericile și de a arde cărțile sacre), ca și pedeapsa pierderii bunurilor și drepturilor și excluderea din funcțiile publice; al doilea edict stabilea arestarea capilor comunităților creștine; al treilea promitea eliberarea prizonierilor creștini, dacă sacrificau zeilor; ultimul edict cerea tuturor locuitorilor imperiului să sacrifice zeilor sub amenințarea torturii, a morții sau deportării la munca în mine. Menționăm faptul că aceste legi nu au fost respectate în Gallia (Franța, Spania și Anglia de astăzi), deoarece aici prefectul

Constanțiu Chlorus, tolerant din fire, tatăl viitorului împărat Constantin, nu a aplicat aceste legi.

În anul 305, în urma unui acord, Dioclețian și Maximian abdică, puterea fiind preluată în Occident de către Constanțiu iar în Orient de către Galeriu. Un an mai târziu Constanțiu moare iar fiul său Constantin este proclamat augustus de către armată. El va continua politica de toleranță a tatălui său. În Orient, în schimb, Galeriu se ridică cu toată furia contra creștinilor. Îmbolnăvindu-se grav, recunoaște falimentul politicii sale anti creștine și publică un edict de toleranță a creștinilor (anul 311). Constantin devine din ce în ce mai puternic, până când în anul 324 preia conducerea întregului Imperiu. Cu el, situația creștinilor se schimbă complet; deja în anul 313, împreună cu cumnatul Licinius, publicase un edict de toleranță prin care creștinismul este recunoscut oficial în tot imperiul, alături de celelalte religii și culte.

Semnificația persecuțiilor

Persecutarea creștinilor poate fi înțeleasă dacă o încadrăm în contextul general politic, cultural și religios al imperiului. În ansamblu, împărații romani au urmat în politica lor principii de toleranță față de toate religiile și cultele din imperiu. Privit însă în profunzime, imperiul avea și o componentă crudă și sângeroasă. Creștinii sunt persecutați din diferite motive. Unul din motivele principale îl reprezintă refuzul de a aduce cult împăratului și zeilor imperiului. Acest refuz era înțeles și interpretat ca o lipsă de participare la binele comun. Refuzând să dea cult zeilor, creștinii trezeau mânia și nemulțumirea acestora, care se răzbunau, provocând diferite rele și pagube cetățenilor imperiului. Adăugăm apoi faptul că prin monoteismul lor, prin lipsa templelor, a statuilor și unei forme de cult exterior, noua religie apărea în ochii păgânilor ca o formă de cult stranie și periculoasă.

Creștinii înșiși, prin forma lor de viață diferită de cea a păgânilor, trezeau de multe ori perplexitate și nedumerire din partea acestora. Nu trebuie apoi ignorată o altă cauză a persecuțiilor, și anume ura religioasă. Împotriva unicului și adevăratului Dumnezeu s-au ridicat adepții zeităților imperiului. Împotriva adevărului și iubirii predicate și trăite de creștini s-au ridicat mulți cetățeni care preferau să trăiască într-o lume falsă și plină de nedreptăți, ură și răzbunare. Creștinii credeau într-o lege a iubirii universale și trăiau cu fervoare această lege în comunitățile lor. Ei reprezentau o formă revoluționară de societate care nu putea fi ușor acceptată într-o majoritate care funcționa pe baza unor legi în care politeismul, forța, sclavagismul și succesul celui mai puternic reprezentau bazele pe care era clădit întreg imperiul. Din actele martirilor, eliberate de orice formă de exaltare, iese la lumină visul unei lumi noi așa cum a fost predicată și trăită de însuși fondatorul ei, Isus Cristos.

III. CREȘTINISMUL ÎN SECOLELE II-IV

Comunitățile creștine în secolul al II-lea

Creștinii erau organizați în comunități care aveau o structură ierarhică, fiind formate din clerici și laici. Erau persoane care aparțineau în totalitate acestor comunități, dar existau și alte persoane care aparțineau doar parțial comunităților, de exemplu catecumenii. Existau apoi fecioarele care aspirau spre perfecțiunea legii evanghelice.

Episcopii au misiunea de a asigura unitatea comunității; ei prezidează celebrarea euharistiei ca și celelalte reuniuni ale comunității; ei botează și își dau consimțământul pentru căsătorii. Prezbiterii sunt colaboratorii episcopilor, iar diaconii subalternii acestora, având diferite funcții liturgice și caritative. În comunitate sunt și văduvele, înscrise într-un registru aparte pentru a fi ajutate. Și ele au un rol în comunitate, anume acela de a le instrui pe femei. Există și profeți cu un rol de animare a întrunirilor liturgice. Trebuie menționată și gruparea păcătoșilor, a acelora care după botez au săvârșit păcate grave care i-au separat de comunitate; ei pot fi admiși din nou în comunitate după ce au făcut o pocăință publică. În comunitatea creștină exista o sensibilitate aparte pentru virginitate, fecioarele ocupând o poziție privilegiată printre creștini. Nu este însă neglijată taina căsătoriei, aceasta fiind considerată perfect compatibilă cu viața creștină. Indisolubilitatea căsătoriei este afirmată cu tărie încă din primele secole creștine; în cazul adulterului, soții se pot separa dar fără posibilitatea de a se recăsători. Pentru unii scriitori creștini, a

doua căsătorie, chiar și în cazul în care mirii sunt văduvi, nu este văzută cu ochii buni.

Persecuțiile au contribuit la formarea unui model al sfințeniei creștine. Osemintele martirilor devin obiect al cultului; pe mormântul lor se celebrează euharistia. Martirul este văzut ca soldatul care duce lupta supremă cu diavolul; el participă la misterul morții și învierii lui Isus Cristos, iar moartea lui are o valoare deosebită. Martirii formează obiectul unei întregi literaturi creștine (Acta Martyrum), căreia începând cu secolul al IV-lea i se adaugă multe legende și falsificări. Teologia martiriului este strâns legată cu cea a botezului; martirul primește botezul sângelui așa cum noul botezat primește botezul apei.

Problema datei Paștelui

Între creștinii celui de-al doilea secol nu exista o concordanță în privința datei celebrării Paștelui. Biserica din Roma, cea din Alexandria și numeroase alte comunități din Orient sau Occident celebrau Paștele în duminica imediat următoare echinocțiului de primăvară. Bisericile din Asia Mică celebrau învierea Domnului în ziua a 14-a după prima lună plină după echinocțiul de primăvară (14 Nisan conform calendarului ebraic). În stabilirea acestei date, ele se inspirau dintr-o tradiție venită de la evanghelistul Ioan, conform căreia Isus a fost jertfit ca mielul pascal nevinovat în ziua în care evreii celebrau paștele legal.

Episcopii

Ei sunt aceia care proclamă dreapta credință în confruntarea cu noile doctrine sau învățături care apar în comunitățile lor. Ei convoacă sinoade locale în care sunt analizate principalele probleme doctrinare și disciplinare ale comunităților

lor. Structura ierarhică a comunităților creștine o imită pe cea civilă a imperiului, chiar dacă nu coincide cu aceasta. Biserica din Roma are o poziție deosebită în raport cu celelalte comunități creștine, ea devenind un punct de referință pentru întreaga tradiție creștină. Autoritatea episcopilor nu vine din valoarea lor personală, ci din doctrina pe care o transmit, doctrină care păstrează intactă învățătura apostolilor iar succesiunea apostolică garantează autenticitatea învățăturii lor. De aici derivă faptul că autoritatea lor o reprezintă pe cea a apostolilor.

Creștinismul în nordul Africii

Algeria și Tunisia de astăzi au fost încorporate în imperiu în primele două secole iar Cartagina devine capitala administrativă, comercială și culturală a acestei provincii. În imperiu sunt incluse și Mauritania și Numidia. Africa mediteraneană reprezenta o bună sursă de aprovizionare pentru Roma. În aceste zone de coastă foarte bine organizate soseau din interiorul continentului negru multe caravane care contribuiau la dezvoltarea unei rețele comerciale de care Roma beneficia din plin. Pe aceste căi comerciale maritime cărora le urmau drumurile pe uscat au circulat și creștinii. Putem afirma fără greșeală, că creștinismul antic este multietnic și multicultural. Pe coastele Africii, în marele oraș Cartagina s-a născut și a activat un mare scriitor apologet, *Tertulian* (160-220). În scrierile sale ne spune că creștinii sunt prezenți peste tot, dar reprezintă o realitate tăcută, întrucât sunt persecutați. După ce a fost un adept înflăcărat al păgânilor și un adorator ale zeului Mitra, se convertește la Cristos, influențat fiind de mărturia eroică a martirilor. Având un caracter intransigent, intră în polemică cu păstorii comunităților creștine și cu creștinii în general. El exaltă curajul martirilor și îi condamnă pe cei care au sacrificat zeilor, pe cei mai slabi în

credință. În intransigența lui declară multe profesii ca fiind incompatibile cu creștinismul; se opune celei de-a doua căsătorii pentru văduvi și declară obligatoriu postul de două ori pe săptămână. Intransigent fiind, intră în conflict cu papa Calixt iar scrierile sale sunt pline de exprimări polemice. Formarea sa juridică contribuie la intrarea în vocabularul teologic creștin a unor termeni care au rămas în teologia occidentală: vină, delict, ispășire, merit, poruncă, sfaturi etc. El este primul mare scriitor latin al creștinătății.

La mijlocul secolului al III-lea, când la Cartagina era episcop Ciprian, în Africa de Nord cunoaștem 153 de episcopi și 120 de scaune episcopale. În aceeași perioadă, la Roma papa Corneliu îi reunește pe toți episcopii italieni iar numărul lor se ridică la 71 de persoane. În ceea ce privește limba, în Africa de Nord se vorbea mai mult în grecește decât în limba lui Cicero. Deși aici existau mulți creștini care vorbeau limba autohtonilor adică limba punică, cultul creștin se celebra în limba latină. Pentru marele oraș Cartagina exista un mare episcop, Ciprian. Acesta este un scriitor creștin mai puțin original decât Tertulian, însă este mai atașat de sfânta Scriptură. Are o lucrare foarte importantă, *Despre unitatea Bisericii* care face din el un bun ecleziolog al istoriei bisericii. În această scriere evidențiază atât importanța primatul episcopului Romei cât și cea a episcopului în comunitatea lui.

În persecuțiile declanșate acum din ordinul împăratului Decius se dezvoltă o disciplină penitențială în care se confruntă gândirea lui Ciprian și cea a papilor Corneliu și Ștefan. Acest ultim papă ia poziție contra lui Ciprian, afirmând că ereticii care revin la biserica catolică nu trebuie rebotezați. Tot acest papă afirmă că botezul administrat de unul care a căzut în erezie este

valid, deoarece validitatea unui sacrament depinde în primul rând de Dumnezeu şi nu de vrednicia celui care îl administrează. În termeni tehnici teologici, confruntarea teologică din acest timp a contribuit la fixarea în teologie a unor expresii tehnice profunde: Sacramentele acţionează ex opere operato (în ele însele) şi nu ex opere operantis (nu prin puterea sau vrednicia celui care le săvârşeşte).

În ecleziologia lui Ciprian se afirmă unitatea întregului corp al episcopilor în comuniune cu episcopul Romei, deoarece biserica este fondată pe Petru. Pe de altă parte, susţine doctrina colegialităţii episcopale (episcopatul este unul şi de nedespărţit iar fiecare episcop participă în totalitate la acest episcopat) susţinând rolul important al fiecărui episcop în biserica lui; episcopul reprezintă principiul unităţii în biserica locală.

Relaţia creştinismului cu lumea păgână a secolului al III-lea

Prin felul lor de a fi, creştinii contribuie la dezvoltarea unor obiceiuri creştine. Trăind într-o majoritate păgână, ei se întreabă ce pot să păstreze şi ce trebuie să respingă din această societate. Referitor la celula de bază a societăţii, familia formată prin căsătorie, creştinii adoptă consimţământul tipic dreptului roman ca parte constitutivă a căsătoriei. Păstrează şi citirea contractului matrimonial, strângerea mâinilor de către miri şi vălul miresei, dar refuză orice element idolatric. Deocamdată nu exista o celebrare liturgică specific creştină. Ei condamnă şi refuză divorţul, avortul şi poligamia şi sunt foarte rezervaţi în ceea ce priveşte căsătoria cu necreştini.

În formarea lor culturală, creştinii frecventează şcolile imperiului unde în educarea elevilor disciplinele scolastice erau

pline cu elemente păgâne și mitologii, iar calendarul scolastic era organizat în funcție de sărbătorile păgâne. Fiind dominată de păgânism, în școli creștinii nu puteau exercita profesia de învățător sau profesor.

În ceea ce privește dimensiunea economică a societății, diferitele profesii erau grupate în corporații care aveau un puternic substrat religios. Existau multe profesii care se desfășurau la sanctuarele păgâne; se înțelege că aici creștinii nu puteau profesa în niciun fel. Lor le era interzis să facă împrumuturi cu dobândă. Ca cetățeni, plăteau toate taxele și impozitele, dar refuzau să plătească taxele pentru întreținerea templelor. Și mai dificilă era situația lor atunci când se punea problema exercitării unor profesii strict legate de conducerea imperiului; de exemplu, a fi soldat sau magistrat, ceea ce implica o strânsă legătură cu cultul adus împăratului, cult pe care creștinii îl refuzau categoric.

Școlile creștine din Alexandria și Antiohia

La începutul celui de-al treilea secol școala din Alexandria a reprezentat deja un centru al culturii creștine. Între primi ei maeștri îi întâlnim pe Panten și apoi pe Clement. Aici se formează marele exeget Origene. Școala avea două trepte, una pentru începători și cealaltă pentru avansați. În acest mare centru cultural se realizează o sinteză între creștinism și elenism, între filozofia greacă și teologie. Și nu este vorba doar de o simplă confruntare a ideilor, ci de realizarea unei sinteze complexe despre viață, cu impact direct asupra modului concret de trăire a creștinilor. Școala de aici se naște din confruntarea cu învățătura gnosticilor. Profitând de patrimoniul cultural grecesc laic (filosofia, filologia și retorica) școala elaborează exegeza biblică

și teologia creștină în general. În studiul Sfintei Scripturi, școala promovează o citire alegorică a Bibliei.

În capitala Siriei, la Antiohia exista o altă școală înființată în a doua parte a secolului al III-lea de către Lucian. Aici, în citirea și interpretarea textului Sfintei Scripturi este preferat aspectul literar și cel istoric. Pe acest fundal teologic este scoasă în evidență umanitatea Logosului, adică a Fiului lui Dumnezeu întrupat în persoana lui Isus Cristos.

În acest secol, în Orient se dezvoltă o erezie numită *maniheism*, de la numele fondatorului ei Manes. Erezia reprezintă un sincretism de doctrine iudeo-creștine și indo-iranice. Ea propune un dualism fundamental, două principii, binele și răul, într-o luptă continuă, fără ca vreunul să îl distrugă pe celălalt. Viața oamenilor este dictată de aceste două forțe iar din rândul maselor (auditorii) se ridică un grup al aleșilor.

Creștinismul la începutul secolului al IV-lea

În anul 306 Constantin și Maxențiu se ridică împotriva tetrarhiei lui Dioclețian iar prin această rebeliune încep să schimbe și politica religioasă a imperiului. Cei doi nu mai urmează atitudinea împăraților dinainte și se întorc spre o politică religioasă sincretistă, devenind toleranți față de creștini cu intenția de a-i integra în politeismul neoplatonic al momentului.

În anul 312 la podul Milvius Constantin îl învinge pe rivalul său Maxențiu și atribuie această victorie Dumnezeului creștinilor. În anul următor Constantin se întâlnește la Milano cu Licinius. Fiecare publică un rescript în care își manifestă spiritul de toleranță față de creștini și religia lor, proclamă libertatea

religioasă pentru creştinism şi afirmă în mod explicit că Dumnezeul creştinilor îi protejează pe împăraţi. De acum înainte Constantin va interveni fără niciun echivoc în favoarea creştinilor, restituind bunurile acestora, scutindu-i pe clerici de datoriile publice şi acordându-le acestora un statut juridic echivalent statutului pe care îl avea nobilimea imperială. Toate aceste dispoziţii sunt aplicate creştinilor din nordul Africii şi tot aici îi determină pe clericii alunecaţi în erezia donatistă să revină la biserica catolică. Motivaţiile acestei politici religioase a lui Constantin net favorabilă creştinilor are următoarele explicaţii: Împăratul se foloseşte de sentimentul religios al supuşilor săi, dovedind prin aceasta un instinct politic deosebit şi nu putem vorbi aici de o convertire religioasă a lui. La creştinism el s-a convertit după anul 324, iar botezul l-a primit cu puţin timp înainte de a muri, în anul 336.

Constantin şi Biserica

Urmărindu-şi scopurile sale, Constantin consideră necesară o apropiere între stat şi biserică. Politica religioasă a antecesorilor săi a atras cu sine multe dezordini şi mari pierderi pentru imperiu. După victoria de la Podul Milvius el consideră necesară câştigarea protecţiei Dumnezeului creştinilor pentru binele tuturor cetăţenilor imperiului. Din acest motiv se consideră garantul predicării unicei religii adevărate, cea creştină, religie pe care se angajează să o apere prin legi favorabile bisericii creştine.

- El interzice aplicarea sigiliului pe trupul condamnaţilor la muncă forţată sau la circ, căci unica imagine imprimată în om este cea a lui Dumnezeu;
- În anul 321 duminica este declarată zi festivă şi sunt interzise muncile artizanale;

- Sclavii pot fi eliberați în fața unui episcop iar decizia acestuia are valoare legală civilă (audientia episcopalis);
- Comunitățile creștine pot primi moșteniri și donații;
- Din respect față de asceza creștină, celibatarii și cei care nu au copii nu pot fi sancționați;
- Sunt protejați evreii convertiți la creștinism și care erau persecutați de către coreligionarii lor.

Datorită acestor legi ca și a întregii atitudini politice a împăratului, creștinismul devine singurul cult adus lui Dumnezeu iar păgânismul este declarat o superstiție. După ce îl elimină pe rivalul Licinius, în anul 325 Constantin rămâne singurul împărat și de acum înainte își urmează nestingherit politica lui net favorabilă creștinilor. Intervențiile în favoarea bisericii și a învățăturii creștine se multiplică. Interzice pedeapsa cu moartea prin crucificare, interzice jocurile cu gladiatori, interzice relațiile extraconjugale, etc. În același timp își manifestă intoleranța față de păgânism și nu mai admite păgâni în funcțiile publice. Sunt distruse templele păgâne și obiectele lor de cult. Biserica creștină este privilegiată iar ereticii, schismaticii și păgânii sunt defavorizați. Societatea timpului nu permitea opțiunea religioasă individuală; individul era obligat să adopte deciziile și orientările societății. Constantin începe construirea unor biserici în Țara Sfântă, la Constantinopol și la Roma. În anul 330 Noua Romă este stabilită la Constantinopol fără niciun templu păgân. Constantin se consideră trimis și inspirat direct de către Dumnezeu; crede că este ”vicarul lui Dumnezeu” cu o misiune de la acesta pentru a-i converti pe păgâni și responsabil pentru întreg bunul mers al bisericii. Convins de această poziție a sa în biserică, pentru a restabili pacea și unitatea acesteia, minate de erezia ariană, în anul 325 proclamă și apoi prezidează lucrările primului conciliu ecumenic de la Niceea. În acest conciliu ca și în

următoarele trei care vor urma sunt dezbătute și proclamate oficial adevărurile fundamentale ale credinței creștine despre Dumnezeu și despre sfânta fecioară Maria. În cadrul acestor concilii ecumenice sunt stabilite și multe canoane sau norme care privesc organizarea și funcționarea bisericii. Se constată așadar o preluare a destinelor bisericii de către puterea imperială creștină, în raport strâns cu ierarhia bisericească. Așa ia naștere cezaropapismul care se distanțează de poziția primațială a episcopului Romei.

IV. MONAHISMUL

Cuvântul *monah* este documentat în Egipt din anul 324 și provine din termenul grecesc *monos = unul, singur*, ceea ce înseamnă că în mănăstire călugărul trăiește în solitudine. Mai târziu acest termen va indica și o viață comunitară, așa cum însuși creștinismul are un caracter comunitar. În esența lui, monahismul răspunde unor aspirații profunde ale omului (singurătatea, tăcerea, introspecția, a fi doar tu cu tine însuți), aspirații pe care le putem găsi și în alte religii ale lumii. Originalitatea monahismului creștin constă în imitarea lui Isus Cristos și detașarea de lume. Aceste aspecte sunt ca o formă de martiraj și un mod de participare la moartea lui Cristos. Voturile vieții monastice, adică sărăcia, castitatea și ascultarea ne duc cu gândul la viața îngerilor.

Paralel cu perioada persecutării creștinilor, în secolul al III-lea figura călugărului sau monahului devine un punct de referință asemănător ca importanță cu figura martirului iar alături de pelerinajele la mormintele martirilor se adaugă pelerinajele la chiliile anahoreților. O altă rădăcină a monahismului o găsim în secolul al IV-lea ca o contestare a luxului și decăderii spirituale de la curtea imperială din Constantinopol. Acum călugării insistă mult la renunțarea și chiar la fuga de lume, lume înțeleasă în aspectele ei decadente și neconforme cu învățătura creștină și exemplul lui Isus Cristos. Alături de exemplul martirului, acum este propus ca model de sfințenie călugărul sau monahul, el ducând o viață mai perfectă decât trăiesc simplii botezați. În dorința de imitare perfectă a lui Isus Cristos, acești călugări renunță la casa și bunurile lor, renunță chiar și la legătura sacramentului căsătoriei. Prin aceste renunțări, călugării se înalță la o demnitate asemănătoare cu cea a clericilor.

Orientul monastic

Începuturile vieții monastice le găsim în Egipt unde în jurul anului 230 se naște Paul din Teba. El provenea dintr-o familie bogată și cu un înalt nivel cultural. La vârsta de 19 ani pleacă de acasă pentru a scăpa de persecuția declanșată de împăratul Decius. Mai important decât el este monahul Anton, născut în anul 250 și mort la vârsta de 101 ani. El este cunoscut prin biografia pe care i-a scris-o sfântul Atanasiu.

În acest spațiu al Egiptului se formează două tipuri de viață monastică. Prima formă este cea a *anahoreților*. Părăsind casa pe care o are în localitate, anahoretul se retrage în vecinătatea localității și aici trăiește într-o chilie lângă care vin și alți anahoreți care își ridică propriile chilii. Toți participă în comun la celebrările liturgice și la întrunirile spirituale ale comunității. Anahoreții provin din clasa de jos a societății, nu sunt prieteni buni cu înalta reflecție teologică, cu excepția citirii și meditării Sfintei Scripturi. Nu vor să primească hirotonirea preoțească sau episcopală pentru că în acest caz ar pierde solitudinea interioară și ar fi în pericolul contaminării cu spiritul lumesc. Anahoreții se grupează în jurul unui părinte spiritual, trăiesc din rodul muncii lor și se luptă continuu cu propriile slăbiciuni și cu diavolul.

Cea de-a doua formă a vieții călugărești este comunitară sau *cenobitică* iar fondatorul este sfântul Pahomie (287-346) din Tebaida Egiptului. El inițiază această formă de viață călugărească în jurul anului 325. Comunitățile formate de el primesc o regulă de viață adaptată cerințelor de bază ale oricărui om. Toți monahii sunt egali în fața regulei; nimeni nu este privilegiat nici în mâncare, nici în îmbrăcăminte, nici în celula în care trăiește. Ca

pregătire spirituală se insistă asupra necesității studiului, a meditației și învățării pe de rost a Sfintei Scripturi.

Modelul de mănăstire pahomian reprezintă o structură închisă în care există o poartă de intrare, biserica, sala de mese și chiliile călugărilor. Aici trăiesc între 200 și 300 de membri, locuind în grup în circa 30-40 de chilii. O astfel de structură călugărească are nevoie de o bună organizare administrativă, condusă de un superior sau responsabil. Mănăstirile pahomiane se află pe malurile sau în Delta Nilului. Ele folosesc apa acestui fluviu pentru a cultiva mari plantații de orez, legume și zarzavaturi. Existau comunități pahomiane și în nord-vestul Egiptului, la Nitria și Scete. Din această oază a monahismului s-au ridicat și mulți episcopi.

Peninsula Sinai

Încă din primele secole creștine această peninsulă este cunoscută pentru pelerinajele care aveau loc aici. Este posibil ca și sfânta Elena, mama împăratului Constantin, să fi construit o capelă pe locul unde Yahve i-a apărut lui Moise în rugul aprins. Lângă capelă era un izvor și un turn de apărare a călugărilor, pelerinilor și nomazilor în caz de pericol. Spre anul 380 istoricul Sozomene ne spune că eremitul Silvan s-a stabilit la poalele muntelui Sinai. După câțiva ani pe aici a trecut pelerina Egeria. Din jurnalul ei aflăm că în acest loc existau mai multe așezăminte monastice. Cu timpul, călugării de aici au dispărut, fiind surclasați de către marea fundație monastică sfânta Ecaterina. Această mănăstire a fost construită de către împăratul Iustinian între anii 548 și 565. În secolul al XIII-lea, de la Alexandria au fost aduse aici relicvele sfintei Ecaterina. Pentru a se apăra de incursiunile arabilor musulmani, mănăstirea și-a construit ziduri înalte și solide iar pentru a intra într-însa are doar o mică poartă

bine consolidată și păzită. Noutatea acestui complex monastic o constituie prezența în interior a unei moschei unde beduinii pot intra ca să se roage. Mănăstirea este renumită și pentru celebrul Codex Sinaiticus, care a fost donat rușilor iar acum se găsește la Londra. În anul 1575 patriarhul din Constantinopol acorda mănăstirii autonomia canonică, adică devine o arhiepiscopie autocefală al cărei titular este capul mănăstirii, deși acesta are reședința la Cairo.

Palestina

Țara în care s-a născut fondatorul creștinismului, Isus Cristos, a devenit un centru principal al pelerinajelor încă din antichitate. Cea mai importantă formă a ascezei călugărești care a atras nenumărați pelerini și asceți o reprezintă *lavra*, care în traducere înseamnă *drum îngust* sau chiar *prăpastie*. Lavra se găsește în locuri dificile, cel mai adesea în munți și înseamnă o chilie săpată în stâncă unde trăiește un călugăr într-o formă de viață izolată parțial de societate și de comunitățile creștinilor. Alături de aceste chilii există biserica unde monahii se întrunesc pentru celebrarea cultului creștin. Aceste lavre formează o structură asemănătoare celei pahomiene, doar că aici fiecare călugăr trăiește în propria celulă, pe când în structura pahomiană călugării trăiau împreună. Un centru important al monahismului palestinian este cel al mănăstirii Sfântul Sava de lângă Ierusalim. Fondatorul este ascetul Sava, originar din Capadocia, născut în anul 439 și care s-a retras în pustiu la vârsta de 18 ani. O lavră similară a fost înființată lângă Marea Moartă și locuită de călugări greco-ortodocși. Lavra Sfântul Sava a reprezentat un mare centru de viață spirituală și culturală. Pe parcursul secolelor a fost atacată și parțial distrusă până când în anul 1840 guvernul rusesc a restaurat-o în întregime. Aici era și o bibliotecă foarte

importantă care din motive de siguranță a fost mutată la patriarhatul din Ierusalim.

Siria

Probabil aici monahismul vine din Egipt, de la marele fondator Anton abate. La fel de posibil este însă ca monahismul din Siria să aibă rădăcini autohtone, fără a exclude însă și influențe externe. Originalitatea monahismului sirian constă în originile lui laice și lipsite de un conținut cultural deosebit. Călugărul sirian se retrage în singurătatea munților, ducând o viață ascetică deosebită, postind mult și rămânând complet dezarmat în fața oricărui pericol. Deși nu sunt niște solitari absoluți, monahii sirieni contribuie la răspândirea creștinismului până în Armenia și Mesopotamia și luptă cu mult succes contra păgânismului. În societatea timpului ei reprezintă o puternică voce morală, îi apără pe cei săraci, îi găzduiesc pe trecători și îi îngrijesc pe cei bolnavi. Din rândul lor se remarcă monahii care trăiesc în copaci și se hrănesc mai mult cu ierburi și rădăcini. Exista și o altă categorie de asceți care nu aveau un domiciliu și erau într-o continuă mișcare de la un loc la altul; în realitate însă aceștia erau buni misionari, contribuind la răspândirea creștinismului mai ales prin stilul lor de viață. Existau și alți monahi care în dorința lor de solitudine se zideau într-o chilie în care rămâneau până la moarte. Sunt faimoși monahii stiliți (stylos=coloană) care trăiau pe un stâlp. Între aceștia se remarcă faimosul Simon Stâlpnicul. El s-a născut în jurul anului 389 dintr-o familie creștină; a devenit păstor apoi călugăr cu o viață extrem de austeră. Nenumărate persoane veneau să-i ceară sfatul; predica de două ori pe zi și era în legătură prin scrisori cu numeroși împărați, episcopi și alte personalități ale timpului. După moartea

sa în jurul anului 459, locul în care a trăit s-a transformat într-un sanctuar plin de viață până la sfârșitul primului mileniu.

În a doua parte a secolului al IV-lea în Siria s-a dezvoltat și viața călugărească de tip *cenobitic* (chinovie=viață în comun). Între fondatorii mai importanți ai acestui model de viață călugărească îi menționăm pe sfinții Macariu și Teodosiu din apropierea Antiohiei. Forma de viață cenobitică a atras cu sine o decădere a monahismului, ba chiar și o tensiune între viața eremitică și cea cenobitică. Monahismul cenobitic sirian nu are o regulă călugărească proprie. Adepții lui trăiau fie singuri, fie în comunități. La începutul celui de-al doilea mileniu această formă de viață a fost distrusă de către invaziile mongolilor.

Asia Mică

În regiunile actualei Turcii monahismul a fost răspândit de către Eusațiu din Sebaste. Din anul 431 cunoaștem un sinod desfășurat la Gangra unde urmașii lui Eustațiu ne sunt prezentați ca un grup rigosit intransigent. Ei disprețuiesc căsătoria și nu participă la liturghiile celebrate de preoții căsătoriți. Ca cetățeni, refuză plătirea taxelor și impozitelor față de autoritățile publice.

În Capadocia, la Cezareea se naște în anul 330 marele Vasile dintr-o familie bogată și cultă, familie care a dat creștinătății alți doi sfinți, pe fratele lui, Grigore din Nysa și pe sora lui, Macrina. Vasile a studiat la Atena iar din anul 358 se retrage într-o casă a familiei sale. Este sfințit preot în anul 364 iar după șase ani este ales episcop de Cezareea; moare în anul 378. Vasile are marele merit de a integra monahismul auster al lui Eustațiu din Sebaste în viața obișnuită a bisericii. Ceea ce este propriu acestui tip de monahism este armonia dintre munca fizică și activitatea intelectuală, ca și echilibrul sau sinteza dintre viața

solitară și prezența caritativă în comunitățile creștine (orfelinate, spitale, ateliere meșteșurărești etc.). Din aceste motive, Vasile vrea ca mănăstirile lui să fie în vecinătatea orașelor.

Constantinopol. Împăratul Constantin a mutat aici capitala imperiului în anul 330 și tot acum decide înființarea mai multor mănăstiri, așa încât doar după șapte ani în Noua Romă existau 15 mănăstiri. Viața monastică din capitală este organizată de către Alexandru, care predicase în Siria. El adună peste 400 de călugări pe care îi împarte în 24 de grupuri care trebuiau să se roage fără întrerupere, schimbându-se între ei la fiecare oră. De aici își are originea monahismul *acemiților* (oamenii fără somn). Vor fi înființate și alte mănăstiri, între care se remarcă cea din Studion.

Monahismul occidental - Italia

La mijlocul secolului al IV-lea la Milano se citea deja *Viața lui Anton cel Mare*, adică și aici în Occident era cunoscut monahismul egiptean. O formă de trăire a acestui monahism o reprezintă cenobitismul episcopal, monahism promovat de mari personalități creștine precum Eusebiu din Vercelli, Zenon din Verona, Gaudențiu din Novarra și Maxim din Torino. Toți aceștia promovează o viață ascetică severă, slujirea bisericii și meditarea textului Sfintei Scripturi. Cenobiul (cenobyon) sfântului Augustin ia naștere pentru laici însă la scurt timp se simte necesitatea pregătirii teologice și ascetice a preoților și episcopilor iar mănăstirile care se înființează au un rol deosebit și în formarea păstorilor sufletești.

Gallia

Modelul prin excelență al monahismului din sudul Galliei este sfântul Martin de Tours. Acum se înființează mănăstirile care

formează episcopi călugări foarte bine pregătiți intelectual și teologic, episcopi care sunt și excelenți predicatori și misionari în rândul localnicilor.

Africa de Nord

În această provincie a Imperiului Roman de acum în agonie existau deja diferite forme de viață consacrată atunci când sfântul Augustin le grupează și redă o formă mai organizată și mai adaptată cerințelor spirituale ale creștinismului secolelor IV și V. În cartea lui *Despre lucrările călugărilor* insistă asupra importanței rugăciunii continue și a muncii fizice în viața călugărilor. În scrierile și activitatea lui se observă o trecere de la cenobiul laicilor din Tagaste (Numidia) la cel episcopal. Pentru el este important cenobiul în viața comunităților creștine iar studiul Sfintei Scripturi reprezintă alimentul care susține întreaga activitate pastorală a clericilor. Ca o sinteză a întregii vieți monastice a acestei epoci istorice putem vedea trei elemente fundamentale: munca, rugăciunea și practica ascetică. Din punct de vedere strict teologic, constatăm o orientare clară cristocentrică, căci orice fel de monahism reprezintă o dorință de imitare a lui Isus Cristos, imitare care în secolele anterioare luase forma martirajului.

V. BISERICA LA INTERSECȚIA SECOLELOR IV ȘI V

La începutul secolului al IV-lea creștinii reprezentau o minoritate în imperiu; erau mai răspândiți în Orient decât în Occident, mai prezenți în orașe, pe coastele mărilor și de-a lungul marilor drumuri imperiale. Odată cu legalizarea religiei creștine și favorizarea ei de către împăratul Constantin cel Mare și succesorii lui, a fi creștin devine un avantaj în societate, motiv pentru care mulți vor adera la creștinism. Clericii încep să devină o clasă socială bogată și influentă datorită privilegiilor și scutirilor de care se bucură din partea legilor civile, motiv pentru care, de exemplu, Pelagius condamnă convertirile din interes. În ceea ce-i privesc pe nobilii și bogații laici ai timpului, aceștia vor fi atrași de clasa clericală abia începând cu secolul al VI-lea. Datorită politicii imperiale net favorabile creștinismului, la sfârșitul secolului al V-lea majoritatea populației imperiului era creștină.

În țara mamă a noii religii, **Palestina**, împăratul Constantin și mama lui, sfânta Elena, construiesc biserici pe locurile importante legate de însuși fondatorul creștinismului, Isus Cristos. Aceste locuri sfinte vor atrage numeroși pelerini, contribuind la unitatea creștinilor în jurul leagănului lui, așa cum în Occident Roma devine centrul creștinătății datorită prezenței mormintelor sfinților Petru și Paul. În Palestina, creștinismul nu a pătruns în zonele rurale deoarece iudaismul era ostil și închis în fața predicării creștine, ceea ce nu a împiedicat convertirea multora. Așa se explică prezența a aproape cincizeci de scaune episcopale la sfârșitul secolului al VI-lea.

În secolul al IV-lea, **Egiptul** număra 90 de scaune episcopale, ceea ce a trezit la Alexandria și o reacție păgână

violentă. Împotriva acesteia, împăratul Teodosiu poruncește în anul 391 distrugerea templelor zeilor Isis și Serapis. Mulți creștini devin duri și violenți cu păgânii. Victima cea mai cunoscută a acestei intoleranțe creștine este filosoafa neoplatonică, Hypatia, asasinată în anul 415. În această provincie imperială, călugării devin o forță din ce în ce mai puternică și mai influentă în rândul maselor.

În **Siria**, creștinii sunt mai numeroși în marele oraș Antiohia. La începutul secolului al V-lea, ei formează marea majoritate a populației capitalei, iar călugării contribuie la răspândirea noii religii și în zonele rurale. Erezia nestoriană a dus cu ea mesajul creștin până la porțile Indiei de sud-vest, chiar dacă ulterior creștinismul de aici va fi izolat de celalaltă parte a creștinătății.

Asia Mică este regiunea cu cei mai mulți creștini, noua religie pătrunzând chiar și în zonele rurale. De aici, evanghelizarea ajunge în Armenia, aceasta fiind prima țară creștină, înaintea Franței.

Pe coastele **Africii**, creștinismul este mai prezent în regiunile actualei Tunisii, cu centrul la Cartagina. Se extinde apoi în Byzancena, Numidia și Mauritania. În secolul al V-lea, păgânismul dispare de aici, iar creștinii prezenți în cetăți reușesc să-i convertească și pe berberii din zonele rurale. Acum, izvoarele istorice ne vorbesc de prezența a peste șapte sute de episcopi catolici și donatiști. Nu se vor converti triburile păgâne din regiunile muntoase.

În partea **apuseană** a imperiului roman, în secolul al IV-lea în Italia de nord, de exemplu, există numeroase episcopii: Milano, Lodi, Como, Pavia, Padova, Brescia, Aquilea, Ravena și

Bologna. Cel mai important centru episcopal este la Milano, iar păstorul ei ilustru, sfântul Ambroziu, face ca influența acestui oraș să se extindă dincolo de jurisdicția lui mitropolitană.

Menționăm faptul că în convertirea la creștinism, predicatorii nu-i au în vedere și pe evrei. Pentru că ei au cerut moartea lui Cristos, creștinii îi consideră excluși din planul mântuitor al lui Dumnezeu, iar în unele scrieri creștine se văd tendințe care alunecă în intoleranță și persecuție. Aceeași orientare o au și legile civile. Teodosiu cel Mare interzice convertirea la iudaism, la fel cum le interzice evreilor să aibă sclavi creștini.

În teritoriile de vest ale germanilor se cunosc scaune episcopale în apropierea Rinului și Dunării, adică în acele zone care făceau parte din imperiu. Creștinismul este adus aici de către comercianți și alte persoane, fără a fi încă rezultatul unor planuri organizate de evanghelizare. Primii care s-au convertit ca și trib sau popor au fost goții (vizigoții și ostrogoții) de la sudul Dunării. Păstorul lor oficial este Wulfila care le predică creștinismul într-o formă eretică ariană. El a tradus Biblia din greceşte în limba acestor triburi, creând și un alfabet propriu acestei limbi. O invazie a hunilor din anul 376 îi împarte pentru todeauna pe goți în două mari ramuri. O parte (vizigoții) se stabilesc în Italia, Gallia și apoi Spania, iar cealaltă parte (ostrogoții) se opresc în Panonia, Bulgaria și Moesia inferioară. Ulterior, creștinismul eretic al acestor triburi este curățat de arianism; alți goți dispar sau sunt asimilați în rândul populațiilor locale.

Teodosiu I cel Mare (378- 395)

În anul 378 acesta ajunge general al armatelor în Orient iar după un an reușește să-i învingă pe goți. Din punct de vedere religios, în imperiu exista pericolul unei rupturi a unității acestuia din cauze religioase, mai precis din cauza omeusianilor (ereticii care susțineau o singură natură în Isus Cristos) care provocau diferite separări între creștini. Pentru a preveni o fracturare a imperiului, în anul 380 Teodosiu emană un edict "Cunctos populos" în care stabilește pentru toate popoarele guvernate de el credința apostolului Petru profesată de papa Damasus și de episcopul Petru de Alexandria. Această credință mărturisește un Dumnezeu întreit în Persoane egale în maiestatea lor. Orice altă confesiune reprezintă o erezie care va fi pedepsită de puterea imperială. Acest edict se adresează creștinilor și nu păgânilor și mai mult decât o lege, el constituie un program de guvernare.

În anul 381 Teodosiu convoacă un conciliu la Constantinopol cu următorul program:

- Definirea divinității Duhului Sfânt (problemă care nu se pusese la conciliul ecumenic anterior de la Niceea) și problema numirii lui Grigore de Nazianz ca episcop de Constantinopol. Marea noutate a acestui conciliu o reprezintă canonul 3 care atribuie Constantinopolului primatul religios după Roma pe motiv că acest oraș este Noua Romă, capitală a imperiului, adică dintr-o rațiune politică orașul primește un rang eclezial, bisericesc. Se verifică aici o confundare a politicului cu cele bisericești, ceea ce în viitor se va repeta de multe ori. Ulterior, datorită importanței sale teologice, conciliul va fi recunoscut și în Occident; însă acum, la dezbaterile conciliare episcopii occidentali sunt absenți.

Sfântul Ambroziu (339- 379)

Acest sfânt, episcop la Milano, este prima personalitate creștină care aprofundează la un nivel înalt relațiile dintre comunitățile creștine și puterea civilă. El afirmă că biserica are propriile responsabilități în sfera civilă și este preocupat de formarea creștinilor ca buni cetățeni.

În anul 375 moare împăratul Valentinian I, lăsând ca urmași la tron pe fii Grațian și Valentinian al II-lea. Episcopul Ambroziu fusese în relații bune cu împăratul Valentinian, însă acesta nu-i sprijinise pe catolici în acțiunile lor contra ereticilor semiariani. Fii lui susțineau doar asemănarea (homoios) Fiului cu Tatăl, nu consubstanțialitatea acestora, ceea ce punea în pericol dreapta credință. Ambroziu reușește să-l convingă pe Grațian să convoace un sinod la Aquilea în care Iliricul, până acum dependent de Constantinopol, intră sub jurisdicția lui Grațian, deci și sub controlul lui Ambroziu, ceea ce aduce aici o purificare a credinței de practicile și ideile semiariane (omee). Vedem în acest episod cum în această perioadă istorică, atât în Orientul cât și în Occidentul creștin, problemele religioase, doctrinare, au influențe clare și asupra celor sociale, politice. Unitatea religioasă favorizează unitatea imperiului. Cele două sfere ale puterii, spirituală și temporară se intrepătrund, aceasta reprezentând o caracteristică fundamentală a noii forme a lumi creștine care se naște și va marca întreg Evul Mediu.

Pentru întărirea credinței creștine, Ambroziu îl presează pe Grațian să decidă înlăturarea statuii zeiței Victoria din senatul roman, ceea ce a stârnit un val de proteste din partea aristocrației păgâne; însă decizia împăratului a rămas neschimbată. Aceeași politică religioasă o are Ambroziu și în relațiile cu împăratul Teodosiu I, cerându-i acestuia să ia măsuri contra păgânilor și evreilor. Cu acest împărat va avea un conflict deschis cauzat de

decizia lui de masacrare a circa 5000 de locuitori ai Tesalonicului în circul din orașul lor. Aceștia se revoltaseră contra deciziei imperiale care interzicea un spectacol (întrecere de căruțe) în circ. Simțindu-se lezat în autoritatea și puterea lui, împăratul aprobă desfășurarea concursului, însă din ordinul lui toate porțile circului sunt zăvorâte, iar soldații îi ucid pe toți cei prezenți, inclusiv pe căruțașul cel mai renumit și vizitiul acestuia (ambii homosexuali). De fapt, împăratul interzisese acest concurs pentru că acest căruțaș practica relații homosexuale cu vizitiul său, iar o lege imperială interzicea astfel de relații sexuale. Aflând despre toate acestea, episcopul îl excomunică pe împărat, punându-l astfel în pericol de a-și pierde credibilitatea și adeziunea din partea creștinilor, adică de a-și pierde tronul. Din acest motiv, nu are altceva de făcut decât să-și ceară iertare public de nelegiuirea săvârșită; dar în același timp ia diferite măsuri administrative contra lui Ambroziu, anulându-i multe ajutoare materiale și simpatizând și mai mult cu păgânii.

VI. CREŞTINISMUL ÎN SCYTHIA MINOR

Deşi se vorbeşte despre o activitate de evanghelizare în Dobrogea de astăzi (Scythia Minor) a Sfântului Apostol Andrei, primele mărturii istorice clare ale prezenţei creştine în această provincie provin de la sfârşitul secolului al III-lea. Cu toate aceste lipsuri documentare, nu poate fi negată o activitate misionară creştină pe teritoriul ţării noastre încă din primul secol al erei creştine.

Referitor la Scythia Minor, începuturile creştinismului sunt de origine orientală, din regiunile de unde proveneau creştinii prezenţi acolo, respectiv din Grecia, Siria, Asia Mică, dar şi de origine occidentală, romană, aşa cum ne arată conţinutul inscripţiilor descoperite, ce datează din acea perioadă. Spre sfârşitul secolului al VI-lea, printre numele creştine, apar şi unele de origine slavă, protobulgară. Majoritatea inscripţiilor însă (aproximativ 45) provin din Tomis, capitala provinciei, în timp ce toate celelalte (aproape 36), din celelalte oraşe. Ele sunt scrise în greacă şi latină şi reprezintă, în mare parte, monumente funerare.

Date fiind relaţiile continue dintre Scythia Minor şi celelalte provincii ale imperiului, putem presupune faptul că creştinismul a apărut încă din primele secole. Dar documentele ne conduc, în ceea ce priveşte datarea aproximativă a procesului de pătrundere a creştinismului în această zonă, spre sfârşitul secolului al III-lea şi începutul celui de-al IV-lea, când, în timpul persecuţiei lui Diocleţian şi Liciniu, martirologiile ne povestesc diferite episoade de supliciu suferite de creştini, mai ales de cei proveniţi din rândul soldaţilor. Descoperirea arheologică de la Niculiţel, din 1971, ne-a dus la cunoaşterea unui *martyrion*, cu relicviile a patru creştini care au fost martirizaţi la o dată încă

necunoscută cu exactitate. Numărul cel mai mare de martiri provine de la Tomis; alţii, în schimb, provin din alte regiuni ale Scythiei Minor: Noviodunum, Dinogetia, Axiopolis, Durostorum.

Forma de organizare ecleziastică prezentă în Scythia Minor era episcopia, cu centrul la Tomis. Primul episcop despre care nu există dubii că a condus această episcopie este sfântul Bretanion, care a trebuit să îl înfrunte la Tomis pe împăratul Valente, din cauza homeismului său, între anii 368-369. După Bretanion, este pomenit Geronţiu, în timpul lucrărilor celui de-al doilea conciliu din Constantinopol (381). Mai cunoscut este episcopul Teotim (392-407), scriitor, ascet şi filosof, cunoscut mai ales pentru relaţiile sale de prietenie cu Ioan Gură de Aur. Un alt episcop este Timotei, care participă la conciliul din Efes (431). Câţiva ani mai târziu (446), îl întâlnim amintit în lupta de apărare a ortodoxiei credinţei contra nestorienilor şi a monofiziţilor pe episcopul Ioan. În anul 449, Alexandru semnează actele unui sinod din Constantinopol. Se pare că, din cauza condiţiilor dificile prin care trecea Scythia Minor, el nu a fost prezent la lucrările conciliului din Calcedon (451). În anul 458, pe scaunul din Tomis se afla Teotim al II-lea, care a întreţinut o vie corespondenţă cu împăratul Leon. După o pauză de aproape 60 de ani, în contextul disputelor teopascite ale monahilor sciţi, îl cunoaştem pe episcopul Patern, care semnează actele unui sinod din Constantinopol cu titlul de *metropolitanus*. Diferitele *Notitia Episcopatum*, care folosesc pentru Scythia Minor listele civile ale lui Hierocles, ne-au transmis mai multe liste finale, în care scaunul de Tomis apare consemnat ca fiind sediu mitropolitan. Listele civile nu corespund însă cu cele ecleziastice. Arheologia şi izvoarele literare nu vorbesc despre nici un episcop, în afară de cel din Tomis. De aceea, credem că importanţa Tomisului, ca sediu mitropolitan, are numai un conţinut civil.

Pe de altă parte, numărul mare de bazilici (30) descoperite până acum şi care sunt răspândite în toată Scythia Minor, precum şi prezenţa altor clădiri sacre, reclamau prezenţa nu doar a unui episcop. În favoarea acestui argument vine şi autonomia locală a oraşelor şi diversitatea etnică a creştinilor, fapt atestat prin numeroase inscripţii. Probabil că studii ulterioare vor aduce mai multă lumină în această problemă. Ultimul episcop de Tomis cunoscut este Valentinian, care, la jumătatea secolului al VI-lea, întreţine o corespondenţă cu papa Vigiliu.

Împăratul Iustinian întărise mai întâi multe oraşe din Scythia Minor, dar, spre sfârşitul secolului al VI-lea, noii invadatori barbari duc provincia într-un declin profund ce va dura mai multe secole, până la începutul mileniului al II-lea. In secolul al IX-lea, odată cu încreştinarea bulgarilor, şi creştinii de la nordul Dunării vor fi încorporaţi, prin bulgari, juridic, liturgic şi cultural în sfera de influenţă a Constaninopolului, iar schisma din 1054 şi perioada ce-i urmează nu vor face altceva decît să sancţioneze şi să ratifice un lung proces de încorporare creştină şi culturală a spaţiilor antice greco-latine în spaţiul cultural şi religios bizantin. Poporul român, în formare, va vorbi o limbă de origine latină, dar cultural şi mai ales religios va fi încorporat în jurisdicţia Constantinopolului.

VII. BISERICA ÎN SECOLUL AL V-LEA

După moartea lui Teodosiu I cel Mare (395) imperiul se împarte. Deja Diocleţian reformase imperiul prin forma tetrarhiei, iar apoi pe tot parcursul secolului al IV-lea partea orientală a imperiului s-a dezvoltat mai mult datorită centrelor sale comerciale şi portuare, pe când partea occidentală rămăsese în urmă, fiind prevalent agricolă. Diviziunea imperiului în două mari zone este de-acum o realitate certă, evidentă şi nimic nu va mai putea contribui la consolidarea unităţii imperiale.

Invaziile germanilor

În secolele IV şi V, imperiul este lovit de invaziile triburilor germanice. Însăşi diviziunea politică a imperiului a creat relaţii divergente cu popoarele invadatoare. La Constantinopol, de exemplu, autorităţile imperiale nu-i vedeau cu ochi buni pe mercenarii străini, deşi anterior îi toleraseară, sau chiar le doriseră prezenţa. În ceea ce priveşte politica faţă de noii invadatori care pătrundeau în Imperiu, capitala de pe malul Bosforului încerca să îi împingă spre partea occidentală a imperiului. Aşa s-a întâmplat cu goţii, care au putut ocupa regiunile dintre Dunăre şi Munţii Balcani ca federaţi ai imperiului. Dacă pe de o parte invaziile (imigrările) au reprezentat o consecinţă a diviziunii imperiului, pe de altă parte ele au consolidat şi mai mult această diviziune care a avut consecinţele ei de lungă durată, mai ales în Occident. Aici, multe oraşe au fost ocupate de către noii veniţi, aşa cum s-a întâmplat chiar cu Roma în anul 410. A urmat apoi distrugerea puterii politice care a culminat cu depunerea ultimului împărat roman în anul 476 din partea lui Odoacru. De la sfârşitul acestui secol în Occident încep să se formeze regatele creştine, adică creştinătatea

medievală. În Orient, în schimb, imperiul devine tot mai bizantin, distanțându-se progresiv de partea occidentală, latină, a creștinătății.

Aspecte culturale, bisericești și sociale

Deja din secolul al IV-lea cele două părți ale imperiului începuseră să se distanțeze una de cealaltă. Grecii, care nu au apreciat niciodată prea mult cultura latină, exceptând domeniile juridice, militare și tehnice, se vor distanța din ce în ce mai mult de latinii occidentali. Din partea lor, latinii nu învață limba greacă și își creează propria literatură. În Occident, civilizația și cultura clasică latină suferă din cauza invaziilor germanice. Pe plan bisericesc, separarea celor două părți ale imperiului favorizează evoluții diferite are religiei creștine. Cultul creștin se celebrează în familii liturgice separate, fiecare având un centru, un oraș propriu; de exemplu, Milano reprezintă centrul liturgiei milaneze. Și din punct de vedere teologic există deosebiri, fiecare zonă având propria mentalitate; de exemplu, în Grecia Pelagius este reprezentantul unei antropologii și cristologii ieșite din matca ortodoxiei, iar din Africa de Nord sfântul Augustin combate cu toate armele credinței învățătura acestui eretic. Cât privește organizarea bisericească, la Constantinopol lucrurile merg altfel decât la Roma sau în Occident, unde episcopii trebuie să se ocupe destul de mult și de probleme civile.

În cadrul general al imperiului, comunitățile creștine constituie deja un factor cultural și social important iar pe de altă parte ele sunt deschise influențelor externe. Asistăm deja la o simbioză între viața bisericii și cea socioculturală a lumii secolului al V-lea, iar dacă imperiul este divizat, putem vorbi deja de o ”biserică imperială”. În secolul anterior creștinismul dobândise oficial titlul de *religio licita*, religie recunoscută legal.

Acest fapt a contribuit la o răspândire rapidă a credinței creștine. Răspândirea creștinismului nu a fost uniformă în tot imperiul; o activitate de evanghelizare foarte puternică a fost prezentă mai mult în Orient decât în Occident; mai mult în orașe decât în zonele rurale. Începând cu sfântul Martin din Tours (316-397) începe și evanghelizarea sistematică a zonelor rurale, a satelor (pagus=sat, de unde denumirea de păgân). La Roma, aristocrația acceptă în masă creștinismul spre sfârșitul secolului al IV-lea. În Orient, așa cum am menționat deja, evanghelizarea este mai vie decât în Occident și are răspândire mai largă. Trebuie menționat și faptul că Orientul este mai populat decât Occidentul. Spre mijlocul secolului al V-lea creștinii reprezintă majoritatea populației din Imperiu. În afara granițelor imperiului nu cunoaștem vreo activitate de evanghelizare, exceptându-i pe goți. Absența evanghelizării în afara granițelor imperiului se explică prin mentalitatea romanilor care îi considerau pe cei din afara imperiului ca niște barbari inculți și eretici cu care nu doreau să aibă niciun contact. Nici față de evrei, romanii nu manifestau vreun interes, adică nu erau interesați de convertirea lor la Cristos. Interesul față de evrei însemna doar condamnarea credinței lor, așa cum au făcut sfinții Ioan Gură de Aur, Augustin și alții.

Reacția păgână

Faptul că religia creștină și biserica catolică au fost proclamate ca religie și biserică oficiale, a trezit rezistența și reacția contrară a păgânilor. Această rezistență a fost mai puternică în Occident și mai slabă în Orient. Aici, școala din Atena este închisă în anul 529. În Occident însă reacția păgână o întâlnim începând din secolul al IV-lea. Aristocrația romană, adică familiile senatorilor, vrea să păstreze statuia zeiței Victoria

în curia romană. Văzând eforturile lor zădărnicite de legile imperiale net favorabile creștinismului, nobilimea păgână romană a început să se retragă în zonele vieții private unde a păstrat valorile tradiționale păgâne și a dezvoltat o literatură care critica printre altele slaba pregătire culturală a multor creștini.

În sfera publică păgânii pierd privilegiile pe care le aveau; mai mult, sunt persecutați de către puterea imperială și de opinia publică. Ostilitatea contra păgânilor ia uneori forme violente, adică li se distrug templele iar marea filosoafă Hypatia este ucisă la Alexandria în anul 415. Favorizarea creștinilor o vedem și în faptul că episcopii și călugării sunt scutiți de obligații și datorii civile pe care le aveau ceilalți cetățeni. Creștinarea lumii romane reprezintă un proces lent și de lungă durată. În noua lume care se formează apar grupuri sociale noi și cu un rol deosebit în biserică și în societate. Așa sunt clericii, în special episcopii, cărora le este acordată ”audientia”, adică capacitatea juridică de a decide în anumite situații civile. Dobândirea unor astfel de prerogative juridice se explică prin noul context în care se afla societatea, bulversată sau atacată de noile popoare invadatoare. Într-o astfel de situație, episcopul reprezintă garantul păcii și bunei înțelegeri între cetățeni. Alături de episcopi se află călugării, ale căror mănăstiri devin destul de bogate și importante, iar rolul lor de ghizi spirituali se răspândește foarte mult în rândul maselor de creștini. Cu toată influența ierarhiei creștine, structurile sociale rămân în esența lor aceleași. Sclavagismul nu dispare și nici împărțirea societății în funcție de averile sau poziția politică și administrativă pe care o persoană sau alta o avea. Schimbări majore a produs creștinismul în celula de bază a societății, familia, prin creștinarea căsătoriei. Predicând iubirea față de Dumnezeu și față de orice om ca lege fundamentală a noii religii, creștinismul a îmbunătățit relațiile dintre bogați și săraci. În

cultură, teatrul este purificat de conținutul său licențios iar luptele cu gladiatori dispăruseră deja în negura istoriei. Brutalitatea lumii romane este înlocuită cu blândețea și iubirea creștină.

Biserica și Imperiul în secolul al V-lea

La sfârșitul secolului al IV-lea, sub domnia împăratului Teodosiu cel Mare, religia creștină devine religia oficială a imperiului iar biserica catolică este tutelată de autoritatea imperială. Acest statut al religiei și bisericii reprezintă rezultatul unei evoluții care a început odată cu edictul din Milano (313). Această evoluție înseamnă trecerea de la devoțiunea față de divinitățile imperiului la credința în Dumnezeul creștinilor. Pe de altă parte, autoritățile imperiale își dau seama de avantajele încorporării în imperiu a bisericii creștine întrucât aceasta, prin modul de organizare și funcționare, putea deveni un aliat și sprijin al politicii împăraților. Împărații profesează public religia catolică și sunt convinși că sprijinul pe care îl acordă bisericii le asigură succesul în politica și acțiunile lor administrative, economice, militare etc. Ei acordă privilegii, scutiri și ajutoare bisericilor și slujitorilor acestora. În schimb, nu sunt sprijinite confesiunile eretice, păgânii și evreii. Din partea ei, biserica recunoaște statul ca ambientul ei vital, propice și voit de Dumnezeu. Din aceste motive, biserica se roagă și susține moral structurile imperiale. Această colaborare între cele două instituții își dă rezultatele în conținutul legilor ca și în deciziile care se iau în sinoadele bisericești. Strânsa unire dintre tron și altar înseamnă pentru biserică susținerea din partea statului a activităților ei sociale și caritative; exonerarea clerului de serviciul militar și de plata unor taxe și impozite iar episcopii sunt încorporați în jurisdicția statală. Din partea ei, biserica recunoaște legitimitatea imperiului de acum creștin, ca și independența lui în problemele temporare.

Însă în doctrina și predica ei, biserica afirma clar că orice putere vine de la Dumnezeu și trebuie pusă în slujba lui și spre binele comun al cetățenilor care sunt și creștini în același timp. Recunoscând valoarea religioasă a puterii laice, biserica se vede obligată să îi fie fidelă. O astfel de gândire și practicare a raporturilor dintre biserică și stat are avantajele ei pentru ambele părți, dar și dezavantaje și riscuri. Toate acestea vor marca până în timpurile contemporane relațiile biserică-stat.

VIII. EREZII ALE ANTICHITĂȚII

În confruntarea cu lumea păgână, creştinismul şi-a aprofundat propriul conținut doctrinar. Trebuind să se apere și să se prezinte, noua religie afirmă că Isus Cristos este fiul lui Dumnezeu întrupat în sânul unei fecioare prin puterea Duhului Sfânt. El, Cristos, este răscumpărătorul omului. În numele lui Dumnezeu unul și întreit în persoane sunt încorporați în biserică cei botezați. Pe toți aceştia, sub autoritatea apostolilor, Cristos îi trimite în lumea întreagă cu o misiune precisă: ”Aşadar, mergând, faceţi ucenici din toate neamurile, botezându-i în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh, învăţându-i să ţină toate câte v-am poruncit! Şi iată, eu sunt cu voi în toate zilele, până la sfârşitul lumii!” (Mt 28, 18-20).

Gnosticismul

Erezia înseamnă o doctrină falsă în raport cu puritatea învățăturii creştine. În arcul de timp cuprins între anii 70 și 140 creştinismul s-a extins dar în același timp a suferit și o criză internă. În sânul său își face apariția o doctrină dualistă numită gnosticism, răspândit mai ales în Egipt și în partea orientală a imperiului. Exista acum pericolul unui sincretism religios. Gnosticismul încearcă să răspundă la această întrebare: Cum poate omul să cunoască misterul răului din lume? O altă întrebare este legată de misterul existenței omului. Omul trăiește într-o lume imperfectă creată nu de un Dumnezeu suprem, ci de un demiurg, un principiu al răului care domină lumea cu ajutorul puterilor rele. Din această situație rea pe om îl poate elibera doar Dumnezeul luminii. Omul se salvează doar cunoscându-se cu adevărat și recunoscând faptul că este separat de Dumnezeul

perfect. Gnosticismul neagă rădăcinile ebraice ale creştinismului şi afirmă că mântuirea omului depinde de o formă superioară de cunoaştere, formă care nu este cunoscută de toţi, ci este rezervată unui grup restrâns de discipoli iniţiaţi de maeştrii lor. Gnosticii îl identificau pe Dumnezeul Vechiului Testament cu puterea inferioară a demiurgului, în timp ce Dumnezeul Noului Testament este Eonul perfect şi veşnic, cel care a generat eonul Isus Cristos. Acesta nu ar fi murit pe cruce, nu a înviat, ci doar s-a reîntors în lumea lui superioară. Toate aceste idei se opuneau ortodoxiei creştinismului, din care motiv comunităţile creştine le-au considerat eretice. Opoziţia creştinismului faţă de gnosticism a dus la declinul rapid al acestuia din urmă. Ceea ce a rămas bun din această erezie a fost ceva din aspectului ei ascetic, asceză care a intrat în patrimoniul bisericii, mare ales al celei din Orient. Dintre ereticii principali ai secolului al II-lea menţionăm trei nume: Marcion, Valentin şi Montanus.

Erezia pelagiană

Fondatorul acestei erezii este laicul britanic Pelagius (născut în anul 354) care în anii 380-384 ajunge la Roma unde începe să trăiască de unul singur o viaţă ascetică. Spre anul 390 începe să predice iar în jurul lui se adună un grup de persoane nobile, între care multe femei şi un avocat, Celestius. Aşa ia naştere o mişcare laicală care propovăduieşte un creştinism angajat într-o trăire ascetică plină de fervoare. Pelagius şi adepţii săi se ridică contra laxismului în care trăiau mulţi creştini şi care afirmau că botezul este suficient pentru mântuire iar o viaţă creştină perfectă este posibilă doar pentru o mică elită. Doctrina lui Pelagius este marcată de un optimism exagerat în capacităţilor omului. El afirmă că libertatea omului este atât de puternică încât omul poate să nu păcătuiască şi astfel să ajungă la sfinţenie. Din

acest motiv, harul divin reprezintă doar un ajutor extern al libertății omului. Pentru Pelagius, păcatul strămoșesc reprezintă doar un model negativ și un exemplu rău. Ținând cont de toate acestea, botezul copiilor nu este necesar iar Isus Cristos nu este considerat ca mântuitorul omului, ci doar un model de imitat. Ideile și mișcarea religioasă condusă de Pelagius încep să întâlnească opoziție, unul dintre cei mai mari adversari ai lui fiind sfântul Augustin. În anul 418, un sinod care reunește întreaga biserică din Africa condamnă din nou pelagianismul iar împăratul Honoriu decide să-l persecute, considerându-l o erezie. La Roma, papa Zosim cere tuturor episcopilor să semneze o condamnare a ereziei pelagiane. La nivelul cel mai înalt, această erezie a fost condamnată în cadrul conciliului ecumenic din Efes (431). Erezia nu a dispărut complet, păstrându-se într-o formă diluată în ceea ce se va numi semipelagianism. O altă erezie a acestor timpuri este donatismul, de la numele fondatorului, Donatus. Ea este prezentă în Africa de Nord unde este combătută de același mare teolog și păstor de suflete, Augustin.

Controversele cristologice orientale

În prima jumătate a secolului al V-lea teologia creștină este preocupată de păstrarea adevărului credinței. În perioada anterioară reflecția teologică și-a fixat atenția asupra problemei trinitare, adică a egalității de natură dintre Tatăl și Fiul (Nicea 325), ca și al divinității Duhului Sfânt (Constantinopol 381). Problema unicității lui Isus Cristos, Dumnezeu adevărat și om adevărat, domină discuțiile teologice ale primei jumătăți a secolului al V-lea mai ales în Orient. În prima jumătate a secolului distingem două faze: controversa nestoriană (428-433) și cea eutichiană (448-451). În ambele faze se manifestă antagonismul dintre două curente teologice prezente unul la

Alexandria și celălalt la Antiohia și Constantinopol. Menționăm faptul că acum diferențele sau divergențele teologice au și implicații politice și spirituale.

IX. ACTIVITATEA SINOADELOR ȘI CONCILIILOR ECUMENICE

Conciliul ecumenic din Nicea - 325

Primul conciliu ecumenic (*Nicea, 325*) stabilise întrunirea episcopilor dintr-o provincie de două ori pe an, pentru a dezbate probleme legate de buna organizare a comunităților creștine și de uniformizarea cultului religios, eliminând acele aspecte sau practici care nu erau favorabile unității creștine. Aceste întruniri se inspirau din practica laică a ședințelor senatului roman. În cadrul acestor sinoade, cele ținute la Roma sau în Noua Romă (Constantinopol) dobândeau o poziție de prim rang. Sinoadele au devenit principalele izvoare ale dreptului bisericesc scris la care se adăugau tradițiile, considerate și ele foarte importante. Convocarea conciliilor generale (imperiale sau ecumenice) este de competența împăraților creștini, care se simt responsabili pentru binele întregii creștinătăți din Imperiul Roman de Răsărit. Împăratul pregătește lista invitaților și asigură condițiile de călătorie ale episcopilor; el stabilește și ordinea de zi a dezbaterilor. Dacă nu este prezent la dezbateri, delegă o persoană care asigură buna desfășurare a lucrărilor conciliare. Ceea ce episcopii dezbat și stabilesc, împărații ratifică prin legi civile care trebuie respectate de către toți creștinii. Validitatea conținutului unui conciliu derivă din receptarea acestuia de către întreaga biserică și de confirmarea din partea papei. Acesta nu participă personal la un conciliu, dar este prezent printr-un delegat. Ulterior, deciziile conciliilor orientale sunt trimise la Roma, pentru ca Scaunul Apostolic Roman să le comunice episcopilor absenți.

Conciliul ecumenic din Constantinopol I (381)

Pentru a pune capăt disputelor doctrinare, împăratul Teodosiu (379-395) intenționează să convoace un alt conciliu ecumenic imperial, conciliu care va defini o altă problemă fundamentală a Sfintei Treimi: divinitatea Duhului Sfânt. Printr-un edict din anul 380, împăratul declarase că adevărata credință, ce trebuie să fie îmbrățișată de toți, este cea a comunităților din Roma și Alexandria. Acum, el îi invită în capitala Orientului doar pe acei episcopi orientali de orientare, bineînțeles, niceniană, pe care îi consideră promotori ai unității credinței. Dezbaterile încep în luna mai 381, iar numărul participanților este inferior celui de la conciliul anterior (aprox. 150). Papa Damasus nu este prezent și nici reprezentanții săi. La începutul acelui an, episcopii occidentali se adunaseră la Aquileia. Conciliul este condus de protejatul împăratului, episcopul Melețiu din Antiohia, înconjurat de alți 71 de episcopi. Sunt prezenți apoi episcopul capitalei, sfântului Grigore din Nazians, și sfântului Ciril de Ierusalim. Din inițiativa împăratului, se prezintă și un grup de 36 de episcopi, adepți ai pneumatomahilor. Părinții sinodali încercă în zadar să-i convingă de eroarea lor; după scurt timp, ei vor refuza orice propunere și, în semn de protest, părăsesc orașul.

În discursul de deschidere, ce are loc în sala tronului, împăratul dă anumite directive părinților conciliari, apoi se retrage. Dezbaterile ulterioare, despre care avem puține mărturii, au loc în biserica Homonoia, fără prezența lui Teodosiu. Datorită insistențelor sale, se prezintă și episcopii egipteni, dintre care făcea parte și „filozoful" Maxim. Intenția egiptenilor însă, nu era doar aceea de a participa la conciliu, ci și de a prelua conducerea. Pentru aceasta, într-o noapte, în secret, îl consacră ca episcop pe Maxim, cu scopul de a-l înlocui pe cel ce conducea dezbaterile, sfântul Grigore. Conciliul blochează această tentativă, declară invalidă consacrarea lui Maxim (canonul 4) și-l alege pe Grigore

ca episcop al capitalei. După scurt timp, Meleţiu moare pe neprevăzute, iar noul episcop va prelua conducerea conciliului. Însă moartea episcopului de Antiohia declanşează o gravă criză, din cauză că pretendentul la scaunul episcopal, preotul Flavian, susţinea o poziţie doctrinară neacceptată de occidentali, iar împăratul voia să evite un conflict cu Occidentul. Criza mai cuprinde şi un alt aspect: mulţi părinţi conciliari propun o formulă de credinţă în Duhul Sfânt, pe care episcopul Grigore nu o poate accepta; el susţinea cu tărie „homousia" Duhului Sfânt, ceea ce îl izolează şi mai mult de participanţi. Pentru salvarea păcii şi a unităţii conciliare, sfântul Grigore renunţă la catedra episcopală, iar succesorul său, Nectariu, va conduce lucrările până la sfârşit. Deşi pneumatomahii plecaseră, iar orientările participanţilor nu erau unitare, în esenţă se poate spune că simbolul de credinţă niceno-constantinopolitan, a cărui formulare despre Duhul Sfânt se maturizează acum, demonstrează o conştiinţă de credinţă unitară.

În primul canon se reconfirmă credinţa de la Niceea şi se anatemizează orice erezie, menţionaţi fiind, printre alţii, pneumatomahii şi apolinariştii. Luând în consideraţie poziţia politică dobândită de capitala de pe malurile Bosforului, ca reşedinţă a împăratului, canonul 3 recunoaşte episcopului oraşului o poziţie primaţială faţă de celelalte patriarhii orientale, dar *după* episcopul Romei. Poziţia patriarhală a Antiohiei şi Alexandriei depindea de originea lor apostolică, şi nu de importanţa politică. Bizantion, în schimb, fusese până atunci un simplu episcopat supus mitropolitului din Heracleea. Canonul 3 nu se fundamentează pe nimic altceva decât pe noua valoare politică a capitalei imperiale, iar în concepţia orientalilor, şi episcopul Romei îşi trage poziţia sa, cu totul specială în Biserică, tot dintr-o realitate politică: el este episcop în vechea Romă, capitala occi-

dentală a imperiului. În afară de acest motiv, canonul mai are și alte explicații. Fiind vădit antagonismul dintre Alexandria și Constantinopol, canonul redă victoria episcopilor ostili Alexandriei. Un al treilea motiv trebuie identificat în dorința împăratului de a obține și garanta episcopului din capitala sa un rang care să-l ridice deasupra tuturor episcopilor Orientului. Însă, așa cum se va verifica mai târziu, canonul 3 nu reflectă o atitudine explicită antiromană, deoarece poziția primațială a Romei, pentru întreaga creștinătate, este respectată. Totuși, trebuie să adăugăm aici un detaliu semnificativ: atât papa Leon cel Mare, cât și Grigore I susțin că deciziile (canoanele) de la acest conciliu nu au fost comunicate la Roma. Împotriva acestui canon se putea aștepta la o reacție din partea Alexandriei și Antiohiei. Însă episcopii egipteni nu sosiseră încă atunci când s-a elaborat acest canon; în plus, erau prea compromiși cu consacrarea secretă a lui Maxim. Referitor la Antiohia, aceasta rămăsese aproape fără voce după moartea episcopului Meletiu. Iar ceilalți episcopi orientali au rămas liniștiți, crezând că în fond nu este vorba decât de un primat de onoare al episcopului capitalei, și nu de o revendicare jurisdicțională. De fapt, în acel timp era prea puțin previzibilă orientarea spre un primat de jurisdicție a Constantinopolului.

Ecumenicitatea Conciliului din Constantinopol. Participanții la acest conciliu nu au înțeles întrunirea lor ca un conciliu al întregii Biserici. Episcopatul occidental nu fusese invitat și nici nu era reprezentat. Teodosiu a publicat apoi deciziile conciliare doar pentru partea orientală a imperiului, nu și pentru Occident, iar Roma, așa cum am afirmat, nu a luat act de dezbaterile de aici.

În anul următor, în capitală are loc un alt sinod care informează Roma că sinodul din anul precedent a fost un „sinod ecumenic". Termenul ecumenic însă nu are aici un conținut de drept bisericesc, ci vrea să indice faptul că participanții din anul 381, invitați de împărat, proveneau din *oikumene* de limbă greacă. Considerarea ca ecumenic a sinodului din 381 are loc gradual și, abia în timpul papei Grigore cel Mare, Occidentul recunoaște pe deplin ecumenicitatea lui. După anul 382, profesiunea de credință din anul precedent a devenit oficială pentru Orient. În Occident, s-a afirmat cu timpul, fiind folosită și astăzi în Liturgia romană. Aici s-a adăugat o *amplificare explicativă*, nu o falsificare a Scripturii, așa cum susțineau și mai susțin încă creștinii ortodocși. Grecii înțeleg prin cuvintele referitoare, evident, la Duhul Sfânt care „purcede de la Tatăl", ca purcedere „de la Tatăl *prin* Fiul"; occidentalii, în schimb, înțeleg purcederea Duhului Sfânt „de la Tatăl *și* de la Fiul" (*Spiritus Sanctus... a Patre Filioque procedens*). *Filioque* este introdus în simbolul de credință alcătuit de episcopul Pastor din Palencia în anul 447. Sinodul din Toledo din 589 introduce formula în simbolul de credință niceno-constantinopolitan. În istoria divergențelor dintre greci și latini, *Filioque* va deveni unul din motivele importante pentru care Orientul creștin se va separa de Roma.

Conciliul ecumenic din Efes (431)

În anul 428 Nestoriu este numit episcop la Constantinopol. În învățătura lui susține separarea celor două naturi din persoana lui Isus Cristos, separare care rupe unitatea lui Isus Cristos. Ca o consecință a acestei orientări teologice, Nestoriu afirmă că Maria nu poate fi numită mama lui Dumnezeu (theotokos), ci numai mama lui Cristos (Christotokos). Afirmațiile lui atingeau un punct sensibil al pietății creștinilor și

deoarece ideile lui se răspândeau și în multe mănăstiri din Egipt, episcopul din Alexandria, Ciril, îl invită pe Nestoriu să își retragă erorile și să recunoască că Maria trebuie venerată ca mama lui Dumnezeu; Nestoriu refuză. Pentru a clarifica aceste divergențe teologice, împăratul Teodosiu al II-lea convoacă un conciliu ecumenic la Efes în anul 431. Adunați aici, cei 151 de episcopi prezenți proclamă unirea reală a celor două naturi în Cristos și ca o consecință a acestei afirmații este proclamată și maternitatea divină a Mariei iar Nestoriu este depus din funcția (slujirea) pe care o avea în capitala imperială. Deși decizia episcopilor adunați la Efes era destul de clară, apele sunt tulburate de învățăturile unui arhimandrit din Constantinopol, Eutichie. Combătându-l pe Nestoriu, arhimandritul cade în extrema opusă, afirmând existența în Isus Cristos a unei singure naturi, cea divină. Natura umană ar fi absorbită de cea divină, ceea ce ar goli de conținut întruparea lui Cristos și lucrarea lui de răscumpărare a omului. Erezia acestui călugăr se numește ”monofizism” (din cuvintele grecești mono fiuzis=o singură natură). Din capitala imperială, episcopul Flavian reacționează contra acestei învățături eretice și o condamnă într-un sinod ținut în Constantinopol în anul 448. Din Egipt însă, patriarhul Dioscuros îl apără pe Eutichie nu numai din motive doctrinare, ci și pentru că era gelos pe episcopul din Constantinopol al cărui scaun fusese proclamat superior celui din Alexandria. Dioscuros obține aprobarea împăratului Teodosiu pentru convocarea unui alt sinod la Efes în anul 449. Folosindu-se de mijloace ilegitime și împiedicând intervenția delegaților papali, Dioscuros obține reabilitarea lui Eutichie și depunerea lui Flavian. Mulți episcopi nu au fost de acord cu acest sinod iar Flavian, înainte de a muri din cauza loviturilor primite, a făcut recurs la papă.

Conciliul ecumenic din Calcedon (451) și celelalte concilii ale Bisericii una

Aflând despre cele petrecute la Efes, papa Leon cel Mare (440-461) a condamnat acest sinod numindu-l sinod al tâlharilor (latrocinium). După moartea lui Teodosiu, noul împărat Marcian a convocat un conciliu ecumenic la Calcedon (451) pe malul asiatic al Bosforului. Membrii prezenți aici sunt în număr de aproximativ 600 și împreună cu legații papali confirmă învățătura conciliului din Niceea. Ei afirmă existența celor două naturi în Cristos, bazandu-se pe scrisoarea pe care papa Leon o trimisese episcopului Flavian în anul 449. Părăsit de sprijinul episcopilor, Eutichie este depus, ceea ce nu înseamnă că erezia monofizită a dispărut pentru totdeauna. Ea va rămâne în Egipt printre creștinii numiți copți. Conciliul va promulga și multe canoane referitoare la organizarea și disciplina ecleziastică: hirotonirile preoțești, datoriile clericilor și sinoadele provinciale. Cu acest conciliu se închide seria primelor patru mari concilii ecumenice care au stabilit în limbaj și concepte clare dogma unui Dumnezeu în trei persoane și dogma întrupării Fiului lui Dumnezeu.

Biserica una și nedespărțită își continuă existența până la mijlocul secolului al 11-lea (1054). În această lungă perioadă de timp s-au mai desfășurat alte patru concilii ecumenice: Constantinopol II (553), care precizează unirea celor două naturi, divină și umană, în unica persoană a Cuvântului (Logos). O astfel de unire se numește în limbaj teologic *ipostatică* (din grecescul hypostasis=substanță, persoană). Urmează conciliul ecumenic Constantinopol III (680-681); acesta este primul conciliu convocat împreună de către împărat și papă. Aici sunt recunoscute în Isus Cristos două voințe, divină și umană. Conciliul ecumenic Niceea II (787) apără cultul icoanelor. Al

patrulea conciliu ecumenic din Constantinopol (869-870) este convocat pentru a rezolva conflictul iscat între Foție și Ignațiu, ambii candidați la scaunul patriarhal din Constantinopol. Cu acest conciliu se încheie seria conciliilor ecumenice comune bisericii catolice și celei ortodoxe. În Evul Mediu de vârf occidental, papalitatea va prelua locul împăratului bizantin în problema convocării conciliilor ecumenice; acestea se vor desfășura în Occident, în special la Roma (în Lateran și apoi în Vatican).

X. ORGANIZAREA ECLEZIASTICĂ

Inspirându-se din învățătura lui Isus Cristos, creștinii au conștiința apartenenței la biserica (ekklesia) care este deschisă tuturor. Începând cu secolul al III-lea, sinoadele și practica consacrării în mod colegial a noilor episcopi ne arată cat de puternic era sensul comuniunii și al solidarității reciproce. Pe o bază teologică dar și cu un conținut social și politic, creștinismul devine religia oficială a bisericii imperiale. În mai multe sinoade din secolul al V-lea (Arles 314), Niceea II (325), Sardica (342) și Constantinopol (381) au fost promulgate legile privind organizarea juridică a bisericii atât în Orient cât și în Occident.

Comunitățile creștine se organizează după modelul laic imperial. Episcopul care este într-un oraș metropolitan își însușește titlul de mitropolit și organizează sinoadele provinciale. Lui îi devin subordonați ceilalți episcopi din provincie, care nu pot fi numiți fără aprobarea lui, așa cum se petreceau lucrurile între funcționarii imperiali din lumea civilă. Conform principiului colegialității, la început toți episcopii se bucură de aceleași drepturi. Legitimitatea episcopilor se bazează pe succesiunea apostolică și înseamnă responsabilitatea pe care o au ca apărători ai ortodoxiei credinței. La conciliul din Niceea se stabilește că pentru consacrarea unui episcop este nevoie de alți trei episcopi din aceeași provincie iar confirmarea alegerii lui îi revine mitropolitului. În Egipt se remarcă scaunul patriarhal din Alexandria. În Africa, cel mai important centru creștin este la Cartagina; arhiepiscopul de aici ia titlul de mitropolit și primat. În secolul al V-lea fiecare provincie are propriul primat iar în peninsula italică mitropoliții din Milano și Aquilea au o jurisdicție mai mare decât cea a provinciilor civile. Organizarea

provinciilor bisericești se mulează pe organizarea civilă din timpul lui Diocleţian. În tot spaţiul creştin se remarcă scaunele mitropolitane din Roma şi Alexandria care au o jurisdicţie mult mai amplă decât o au ceilalţi mitropoliţi. Alături de aceste două centre încep să se afirme altele: Antiohia, Constantinopol, Cartagina, Milano, Aquilea etc. Ceea ce determină importanţa unui scaun ecleziastic este atât numărul credincioşilor lui, dar şi prestigiul cultural, economic şi politic al respectivului oraş. Alături de aceşti factori, indispensabilă este încadrarea respectivilor episcopi în succesiunea apostolică. Al doilea conciliu ecumenic (Constantinopol, 381) adaugă Constantinopolul la cele două scaune patriarhale existente, Roma şi Alexandria. Această adăugare este justificată pe baza faptului că oraşul reprezintă nouă capitală imperială, noua Romă. La conciliul ecumenic din Calcedon (451) este adăugat Ierusalimul, separându-l de jurisdicţia Antiohiei; aşa se formează pentarhia patriarhală. Patriarhatul, ca instituţie canonică creştină se conturează după conciliul din Calcedon. Patriarhul este un episcop care are jurisdicţie peste toţi episcopii dintr-un anume teritoriu; sunt incluşi şi mitropoliţii. Acum, la mijlocul secolului al V-lea în Orient există deja o organizare ecleziastică ca rezultat al unei evoluţii din secolele anterioare.

Primatul roman

Deja conciliul ecumenic din Niceea a recunoscut scaunului apostolic roman o poziţie primaţială în raport cu Occidentul creştin. De la papa Damasus (305-384) în continuare întâlnim o exprimare a unui rol de moderator al scaunului apostolic roman. Aceasta înseamnă dreptul de apel, aprobarea actelor sinodale în problemele lor majore, reglementarea alegerii

episcopilor și altele. În ceea ce privește comuniunea credinței, scaunul roman își revendică dreptul primei sentințe. Rolul său de moderator este prezent și în legislația ecleziastică. Gândirea teologică a comuniunii creștine, adică principiul unei comuniuni în care toți episcopii au aproape aceleași drepturi, este completată cu o ecleziologie a primatului anumitor biserici, în special a celei romane. În evoluția primatului roman sunt anumite elemente care îl favorizează: a. *Orientarea politică*. Primatul Romei ca și al Constantinopolului (Noua Romă) corespunde situației politice a celor două orașe în cadrul Imperiului Roman. În acest context canonul 28 de la Calcedon stabilește rolul primațial al episcopului acestui oraș în partea orientală a imperiului; b. *Orientarea apostolică sau petrină*. O găsim în documentele papale, dar și în alte documente. Papii își susțin rolul lor primațial datorită faptului că au activat apostolii Petru și Paul. Începând cu papa Siriciu (334-399), tendința este de a se referi numai la Petru. Acest principiu îl găsim și în primele secole, dar este dezvoltat mai mult începând cu secolul al IV-lea, prin venerarea celor doi apostoli și a relicvelor lor. Argumentele biblice care justifică teologia papală a primatului roman sunt: ” Şi eu îţi zic: tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi Biserica mea şi porţile iadului nu o vor birui. Ţie îţi voi da cheile împărăţiei cerurilor: dacă vei lega [ceva] pe pământ, va fi legat în ceruri, iar dacă vei dezlega [ceva] pe pământ, va fi dezlegat în ceruri” (Mt 16, 18-19); la acestea trebuie adăugate In 21 și Lc 22; c. *Legătura dintre cele două elemente*. Orientarea teologică este sprijinită și de o ideologie care este și politică. Rolul lui Petru și al succesorilor săi a fost reinterpretat cu termeni juridici precum cura, auctoritas, principatus, successio, haereditas etc. Mai ales grija papilor pentru toate bisericile (cfr 2 Cor 11, 28) a fost înțeleasă în cadrul ideologic al Romei eterne; d. *Teologia papei Leon cel Mare* (400-461) constituie punctul culminant al reflecției teologice despre primatul roman. Episcopul Romei este

succesorul și moștenitorul lui Petru, așa cum acesta a fost în mod singular al lui Cristos. Și în Orientul creștin s-a dezvoltat învățătura despre scaunul apostolic; de exemplu, scaunul apostolic al Constantinopolului se reprezintă ca urmaș al apostolului Andrei, fără a avea însă nicio fundamentare istorică clară.

Relațiile dintre biserici

Pentru a înțelege relațiile dintre bisericile locale trebuie neapărat ținut cont de contextul în care erau în Imperiul Roman. Creștinii erau și cetățeni și ca atare destinul lor îl vedeau legat de starea în care se afla imperiul. Biserica creștină nu era o sectă izolată de spațiul public iar începând cu perioada constantiniană, din punct de vedere organizatoric și administrativ, ea se înrădăcinează în structurile statale, laice. Roma rămâne în centrul atenției iar episcopii de aici, papii, sunt văzuți ca garanți ai păcii romane într-un oraș considerat etern. Ei sunt priviți ca apărătorii civilizației romane împotriva barbarilor devastatori.

Afirmarea primatului roman vine și din exterior, din partea altor biserici care apelează la Roma în revendicările pe care le aveau cu alte scaune episcopale. Biserica Romei se găsește în situația de a arbitra între bisericile rivale din Alexandria și Constantinopol. Așa îl avem pe papa Inocențiu I ca arbitru între episcopii orientali Teofil și Ioan Gură de Aur, sau pe papa Celestin ca mediator între Nestoriu și Ciril. Necesitatea unui ajutor extern a determinat și relațiile dintre puterea civilă și biserici iar aceasta reprezintă un factor important pentru evoluția comuniunii dintre biserici.

În relațiile dintre marile comunități creștine nu trebuie ignorată influența marilor personalități creștine. În primul rând, sunt papii care după libertatea acordată creștinismului și după

declararea acestuia ca religie de stat la sfârșitul secolului al IV-lea, vor consolida poziția primațială a Scaunului Apostolic Roman. Dintre numele ilustre, le menționăm pe cele ale papilor Damasus, Inocențiu, Leon cel Mare și Gelaziu. Același fenomen îl întâlnim și în alte scaune patriarhale: Ioan Gură de Aur și Nestoriu pentru Constantinopol, Teofil, Ciril și Dioscur pentru Alexandria și Iuvenal pentru Ierusalim.

Cultul creștin; pelerinajele

Cea mai răspândită formă de cult și pietate în antichitate o reprezintă *cultul martirilor și al sfinților*. Masele largi populare sunt cucerite de eroii credinței care aleg să moară decât să-l renege, să se lepede de Cristos. În dezvoltarea cultului sfinților o influență vine și din practicile păgâne ale aniversării marilor personalități. Erau sărbătorite ziua lor de naștere, ziua urcării pe tron sau alte zile aniversare importante. Pentru creștini, importantă nu este ziua de naștere a unui martir, ci ziua în care a fost martirizat pentru credință. După Constantin cel Mare, practica venerării martirilor ia amploare, întâi în Orient apoi și în Occident. Poporul creștin este entuziasmat de mărturia eroică a martirilor iar clerul, în frunte cu episcopii, este preocupat de organizarea cultului acestora. Peste tot sunt ridicate monumente și biserici în cinstea martirilor, iar în cadrul celebrărilor liturgice, ei ocupă un loc din ce în ce mai mare. Relicviile lor sunt puse în altarul de jertfă, iar teologii explică rolul lor ca mijlocitori pe lângă unicul mediator între Dumnezeu Tatăl și om, Isus Cristos, a cărui jertfă se celebrează pe altar în cadrul Sfintei Liturghii.

Locul central al cultului martirilor este cel unde au fost înmormântați. Pe acest loc sunt ridicate monumente comemorative, capele, biserici sau bazilici somptuoase, așa cum este bazilica în cinstea apostolului Petru construită de împăratul

Constantin și continuată de fiul lui Constanțiu. Dacă în secolul al IV-lea, multe astfel de monumente sau biserici erau în afara zidurilor orașelor, în cimitire, începând cu secolul următor, osemintele martirilor sunt mutate în biserici urbane. Mormintele și osemintele acestora devin obiectul predilect al venerării maselor largi de creștini. Sfântul martir este invocat ca mijlocitor de haruri și favoruri spirituale, dar și temporare, lumești. În plus, martirii devin și patroni ai comunităților și localităților creștinilor. Rolul de mijlocitor și patron al martirilor este atribuit și altor sfinți care au strălucit prin credința și virtuțile lor. Cu timpul, încep să fie veneraţi mari păstori de suflete precum Atanasiu din Alexandria sau Ambroziu din Milano, ca și mulți călugări care au strălucit prin pietatea și asceza vieții lor. Martiri și sfinți intră în calendarul creștin începând deja cu secolul al IV-lea. Inițial, memoria lor este celebrată la mormântul acestora și doar în ziua lor aniversară, pentru ca ulterior cultul lor să se răspândească în toată creștinătatea.

Alături de cultul martirilor și sfinților se dezvoltă *venerarea relicviilor*. În timpul persecuțiilor, creștinii au cerut cu insistență autorităților romane să le restituie trupul martirului, trup pe care îl păstrau ca pe cea mai scumpă comoară în morminte bine îngrijite și păzite cu gelozie de comunitate. Deși legile erau stricte și severe în păstrarea integrității trupului defunctului, adesea trupul lui era dezgropat și îngropat apoi într-o altă biserică. Uneori, rămășițele pământești ale martirilor și sfinților deveneau obiect al comerțului pentru a satisface nenumăratele cereri de relicvii. Nu doar trupul devine obiect al fracționării în nenumărate relicve, dar și obiectele și hainele care au fost în contact cu trupul devin relicvii. Cererile excesive de relicvii au generat și alte abuzuri, cum ar fi regăsirea trupului martirului sau sfântului în determinate locuri și circumstanțe. Osemintele sfinților sunt considerate sfinte și având în ele puteri miraculoase

datorită sufletului curat și sfânt care a locuit în acel trup. Cea mai importantă relicvă este a Crucii pe care a fost răstignit Isus Cristos. Sfânta Elena, mama împăratului Constantin, a descoperit-o pe dealul Golgota și de acum această relicvă va deveni obiect de venerare dar și de comerț pe parcursul a multe secole.

Venerarea relicviilor are un rol important în activitatea de evanghelizare a zonelor rurale. Puterile miraculoase ale relicviilor întăreau credința celor de curând botezați și dădeau o mai mare importanță comunităților creștine în raport cu puterea laică. Relicviile sunt cele care protejează localitățile și populația în fața atacurilor din afară, ca și în fața calamităților naturale. Atingerea unei relicvii vindecă bolile trupului și protejează creștinul de influențele și forțele malefice. Relicviile înlătură ultimile rămășițe ale păgânismului, chiar dacă în același timp forme deviate ale venerării lor promovează superstiții și mentalități magice contrare purității credinței creștine.

Alături de aceste două forme de cult și pietate, o a treia o reprezintă *pelerinajul*. Descoperirea Crucii de către sfânta Elena și construirea bazilicilor pe locurile vieții pământești a lui Isus Cristos pun bazele pelerinajului creștin în Țara Sfântă. Dorința de a păși fizic pe urmele Mântuitorului devine un fel de act de cult, o călătorie spirituală a sufletului și un mijloc deosebit pentru a dobândi merite sufletești. La începuturile pelerinajului creștin, cei mai mulți pelerini sunt clerici sau călugări, mai numeroși din Orient și mai puțini din Occident. Cu timpul, pășind pe vechile drumuri ale imperiului, tot mai mulți clerici dar și laici vor merge din orice parte spre Ierusalim. Alături de capitala Occidentului, Roma, și Ierusalimul devine un centru al atenției și pietății tuturor. Vechea Romă rămâne locul sacru al fondatorilor creștini, Petru și Paul, iar venerarea lor contribuie la consolidarea unității creștine a popoarelor occidentale, popoare care vor forma ”creștinătatea” medievală. Venerarea apostolului Petru mărește

prestigiul papalității și consolidează primatul roman al papilor. Roma devine orașul sfânt, scaun al succesorului apostolului Petru, așa cum Constantinopolul îl are ca patron pe fratele lui, Andrei. Alături de mormintele apostolilor Petru și Paul, fondatorii bisericii din Roma, importante sunt mormintele martirilor din catacombe îngrijite și elogiate de papa Damasus. Cu apostolii și martirii ei, capitala imperială devine și mai mult centrul creștinătății latine a Occidentului.

Partea a II-a

EVUL MEDIU TIMPURIU

Evul Mediu - definirea conceputului

Conceptul de Ev Mediu se referă aici la Europa Occidentală și cuprinde perioada acceptată de majoritatea istoricilor: 476 (căderea Imperiului Roman de Apus) - 1492 (descoperirea Americii de către Columb). La rândul său, Evul Mediu poate fi împărțit în trei perioade: Timpuriu (secolele V-X), De vârf (secolele XI-XIII) și Târziu (secolele XIV-XV). Această lungă epocă istorică cuprinde pentru Europa fenomene complexe cum ar fi întâlnirea și ciocnirea mai multor popoare și culturi diferite. Din această confruntare, popoarele Europei au preluat mult din patrimoniul antichității, îmbogățindu-l cu propriile valori, formând culturi noi, toate fundamentate pe un element comun, creștinismul. Până la sfârșitul primului mileniu asistăm la un lung proces de dizolvare atât a valorilor antichității, cât și a specificului păgân al popoarelor continentului, pentru ca în secolele XI și XII să asistăm la un proces de integrare și dezvoltare a unei sinteze culturale și religioase care reprezintă nota specifică și proprie a Evului Mediu european: Creștinătatea catolică. De la mijlocul secolului al XIV-lea, în schimb, multe modele sociale și culturale intră în criză și prevestesc categorii noi care se vor afirma în Epoca Modernă.

În fața erodării țesutului social, ideologic, politic, economic etc, singura instituție care intervine la scară largă pentru a păstra unitatea continentului este Biserica Catolică. La nivel social, deja de la sfârșitul antichității, biserica a intervenit cu instituțiile ei caritative și asistențiale: orfelinate, case pentru pelerini și călători, case de îngrijire a bolnavilor și bătrânilor etc. Acolo unde statul nu intervenea în probleme ale asistenței sociale, intervenea biserica. Un rol deosebit l-a avut și în domeniul educației, prin nenumăratele ei școli care au luminat mințile nu numai ale clericilor, dar și ale multor laici. Biserica a intervenit și în domeniul politicii, favorizând legi în conformitate cu doctrina și morala creștină, tutelând astfel o viață demnă pentru populațiile continentului, care nu de puține ori au găsit în această instituție singura putere care să le apere de interesele arbitrare ale celor puternici. Nu pot fi negate însă și excesele oamenilor bisericii, în principal setea lor de putere și de bogății materiale.

I. ACTIVITATEA MISIONARĂ A BISERICII ÎN SECOLELE IV-VI

1. Activitatea misionară în Orient

După libertatea acordată creștinismului, ne-am fi așteptat la o declanșare a activității misionare a Bisericii peste granițele imperiului, ceea ce însă nu se verifică. Aceasta probabil și din cauza identificării dintre *Orbis Romanus* și *oikumene* creștină. Puținele inițiative misionare nu aparțin ierarhiei, ci sclavilor, comercianților sau prizonierilor de război care sunt constrânși să ia contact cu lumea păgână, care și ea provenea tot din imperiu. În aceste nuclee creștine trebuie să vedem locul de unde va pleca activitatea misionară printre „barbarii" indigeni. Un al doilea aspect misionar trebuie să-l vedem în triburile care se infiltrează în imperiu. Pentru a avea posibilitatea de a participa la bunăstarea cetățenilor imperiului sau datorită confundării avantajelor civilizației imperiale cu cele ale creștinismului, aceste triburi cer ele însele Botezul. De fapt, acest mod de a vedea lucrurile nu era propriu doar triburilor barbare, ci și lumii grecești orientale.

Este interesantă și semnificativă activitatea misionară printre beduinii din regiunile *siro-palestiniene*. Un șeic beduin trece, împreună cu tribul său, din imperiul persan în cel roman, unde este primit fără dificultăți, încredințându-i-se paza graniței imperiale. Deoarece are un fiu bolnav, șeicul merge în deșertul Palestinei la anahoretul Eutimiu, care-i vindecă copilul. Șeicul se convertește împreună cu întreaga familie. După un timp, revine la anahoret împreună cu mulți din propriul trib. Se opresc aici, primind loc pentru pășune și pentru corturi. Eutimiu îi convertește,

iar apoi îl convinge pe patriarhul de Ierusalim, Juvenal, să le dea un episcop. Patriarhul nu găsește o persoană mai potrivită decât șeicul însuși, care la botez a primit numele de Petru. Noul episcop nu are o reședință stabilă, o clădire episcopală. Așa cum a moștenit de la înaintași, reședința sa este cortul, lângă care sunt corturile celorlalți beduini creștini. Așa se naște prima „diecezăa corturilor", urmată, la mijlocul secolului al V-lea, de o alta în „Fenicia Secunda". În listele Conciliului ecumenic din Calcedon sunt prezenți 20 de episcopi arabi, ceea ce ne spune că încreștinarea arabilor, în majoritate beduini, căpătase o amploare deosebită.

În timpul lui Iustin și Iustinian, politicii de încreștinare a vecinilor barbari i se acordă o atenție cu totul deosebită. Avantajele încreștinării erau multiple și reciproce. Încreștinându-se, barbarii intrau în *oikumene* politico-religioasă imperială, ceea ce mărea suprafața și puterea imperiului, iar pe de altă parte, noii convertiți găseau în bazilei un sprijin și o protecție împotriva dușmanilor vecini. În afară de aceste avantaje politico-militare, sunt importante și cele economice. De exemplu, din punct de vedere strategic, *Arabia meridională* îi interesa puțin pe împărații bizantini. Îi interesează, în schimb, din punct de vedere economic. Dacă perșii ocupă această regiune, atunci este foarte posibil ca să le blocheze sau să le condiționeze drumul lor comercial peste Marea Roșie, sau „drumul tămâiei". Fiindcă nu poate accepta o asemenea alternativă, împăratul se interesează de încreștinarea arabilor și a perșilor, încercând să facă din ei supuși fideli, chiar dacă uneori unii sau alții dintre acești noi membri ai imperiului creștin nu împărtășesc credința oficială a capitalei, fiind monofiziți sau nestorieni, de exemplu.

Aceeași „politică misionară” este urmată și în alte părți ale imperiului. Pe malurile sudice ale *Dunării* se stabiliseră *herulii*, care erau în conflict continuu cu indigenii. Deși nu avea o impresie prea bună despre dânșii, Iustinian le trimite misionari pentru a-i încreștina, ceea ce însemna că vor deveni supuși pașnici ai imperiului. După un timp, mulți se convertesc, inclusiv regele lor; acesta se botează în capitala bizantină, avându-l ca naș pe însuși Iustinian, care-și vede încununate cu succes eforturile sale: pe malurile Dunării e pace, iar granița de aici este în siguranță.

În regiunile *Caucazului*, Iustinian le acordă o atenție aparte *abasgilor*, populație din Abhazia. Aici sosesc numeroși misionari care au un astfel de succes încât autohtonii îi izgonesc pe conducătorii lor păgâni, orientându-se cu totul spre Bizanț. Pentru vecinii lor din Lazica, împăratul are o grijă și mai mare, interesându-se nu numai de încreștinarea lor, ci și de ridicarea nivelului de viață. Le construiește drumuri, stabilește pășuni pentru cai și le favorizează legăturile comerciale cu alte triburi. Acestea rezistaseră îndelung tentativelor politice și armate ale bizantinilor de a-i îngloba în imperiu, iar Iustinian consideră, pe drept, că, învingându-i, a repurtat o mare victorie. De acum înainte, aceste triburi nu vor mai face parte din Persia, iar prin încreștinarea lor, împărații au un motiv în plus de a nu se neliniști prea mult, atunci când se gândesc la granițele de aici ale imperiului.

În *Persia*, creștinismul pătrunde în secolul al III-lea, iar în cel următor, devine deja o realitate stabilă și promițătoare. Însă totul este blocat apoi de conducătorii persani, care văd în noua religie un pericol pentru siguranța statului. Un mare persecutor este regele Sapor al II-lea (310-380), în timpul căruia, în afară de

martirii necunoscuți pe nume, sunt cunoscuți chiar și cu numele 16.000 de creștini martirizați. Și succesorii săi i-au persecutat pe creștini. În același timp însă, Persia devine centrul nestorianismului, aici înființându-se o Biserică națională independentă, cu centrul la Seleucia Ctesiphon. În curând, toate comunitățile locale rămase în ortodoxia credinței vor cădea în această erezie.

Armenia îmbrățișează creștinismul tot în secolul al III-lea. Apostolul Armeniei este sfântul Grigore Iluminatorul (260-328), care-l convertește pe regele Tiridat. Acesta din urmă distruge apoi templele păgâne și face din creștinism religie de stat. Urmându-i exemplul, nobilimea și o parte din popor se convertește; cei ce rămăseseră păgâni se vor converti curând. Conducătorii Bisericii naționale armene vor fi succesorii lui Grigore, purtând titlul de *katholikos* (arhiepiscop sau patriarh). Pentru reforma religioasă a poporului, își va da o contribuție deosebită *katholikosul* Narset I (339-373). În 428, țara devine, în cea mai mare parte, o provincie persană. Într-un sinod din anul 491, armenii îmbrățișează monofizismul din *henotikon*-ul lui Zenon, respingând Conciliul din Calcedon. Ca urmare a acestui fapt, de acum înainte, Armenia va rămâne mereu separată de Biserica imperială.

În *Abisinia* (Etiopia) creștinismul pătrunde în secolul al IV-lea, doi din principalii apostoli ai acestui popor fiind sclavii originari din Tir, Frumențiu și Edesiu. Ei sunt sclavi la curtea din Aksum; datorită vieții exemplare și culturii pe care o au, devin foarte influenți; profitând de poziția dobândită, ei se angajează pentru răspândirea noii credințe. Ca rezultat, avem convertirea regelui Aițana. Atanasiu din Alexandria îl consacră episcop de Aksum pe Frumențiu, iar de acum înainte, încreștinarea se va face aici cu

paşi repezi. Unindu-se apoi cu Alexandria monofizită, şi Abisinia îmbrăţişează această erezie, care durează aici până astăzi.

În *Africa de Nord*, rezultatele politicii misionare a lui Iustinian sunt cu totul nesemnificative. Populaţia romanică încreştinată de pe coastele mării este în continuă scădere, iar nu departe de mare, încep nisipurile Saharei, unde se retrag berberii şi triburile punice. Între aceşti autohtoni, rareori s-au auzit glasurile misionarilor; aceasta şi pentru faptul că atât Iustinian, cât şi alţi împăraţi nu au avut nici un interes de a cuceri zonele deşerte şi sărăcăcioase ale Saharei.

Alta este situaţia în *Asia Mică*. Aici, creştinismul pătrunsese încă din timpul apostolului Paul. Totuşi, existau încă mulţi păgâni, ca şi creştini ce nu împărtăşeau credinţa oficială, monofiziţi, de exemplu, care nu erau atât de siguri pentru imperiu. În împrejurimile Smirnei şi Efesului, călugărul Ioan, fost monofizit, converteşte, afirmă dânsul, aprox. 100.000 de păgâni, cărora le construieşte nenumărate biserici (100) şi zece mănăstiri. Toate cheltuielile sunt suportate de Iustinian, care cumpără chiar şi hainele albe ale noilor botezaţi. În general însă, nu trebuie să-i căutăm pe păgâni în afara oraşelor sau departe de căile de acces, ci tocmai în marile oraşe, mai ales printre intelectuali. Convertirea acestora nu urmează decât rareori metodele evanghelice ale dialogului. Apusese şi perioada apologeţilor; împăratul şi oamenii săi, laici şi clerici, se simt destul de puternici şi siguri spre a le promulga acestora un „ultimatum” pentru trecerea la creştinism.

Referitor la *evrei*, politica religioasă imperială este aceeaşi ca şi faţă de păgâni. Deşi ebraismul rămânea o *religio licita*, aceasta nu-i împiedică pe bazileii de la începutul secolului al VII-lea să-i oblige prin lege pe urmaşii lui Avram să treacă la creştinism.

Rezultatul este aproape nul. Ceea ce se observă este doar o creștere a numărului scrierilor polemice împotriva lor.

Pentru perioada care este în atenția noastră, nu avem decât foarte puține informații despre activitatea misionară condusă de Bizanț printre ceilalți slavi și bulgari care, începând cu secolul al VI-lea, amenință granițele de nord ale imperiului.

Teodosiu cel Mare (379-395), considerat ca adevăratul fondator al *Bisericii de stat* bizantine, prin edictul din 380, *De fide catholica*, impune tuturor supușilor imperiului ca obligatorie profesiunea de credință de la Niceea. Constatând opoziția păgânilor, împăratul trece la măsuri de forță. În primul rând, le sunt distruse templele, statuile, cărțile cultuale etc. În anul 388, celebrul retor Libaniu se adresează împăratului cu scrierea *Oratio pro templis*, încercând să-l convingă să renunțe sau măcar să atenueze măsurile drastice luate împotriva cultelor păgâne. Retorul însă luptă pentru o cauză deja pierdută. Trei ani mai târziu, o ordonanță imperială interzice toate cultele păgâne, pentru ca, nu după mult timp, sacrificiile și *haruspices* (examinarea victimelor) să fie considerate tot atât de grave ca și delictul de înaltă trădare.

Această tendință de distrugere a păgânismului reprezintă o constantă a tuturor împăraților. Teodosiu al II-lea (408-450), influențat și de sora lui, credincioasa Pulheria, în anul 416, îi exclude pe păgâni din serviciile statale. Iustinian închide școala filozofică din Atena (529) și poruncește ca toți păgânii să se boteze; cine refuză își pierde bunurile și toate drepturile civile. Cu această ocazie, în Asia Mică se botează aprox. 70.000 de persoane.

2. Irlanda, Anglia și Scoția

Când poziția politică a Romei începe să apună, iar când împărații își mută reședința la Milano și apoi la Ravenna, Roma va rămâne orașul papilor. Imperiul occidental este în agonie și tocmai acum, ieșind din *oikumene* greco-romană, Biserica adresează evanghelia barbarilor. Acum ia naștere o nouă *oikumene* occidentală, bazată pe credința creștină și pe cultura latină.

Irlanda (Hibernia sau Scotia major). Cu siguranță că noua religie fusese deja predicată aici de către persoane venite din Britannia (Galles) și din Galia occidentală. Însă apostolul „insulei verzi", în care nici romanii și nici barbarii invadatori nu pătrunseseră, nu este Palladiu, ci sfântul *Patriciu*. Se naște în Britannia, ca fiu al diaconului britanno-roman Calpurnius din Banna (în Cumberland). La vârsta de 16 ani, piraților iro-scoțieni îl răpesc, ducându-l în Irlanda (probabil la Tirawley, Connach); fiind sclav, i se dă misiunea de a paște oile. Acum se naște și se maturizează într-însul vocația sa religioasă. După șase ani, reușește să fugă și să se întoarcă acasă. Este primit în rândul clericilor. Studiază la Lérins și Auxerre, în Galia; cunoaște viața monastică din această țară și din Italia, după care este sfințit episcop. În urma unei viziuni în care Dumnezeu îl îndeamnă să predice irlandezilor, în anul 432, Patriciu se întoarce în Irlanda, unde activează aproximativ 30 de ani.

În secolele al VII-lea și al VIII-lea s-au format numeroase izvoare care ne vorbesc de viața și apostolatul său. Una din misiunile cele mai dificile este de a face lumină în ele și de a separa adevărul de legendă. În orice caz, toate aceste mărturii literare concordă în a-i recunoaște lui Patriciu un rol enorm, decisiv chiar în încreștinarea insulei verzi. Probabil că apostolul

și-a fixat reședința episcopală la Armagh, în Irlanda de Nord; aici se va stabili mai târziu centrul mitropolitan al insulei.

Începuturile creștinismului irlandez trebuie căutate în lumea simplă, săracă, așa cum a fost și printre goți. Însă Patriciu se adresează acum întregii populații, încercând să câștige toleranța și ajutorul material al celor avuți și al conducătorilor regatelor tribale (*tuathas*), grupate în cinci zone (Münster, Leinster, Meath, Ulster și Connacht). În baza acestor grupări, se formează și structura diecezană a insulei, structură care o imită pe cea de pe continent.

O particularitate a creștinismului și a organizării bisericești irlandeze o reprezintă pronunțatul caracter monastic. Deja din timpul lui Patriciu, pentru fiecare clan se înființează câte o mănăstire, ceea ce însemna că numărul acestora era foarte mare. În secolul al VI-lea, elementul monastic din centrele ecleziastice devine predominant, în timp ce constituția Bisericii este influențată de mentalitatea aristocratică a conducătorilor țării. Activitatea pastorală era în mâinile călugărilor, iar jurisdicția ecleziastică o aveau abații, căci ei sau unul din călugării lor erau și episcopi. Între nenumăratele mănăstiri (centre de ascetism sever și focare de cultură după modelul clasic latin), se evidențiază cea din Bangor, în apropiere de Belfast, fondată de sfântul Comgallus (558).

Abațiile devin centre nu numai monastice, ci și pastorale. Ele sunt grupate în jurul abației mamă și a fundațiilor acesteia. Datorită faptului că în micile regate irlandeze se formează numeroase mănăstiri ce nu depind de o abație din respectivul regat, cu timpul, structura bisericească irlandeză iese din cadrul vechi, în care era circumscrisă, așa cum am afirmat, în limitele respectivului regat.

Pătrunderea monahismului și a culturii latine într-o insulă care nu fusese cucerită de romani și nu intrase până la mijlocul secolului al V-lea în *oikumene* greco-romană își găsește explicația în evenimentele ce au loc în Britannia. În jurul anilor 408-410, conducerea imperială părăsește insula, însă structurile romane continuă până la sosirea germanilor, spre anul 457. Acum, vechi orașe și centre episcopale (din 314) precum Londra și York, cad sub sabia noilor cuceritori. Latina, care fusese până acum limba comună, este circumscrisă în ambientul bisericesc, iar orașele constituite după modelul roman nu se mai deosebesc de centrele irlandezilor și picților.

În această situație, populația caută un punct de sprijin, un centru de stabilitate, ceea ce nu poate găsi decât în creștinism, religie care deja pentru Patriciu devenise *signum romanitatis*, care acum se unește cu cultura celtică în formare. Fuziunea dintre aceste două culturi este făcută de călugări, atât de îndrăgiți de insularii irlandezi. Acești „scotti peregrinantes" unesc înclinația nativă spre viața nomadă cu asceza severă, care pentru ei înseamnă a fi fără țară, fără nimic stabil și sigur. Sunt liberi în bătaia vânturilor Spiritului, în Irlanda, Britannia, Galia, Scoția, Germania și Italia. În anul 590, împreună cu alți 12 însoțitori, irlandezul Columban cel Tânăr pleacă de la Bangor spre continent. Cu ardoarea unui profet al Vechiului Testament, el predică asceza și pocăința în Bretagne, apoi, pentru aproximativ 20 de ani, în Bourgogne, înființând centrele monastice de la Anegray, Luxeuil și Fontaine. Până în secolul al XI-lea, acest „peregrinari pro Dei amore" constituie un factor important al activității misionare și al monahismului din întregul Occident. Ceea ce le lipsea călugărilor irlandezi era spiritul organizatoric, iar deseori metoda lor misionară și ascetică era prea individualistă.

În orice caz, nu există nici un dubiu asupra faptului că monahii de aici au avut cel mai important rol în formarea irlandezo-catolică a acestor populații. Totul gravita în jurul mănăstirilor. Aici se învăța și se practica o asceză severă. Practicile penitențiale se inspirau din cele ale monahismului oriental și provensal. În cult, există o predilecție pentru rugăciunile litanice și cele pentru îndepărtarea spiritelor rele (*loricae*).

Lectio divina ocupă apoi un spațiu important în viața monastică. Până în secolul al VII-lea, autorilor clasici păgâni nu li se acordă aproape nici o atenție. Ulterior, călugării devin maeștri ai exegezei, gramaticii și calculului matematic. Mănăstirile apoi nu sunt o realitate ruptă de viața lumii laice. Școlile lor sunt deschise pentru copii și tineri, fiind, în același timp, centre intelectuale și de meserii. Cei ce le frecventau luau parte apoi la viața claustrală a mănăstirii, afară de cazurile când părinții nu o doreau. În acest fel, se crează o osmoză între călugări și laici, cu rezultate atât de benefice pentru viața spirituală a poporului și pentru activitatea păstorilor. Călugării introduc în popor confesiunea auriculară și o serie lungă de practici penitențiale de tip monastic, toate devenind o constantă spirituală a insulei; mai mult, pătrund și pe continent. Nu trebuie uitată apoi activitatea caritativă a călugărilor, îndreptată spre ajutarea tuturor acelora care se găseau în diferite dificultăți materiale. Mai mult, cel puțin în cazul mănăstirilor mai importante, se poate spune că întreaga viață a populației din împrejurimile mănăstirilor era condusă sau orientată spre ele.

În a doua parte a secolului al VI-lea, irlandezii îi depășesc pe foștii lor maeștri, englezii. Descendent al casei regale O'Neill, irlandezul Columban cel Bătrân (521-597) este apostolul *Scoției*, unde lucrează 34 de ani. În insula Iona, el fondează o mare

mănăstire care devine centrul evanghelizării picților și scoțienilor din Caledonia (Scoția).

Anglia. În secolul al V-lea, triburile germanice ale „anglo-saxonilor" (angli, saxoni, juți) ocupă partea orientală a Britanniei, contribuind astfel la procesul de deromanizare a britannilor, care se retrag spre vest, aici continuând să-și păstreze fidelitatea față de credința creștină și cultura latină. La sinodul din Arles (314) sunt prezenți trei episcopi din Londra, York și Lincoln, iar la mijlocul acestui secol, în provincia romană Britannia se constituise deja o puternică organizare bisericească. În afara ei, adică printre celții creștini din Scoția, se constată anumite particularități liturgice (Paștele celebrat la o altă dată decât pe continent) și o slăbire a jurisdicției papei, aspecte care se accentuează după ce administrația și armata romană părăsesc insula.

Printre anglo-saxonii de aici, primele inițiative misionare nu aparțin britannilor, izolați de dânșii în vest, ci Galiei. Suveranul Britanniei, Ethelbert de Kent, se căsătorește, înainte de anul 589, cu fiica merovingianului Caribert I, Berta. În această legătură matrimonială am putea întrevedea începuturile creștine la anglo-saxoni. Deși nu poate fi negată o astfel de posibilitate, trebuie să precizăm că încreștinarea lor aparține inițiativelor misionare ale papei Grigore cel Mare. Considerând rolul providențial al imperiului roman de a uni o mulțime de popoare printr-o singură credință, papa constată că, în afara imperiului, există populații care rămân în afara comuniunii de credință prezentă în imperiu.

3. Încreștinarea francilor. Formarea Bisericii naționale merovingiene

Spre mijlocul secolului al V-lea, goții ariani vor reuși să-i atragă la confesiunea lor pe burgunzii și suabii spanioli încreștinați deja. Acest pericol al extinderii ereziei ne arată indirect importanța convertirii la catolicism a lui Clovis și a neamului său, francii.

În a doua parte a secolului al V-lea, francii coboară de pe Rinul inferior spre sud-vest. Tânărul și energicul lor rege, *Clovis* (481-511), îl învinge, în anul 486, pe romanul Siagrius, în apropiere de Soissons, punând astfel capăt stăpânirii romane în Galia. Cucerește apoi teritoriul până la Loara; urmează înfrângerea vizigoților și extinderea francilor până la Garonne (507).

Creștinismul pătrunsese de mai înainte printre franci, însă convertirea lor este legată de încreștinarea lui Clovis, al cărui exemplu este urmat imediat de nenumărați franci. Deja de la începutul domniei sale, el este în relații bune cu episcopul de Reims, Remigiu. Căsătorit cu principesa Clotilda din casa regală din Bourgogne, la început a acceptat propunerea acesteia ca cei doi fii să fie botezați. Deși ambii fii se îmbolnăvesc grav, ceea ce pune la grea încercare gândurile bune pe care Clovis le avea despre Dumnezeul soției, totuși rămâne în el germenul dorinței de a deveni creștin.

Pasul decisiv este făcut în preajma unei bătălii cu alemanii de pe Rin, în anul 497. Acum se repetă o scenă asemănătoare în conținut și semnificație cu cea a lui Constantin cel Mare de la podul Milvius. Clovis promite Dumnezeului Clotildei că va deveni creștin, dacă va fi ajutat de acesta să învingă, ceea ce se

întâmplă. În acest fapt trebuie văzută nu numai o „intervenție" a Dumnezeului creștinilor, ci și un exemplu al unei practici de cult germanic. Longobarzii, de exemplu, îl invocă pe Wodan înaintea unei bătălii; după victorie se convertesc la cultul acestuia. Însă Clovis vede în aceasta o intervenție directă și favorabilă a Dumnezeului soției, pentru care motiv, în noaptea Crăciunului din acest an sau din anul următor, episcopul Remigiu îl botează la Reims atât pe dânsul, cât și pe 3.000 de franci ce-l însoțesc.

Convertirea lui Clovis are mai multe motive. Ea nu poate fi înțeleasă ca o alegere politică împotriva dușmanilor săi, goții, care erau ariani. Întâi de toate, trebuie văzută aici convingerea lui în puterea Dumnezeului soției și al episcopului de Reims. Această convingere o primește din învățătura religioasă pe care i-o oferă Remigiu, învățătură care nu se oprește aici. Lui Clovis i se prezintă și tradiția petrino-apostolică a Bisericii, în care Petru este reprezentat ca portarul cerului. Ca semn al acceptării acestei tradiții, regele va construi biserica dedicată lui Petru și celorlalți apostoli (actuala „Sfânta Genoveva" în apropiere de Paris), iar înainte de moarte, îi trimite papei Simacus o coroană, recunoscându-l cap suprem al Bisericii.

Trecerea la creștinism a francilor are un dublu efect: asupra *regilor germanici* și asupra *episcopatului galic*. În rândul germanilor se crease convingerea că regii lor nu pot fi decât păgâni sau ariani. În ochii creștinătății occidentale, Clovis apare acum ca și corifeul și apărătorul ortodoxiei, pregătind astfel poziția de prim rang pe care carolingienii o vor avea în întreg Occidentul. În al doilea rând, acum se pun bazele acelei unități a tuturor popoarelor germanice într-o unică credință.

Burgunzii. Urmându-i exemplul lui Clovis, la începutul secolului al VI-lea, Sigismund, vice-rege burgund la Geneva, se

convertește la catolicism; reconstruiește catedrala genevană închinată sfântului Petru și este primul rege germanic care merge ca pelerin la Roma, pentru a venera mormintele apostolilor. În anul 515, urcă pe tronul tatălui său, instituind astfel în Galia a doua dinastie catolică, după cea merovingiană. Un rol important în catolicizarea lor îl are episcopul Avitus din Vienne († 518 cca.). Însă burgunzii catolici nu vor avea viață lungă: în 534, urmașii lui Clovis îi învinge, împărțindu-și între dânșii teritoriile cucerite. Astfel, încă o familie a francilor este unită sub sceptrul său. În apropiere de Vouillé (provincia Poitou, la sud de Loara), urmașii lui Clovis îi includ în regatul franc pe turingi și bavarezi, aceasta însemnând formarea unei *singure monarhii merovingiene* a tuturor francilor.

Pentru creștinismul galic, în primul rând războaiele franco-gotice din anii 507-511, ca și celelalte de altfel, au o importanță tot atât de mare ca și pentru istoria laică. În Galia septentrională, creștinismul care suferise în timpul migrațiilor își găsește acum un sprijin în catolica *Romania Aquitanensis*. Acum începe formarea unui corp politico-religios omogen („Biserica națională francă"), în care se acordă o atenție deosebită valorilor cultural-religioase pe care Biserica antică le păstrase și le dezvoltase. În vara anului 511, Clovis dispune ca toți episcopii din teritoriile sale să se adune la Orléans; este primul conciliu național merovingian, unde se stabilește dreptul fundamental al Bisericii merovingiene și se dă curs organizării bisericești în *Regnum Francorum*, o formă statală în care se dezvoltă o extinsă autonomie față de Roma și față de deciziile papale. Chiar dacă liturgia și forma de organizare bisericească sunt romane, influența papei era foarte mică, iar numirile episcopilor depindeau de intervenția decisivă a regelui și a nobililor. În pofida acestei „distanțări" față de Roma, trebuie remarcat un aspect deloc secundar. În cadrul

contrastelor crescânde dintre Roma și Constantinopol din secolul al VII-lea, papii se vor orienta și vor avea sprijinul Bisericilor naționale germanico-neolatine, ceea ce ne demonstrează că venerația lor profundă față de Petru și urmașii săi nu scăzuse. În secolul al VI-lea, avem numeroase mărturii despre pelerinajele francilor la mormintele apostolilor, ca și despre legăturile dintre regii și episcopii franci și papalitate, legături condiționate de raporturile cu împărații bizantini.

Deși în Franța predomină unitatea constituțională, în diferitele regate care o compun (Neustria, Austrasia și Bourgogne) se simt tendințele unei dezvoltări autonome, tendințe care, în domeniul ecleziastic, favorizează într-un prim moment (după 511) formarea diecezelor, care nu corespund teritorial cu limitele provinciilor bisericești. Această dublă realitate (unitate și regate parțial autonome) este contrastată de două perioade în care predomină unitatea: perioadele 511-555 și 613-638, a doua perioadă fiind cea mai strălucită din istoria merovingienilor, fiind marcată de domniile lui Clotar al II-lea și Dagobert I.

Atât în prima, cât și în a doua perioadă, au loc numeroase sinoade provinciale și naționale. În prima, se impune centrul Orléans, iar în cealaltă, Paris. În sudul Franței, în teritoriile burgunzilor, Lionul este cel mai important centru bisericesc. Sinoadele naționale sau regionale france sunt convocate din ordinul sau cu acceptul regelui. Deciziile sinodale însă sunt autonome, în conformitate cu dreptul canonic, chiar dacă voința regelui nu este cu totul ignorată. Libertatea sinodală ne este demonstrată și de faptul că, în elaborarea și aplicarea canoanelor, nu era necesară confirmarea regală. În secolul al VI-lea, în conformitate cu modelul antic, sinoadele sunt cu totul independente și separate de adunările demnitarilor laici. Cu

Clotar al II-lea însă, distanțele dintre ele se micșorează. Acum începe și germanizarea episcopatului, până acum format, în cea mai mare parte, din romani.

4. Încreștinarea popoarelor germanice

Emigrările barbare ale triburilor germanilor în imperiul roman au favorizat contactul acestora cu creștinismul. Germanii, războinici și cruzi din fire, au cauzat băștinașilor din zonele cucerite mari și grave suferințe. În primele patru secole, germanii rezidenți în regiunile Rinului sau în lungul Dunării au avut legături când amicale, când ostile, cu imperiul roman. Pe de altă parte, influența creștinismului și a culturilor și civilizațiilor locale asupra acestor triburi au pus bazele viitoarelor state germanice. Din cauza lipsei unui loc stabil și de lungă durată, ca și a superiorității evidente a monoteismului creștin, credințele lor religioase, ca și cultul divinităților Ziu (zeul suprem al cerului), Thor (zeul tunetului) și Wodan (zeul furtunilor și al morții), au intrat într-un declin inexorabil.

În comparație cu zeii naturii descătușate, cu fatalismul și cu sentimentul prezenței aproape obsesive a spiritelor rele, germanii au fost cuceriți de unicul Dumnezeu al creștinilor, creator a toate, atotputernic peste orice făptură, bun și drept. Începuturile încreștinării lor rămân încă în umbră. Ceea ce este cert e faptul că, în triburile lor, convertirea capului însemna, de cele mai multe ori, și convertirea supușilor; aceștia însă nu erau constrânși să accepte creștinismul, ci o făceau din admirație pentru superioritatea noii religii și pentru a păstra unitatea politico-religioasă a tribului. Ceea ce trebuie remarcat în încreștinarea lor e faptul că majoritatea popoarelor germanice au îmbrățișat creștinismul în formă *ariană*. Ostrogoții și vandalii au rămas ariani până la

dispariția lor; vizigoții, suabii, burgunzii și alții au părăsit erezia, trecând la catolicism.

De la stingerea dinastiei teodosiene (455) și până la începutul războaielor de restaurare ale lui Iustinian (533), Occidentul este marcat de „stăpânirea" și incursiunile germanilor orientali, în special ale goților.

Vandalii, împreună cu suabii și alanii, pleacă din Panonia și, după ce devastează Galia, în 409 se stabilesc în Spania. Rămân ariani și după trecerea lor în Africa nord-occidentală. Conduși de Genseric (428-477), sunt primii care formează un regat suveran (439-442) și contribuie nu prea mult, dar semnificativ, la distrugerea imperiului roman occidental. De la Genseric și până la ultimul rege Gelimer (530-534), cu unele excepții, vandalii propagă cu înverșunare arianismul, persecutându-i pe creștinii din regiunile supuse și distrugând înfloritoarea și promițătoarea Biserică nord-africană. În timpul lui Iustinian, valorosul său general Belizarie reușește să distrugă acest regat arian persecutor (534).

Vizigoții. În secolul al III-lea sunt pe malurile Dunării inferioare și în nordul fluviului, în Dacia. Creștinismul în rândurile lor este propagat de către prizonieri capadocieni. Între aceștia fusese și Wulfila († 383 cca.), consacrat de episcopul filoarian Eusebiu din Nicomedia ca „episcop al creștinilor din țara goților". În felul acesta, creștinismul în forma ariană pătrunde printre germanii orientali. Din activitatea marelui misionar Wulfila printre conaționalii săi de la nord și sud de Dunăre (341-383), de menționat este traducerea gotică a Scripturii, din care el a scos cartea Regilor, pentru a nu trezi și mai mult spiritul războinic al conaționalilor săi.

Conștient fiind de pericolul acestor triburi războinice și crude, Valens îi acceptă ca aliați ai imperiului (*foederati*), acordându-le anumite spații de locuit în Tracia și garantându-le o existență pașnică. Acum, Wulfila și alți misionari îi încreștinează în forma ariană, erezia fiind favorizată de Valens și Constanțiu, încercându-se chiar propunerea ei ca religie de stat.

Arianismul goților lui Wulfila a fost acceptat apoi de toate popoarele germano-orientale, care au intrat în teritoriile imperiale în secolul al V-lea. Edictul lui Teodosiu I din anul 380, prin care impune credința niceiană ca lege pentru tot imperiul, nu reușește să-i facă pe goți să renunțe la arianism, considerat de ei ca un patrimoniu național pe care nu-l pot părăsi pentru nici un motiv.

În zona Balcanilor, vizigoții nu acceptă totuși să fie supuși pașnici ai imperiului, iar în urma unei nedreptăți pe care le-o provoacă funcționarii imperiali, ei declară război împăratului Valens, care moare în lupta de la Adrianopole (378). După ce îl asasinează pe generalul vandal creștin Stilicon, socru și prim ministru al tânărului împărat Honoriu (395-423), triburile devastează Grecia, invadează Italia și atacă Roma. În 410, sub conducerea lui Alaric, vizigoții masacrează populația romană, sub privirile neputincioase ale papei Inocențiu I. De aici, trec peste Alpi, fondând în Galia meridională și Spania primul regat germanic pe pământul imperial, în care populația romană sau romanizată poate să-și trăiască credința creștină fără a fi persecutată.

Stabilitatea regatului vizigotic spaniol este însă amenințată nu atât de armatele imperiale, cât mai mult de descompunerea internă, de lupta pentru succesiunea la tron, luptă care se sfârșește sub regele *Leovigild* (568/572-586), în timpul căruia nobilimea mai susținea încă confesiunea omeusiană. Sfătuit de soția

creștină, principesa francă Ingunda, primul său născut, *Ermenegild*, îmbrățișează creștinismul pe care intenționează să-l impună poporului. Pentru a ocupa tronul, se revoltă împotriva tatălui, dar este învins și executat în închisoare (585).

Trecerea vizigoților la creștinism are loc în timpul domniei celui de-al doilea fiu al lui Leovigild, *Recaredo* (586-601), iar exemplul său este urmat de tot poporul. Convertirea la creștinism a întregului popor vizigot, sau gotico-hispanic, este celebrată cu toată solemnitatea în sinodul de la Toledo din anul 589. Reacțiile vizigoților ariani împotriva politicii religioase a lui Recaredo au fost destul de slabe și de scurtă durată, iar din 633, toți episcopii din regat sunt aleși din rândurile aristocrației locale, ceea ce înseamnă și aici, ca și printre franci, de exemplu, formarea unei „Biserici naționale" ce păstrează comuniunea cu Roma și primatul urmașului lui Petru. Episcopii frați Leandru († 600 cca.) și succesorul lui, arhiepiscopul *Isidor* din Sevilla († 636), au un mare rol în organizarea și consolidarea creștinismului în regat, ca și în dezvoltarea unei culturi creștine de orientare latină. La Isidor, ultimul părinte al Bisericii occidentale și primul mare maestru al evului mediu, se constată o predilecție deosebită pentru îmbrățișarea întregului univers al cunoașterii timpului său, tentativă prezentă în marea operă în 20 de cărți *Etimologiae* (compendiu al culturii antice și paleocreștine).

Centrul bisericesc este fixat la Toledo, unde au loc numeroase sinoade din actele cărora putem cunoaște evoluția îmbucurătoare a creștinismului în regatul vizigot. Totuși, rămășițele păgâne persistă: magia, divinațiile (prezicerile), cultul stâncilor, al arborilor și izvoarelor.

În *civitas regia* din Toledo, regele vizigot apărea ca și împăratul „Occidentului", dar al unui Occident limitat la regiunea

Pirineilor, iar capitala sa se prezenta ca singura capitală politică și creștină a Occidentului, așa cum era Constantinopolul în Orient. Din 646, se stabilește ca toți episcopii să facă anual o vizită *ad limina* la Toledo, iar după zece ani, mitropolitul de aici primește dreptul de a prezida toate conciliile naționale. Din 681, mitropolitul toledan va aproba toți candidații desemnați de rege pentru episcopatele vacante din tot regatul. Însă poziția de prim rang în regat nu o va avea mitropolitul de Toledo, ci regele, în aceasta găsindu-se similitudini cu poziția bazileului în cadrul imperiului oriental.

Episcopii regatului nu au numai puteri și responsabilități spirituale, ci și temporale, ei participând, alături de înalții demnitari laici, la discuțiile și deciziile sinodale ce priveau întregul regat. În felul acesta, sinoadele se transformă în adunări politico-religioase, convocate și prezidate deseori de rege, și ale căror dispoziții au valoare de lege pentru toți supușii, și nu numai pentru dânșii, ci și pentru rege, întrucât episcopii, alături de demnitarii laici, decid și drepturile și datoriile coroanei și ale supușilor față de aceasta. În baza vechilor virtuți imperiale *iustitia* și *pietas*, acum o *pietas* creștină, episcopii contribuie la crearea unei etici regale care începe și se fundamentează în ritul ungerii noului ales (prima mărturie este din anul 672). Considerând cronologic toate aceste aspecte, se poate afirma că Biserica națională gotico-hispanică este mai consolidată decât cea merovingiană.

În anul 711, berberul musulman Gib el Tariq (de la el provine numele de Gibraltar) trece peste strâmtoarea Mediteranei, instaurând în Spania dominația arabă, aceasta însemnând o grea lovitură pentru tânăra Biserică vizigotică.

Venind de pe mare, în anul 408, suabii păgâni debarcă în nord-vestul Spaniei (Galaecia). Datorită populației creștine de aici, ei trec la catolicism, iar apoi, sub influența vizigoților ariani, îmbrățișează arianismul: regele lor Remismund se căsătorise cu o principesă vizigotă ariană. În timpul regelui Cararic (550-559), erezia este blocată, iar în curând, toate aceste triburi îmbrățișează catolicismul datorită activității misionare a episcopului mitropolit Martin din Braga († 580). În viitor, istoria lor se identifică cu cea a vizigoților, sub stăpânirea cărora intră în 585.

Ostrogoții. În jurul anului 230, emigrează la nord de Marea Neagră și aici vor cunoaște creștinismul în forma ariană. Pentru a rezista atacurilor ulterioare ale hunilor, o parte din ei se unesc cu vizigoții, iar în 378, luptă împotriva împăratului Valens, după care se stabilesc în Panonia. În anul 476, acesta se proclamă rege al Italiei și-l detronează pe împăratul Romulus, numit în batjocură *Augustulus*. Această dată marchează sfârșitul lipsit de glorie al unui imperiu ce stăpânise lumea. Zenon îl recunoaște pe germanul arian Odoacru (476-493) ca regent și-i conferă titlul de patricius. După 13 ani de conducere, Zenon îi permite regelui ostrogoților, Teodoric (471-526), ce trăise zece ani ca ostatic la Constantinopol, să vină în Italia și să-l detroneze pe Odoacru (489-490), pentru ca apoi să fie asasinat la Ravenna (493). După această victorie, Teodoric pune bazele unui regat ostrogot, cu capitala la Ravenna, care cuprinde o bună parte a peninsulei italiene, Sicilia, Dalmația, Panonia, Noricum, Raetia și Provence. Teodoric încearcă să-i cucerească și pe franci, pentru ca astfel să-i unească pe toți germanicii sub o singură conducere, însă planul său eșuează. Împăratul Anastasiu recunoaște regatul ostrogoților, care respectă atât valorile civilizației și culturii romanice, cât și religia creștină. De menționat e faptul că Teodoric are ca secretar

intim și șef al administrației civile pe renumitul Cassiodor († 580 cca.).

Complicatele tensiuni dintre Roma și Constantinopol, din timpul patriarhului Acaciu (473-491), tensiuni generate de monofizism, de decretul de unire *Henotikon*, ca și de pozițiile pro și contra celor două concilii ecumenice din anii 431 și 451, generează așa-zisa schismă „laurențiană" (preotul filobizantin Laurențiu vrea să devină papă). Ambele partide apelează la ajutorul lui Teodoric, care, în anul 506, se decide în favoarea papei Simacus (498-514), căruia pentru moment nu-i mai rămăsese în Roma decât bazilica „Sfântul Petru", toate celelalte biserici fiind ocupate de susținătorii lui Laurențiu. În toamna acestui an, datorită intervenției decisive a regelui ostrogoților, apărător al pontifului roman ca și cap suprem al Bisericii, se afirmă principiul intangibil *prima sedes a nemine iudicatur*, aceasta împotriva partidei filobizantine care, în urma multor calomnii aduse lui Simacus, dorea un proces împotriva papei și o depunere a sa.

Ulterior, Bizanțul renunță să mai susțină monofizismul, una din cauzele principale ale schismei acaciane, și recunoaște ortodoxia apărată mereu de papi, fapt care a făcut să fie uitate tensiunile periculoase dintre papalitate și Bizanț. Teodoric, apărător al papei, fondator al celui mai puternic regat barbar al timpului, devine acum și „rex Italiae", însă, în grija lui exagerată de a nu-și pierde tronul, începe să creadă că are dușmani peste tot, ceea ce-l împinge la acuze nefondate chiar și față de unii colaboratori și prieteni devotați. Printre victime se numără și propriul ministru, celebrul scriitor latin, filozof și teolog Boețiu, care, timp de mai mulți ani, fusese în serviciul său. Acuzat de înaltă trădare și de colaborare cu ambiente bizantine, în anul 523

este condamnat la moarte de Teodoric și executat. Aceeași soartă o are și socrul lui Boețiu, Simmacus, președinte al senatului roman, ca și patriciul Albin.

Murind Teodoric, în fața noilor pericole barbare, Occidentul latin trebuie să-și îndrepte din nou privirile spre Bizanț. În 552, la poalele Vezuviului, generalul lui Iustinian, Narses, îl învinge pe dușmanul papei Gelaziu, gotul Teja, după care, conform planurilor bizantine, pune bazele stăpânirii bizantine în Italia, formând exarhatul de Ravenna. Pentru papalitate, stăpânirea bizantină a însemnat o continuă umilire și dependență de politica împăraților (secolele VI și VII). În acest context, prestigiul papalității este prejudiciat cel mai mult în timpul papilor Vigiliu (Trei Capitole), Martin I și Honoriu (monotelismul).

Longobarzii. Din regiunile Elbei inferioare, spre anul 400, ei coboară în Panonia, unde iau contact cu creștinismul arian al germanilor orientali. Ostili ostrogoților, se aliază cu dușmanii acestora, gepizii și francii. Sub regele lor Audoin, în jurul anului 548, se aliază cu Iustinian împotriva foștilor prieteni. Bazileul le acordă acum regiunile dintre Dunăre, Sava și Noricum-ul oriental. Din punct de vedere religios, ei acceptă atât influența catolică francă, cât și cea ariană a gepizilor. În timpul lui Albuin (560-672), îi învinge pe gepizi, ceea ce nu le consolidează poziția, deoarece îi amenință pericolul mult mai grav al avarilor. Fugind din calea acestora, Albuin își îndreaptă triburile spre Italia (568), timp în care longobarzii se decid pentru confesiunea ariană. În peninsulă, se organizează în ducate, mai renumite fiind cele de Friuli, Spoleto și Benevento, iar drept capitală a tuturor longobarzilor este ales orașul Pavia. Spre deosebire de ostrogoți, ei sosesc în peninsulă nu ca și confederați, ci ca învingători și dușmani ai romanității și catolicismului localnicilor. Invazia și

devastările lor, distrugerea multor centre episcopale (sau mutarea unora în teritoriile bizantine), înseamnă sfârșitul Italiei creștine antice. Pierderile au fost tot la fel de grave și sub aspect laic. Marii proprietari de pământuri sunt uciși sau alungați, iar teritoriile acestora intră în mâinile noilor stăpâni care impun aici o conducere proprie, militarizată.

Pentru a-și salva exarhatul și poziția de control „parțial" al Italiei, bizantinii se aliază cu francii împotriva longobarzilor. Coaliția bizantinilor cu francii dă o lecție exemplară acestor triburi: renunțând la conducerea și ascultarea de diferiți duci, triburile longobarde devin mai centralizate, mai unite. Exemple în acest sens ne stau campaniile militare de cucerire a nordului Italiei și de unificare tribală din timpul lui Autar (584-590) și Rotar (636-652). Totuși, rezultatele au fost doar parțiale, vechile ducate continuându-și existența într-o formă mai puțin periculoasă pentru unitatea longobarzilor.

Istoria încreștinării sau a trecerii lor la catolicism este lungă și nu poate fi cunoscută în detalii. În anul 589, Autar se căsătorește la Verona cu catolica Teodolinda, fiica ducelui Bavariei, căsătorie în care intervine și papa Grigore cel Mare, cu scopul de a iniția astfel încreștinarea lor. Cu ajutorul abatelui Secundus din Trento și a episcopului de Como, Agrippinus, o parte din longobarzii septentrionali trec la catolicism. În schimb, în Italia centrală și sudică, ei rămân în continuare ariani sau păgâni, considerând creștinismul ca o trădare a neamului.

După moartea primului soț, Teodolinda se căsătorește cu următorul rege longobard, Agilulf, ceea ce înseamnă un nou pas înainte spre încreștinare și catolicism. Deși rămâne arian, regele mută capitala regatului din „orașul regal gotic" Verona în cetatea imperială Milano, oraș care, prin poziția și importanța sa catolică,

va contribui la slăbirea poziției ariane și păgâne a longobarzilor. În centrul convertirii, al părăsirii arianismului și al legăturilor tot mai strânse cu Roma papală, stă însă mănăstirea din Bobbio, înființată în anul 612 de sfântul Columban și dotată cu bunuri și terenuri de Agilulf. Alarmați de creșterea elementului catolic, ca și de cuceririle militare bizantine din timpul lui Heracliu, ramura tradițională ariană a longobarzilor îl detronează pe regele catolic Adaloald și restabilește arianismul ca religie de stat, catolicismul fiind apărat mai ales de soțiile regilor, urmașe ale Teodolindei. Strânși apoi ca într-un clește de catolicii bizantini și de franci, longobarzii încearcă în timpul lui Grimoald (662-671) o alianță cu musulmanii din sud, însă, după moartea regelui, se impune din nou partida catolică.

În viitor, convertirea lor definitivă la catolicism se datorează activității misionare a preoților și călugărilor care fugiseră din calea musulmanilor. Acum, Roma instituie la Pavia un scaun episcopal catolic, primul episcop fiind sfântul Damian. Sunt înfrânte apoi ultimele rezistențe ariane și păgâne, iar în cadrul sinodului de la Pavia din 698, regele Cunibert celebrează unificarea religioasă a longobarzilor, unire la care aderă și ducatele de Tuscia, Spoleto și Benevento.

O monarhie catolică în rândul longobarzilor se instaurează abia sub Liutprand (712-744), în timpul căruia capitala regatului rămâne tot la Pavia. Ca și în istoria convertirii francilor sau a vizigoților, urmând exemplul bazileilor creștini, regele convoacă și prezidează în capitală un sinod al întregii creștinătăți longobarde. Aici se proclamă din nou unificarea politico-religioasă a neamului, sub ocrotirea sfântului Mihai arhanghelul, declarat patron al regatului. Asemenea regilor franci și vizigoți, și Liutprand se amestecă în problemele bisericești, numind episcopi

și emanând legi ecleziastice cu caracter obligatoriu pentru toți supușii, recunoscând însă valoarea și poziția primațială a Romei și a papei, ca și cap suprem al Bisericii. Spre deosebire de Toledo, centrul creștin al vizigoților, Pavia nu va dobândi o poziție primațială și, din izvoarele cunoscute, nu vor avea loc aici concilii naționale. Explicația o găsim în organizarea mitropolitană italiană. În interiorul regatului longobard, existau doar două mitropolii, Milano și Aquileia (Cividale), care ar fi putut depinde de Pavia. În toate celelalte zone ocupate de longobarzi, episcopiile depindeau de mult timp de alte centre nesupuse longobarzilor: episcopii longobarzi din Emilia depindeau de Ravenna (exarhat bizantin), cei din Toscana, ca și episcopii de Spoleto și Benevento, depindeau de provincia ecleziastică a Romei.

Liutprand intenționează să-și supună definitiv ducatele de Spoleto și Benevento și să includă în regat exarhatul de Ravenna și Pentapolis; față de Roma, vrea să păstreze o poziție de „defensio papae". Această politică a sa nu găsește însă nici un ecou în Italia imperială. Pe de altă parte, papii gândeau, ca și înainte, că siguranța Bisericii depindea de cea a imperiului, amenințat acum tocmai de longobarzi; în plus, papalitatea devenise cu timpul protectoarea Romei și a Italiei imperiale, ceea ce însemna că trebuia să garanteze acum autonomia ducatelor de Spoleto și Benevento, pe care și le revendicau longobarzii. În această conjunctură, atât italienii, cât și sufraganii creștini (episcopii) ai longobarzilor, care juraseră în momentul consacrării să păstreze pacea între imperiu și regatul longobard, se decid de partea papei, adică să păstreze *status quo*-ul drepturilor papalității, ceea ce însemna o slăbire considerabilă a puterii longobarde. Dată fiind această situație religioasă, regilor longobarzi nu le mai rămânea decât calea politică de salvare a

regatului; pe plan jurisdicțional, visul lui Liutprand de a fonda un regat longobard creștin de sine stătător se dovedea a fi o iluzie. În această perioadă, intervine criza și conflictul iconoclast dintre Roma și Bizanț, iar papalitatea, negăsind un sprijin valid nici în bazileu și nici în longobarzi, se îndreaptă spre franci. „Regnum Longobardorum" este pe moarte, iar papa dă curs alianței cu regatul francilor, adică cu Occidentul.

II. ORGANIZAREA BISERICII ÎN SECOLELE IV-VII

1. Parohia

În marile orașe, precum Roma, Alexandria sau Cartagina, structura viitoarelor parohii ia contur înainte de secolul al IV-lea. În celelalte orașe, ca și în zonele rurale, după libertatea acordată creștinilor, comunitățile încep să se organizeze o dată cu sfârșitul secolului al IV-lea. Canonul 5 al primului sinod din Toledo, din anul 398, cere ca fiecare cleric să celebreze zilnic Liturghia, dacă în zonă există o biserică. Urmărind evoluția grupărilor demografice, vedem că, în afară de orașe, creștinii sunt prezenți în locurile fortificate, în sate și zone agricole sau posesiuni ale unor familii înstărite. Aceasta nu înseamnă că în toate aceste locuri există biserici în care, zilnic, clericii trebuie să celebreze sacrificiul euharistic. În anul 585, episcopul Martin din Braga cere ca toți clericii să-i convoace pe creștini pentru rugăciunea de dimineață și de seară a *Psalmilor*; celebrarea euharistică este cerută doar pentru zilele de duminică. Nu putem însă ști cu certitudine dacă acești clerici aveau responsabilități precise pentru o comunitate determinată.

În Galia meridională (de exemplu, în Bourgogne), bisericile se ridică mai ales în zonele locuite de fosta populație păgână, acum încreștinată. Episcopul Martin din Tours, în lunga sa activitate de misionar, a înființat doar șase parohii, iar până la sfârșitul secolului al V-lea, dieceza de Tours număra aproximativ doar 20 de parohii. Dieceza de Auxerre avea, în aceeași perioadă, cam același număr de parohii în sate și vile (proprietăți ale unor stăpâni ce-și aveau domiciliul în altă parte). După un secol, numărul parohiilor din această dieceză se dublează. Aceasta nu

înseamnă că în ele locuia întreaga populație a zonei. Existau grupări de populație ce nu intraseră în cadrul comunităților parohiale și de care trebuia să se îngrijească, în primul rând, episcopul, care-i delega pentru munca misionară sau pastorală pe clericii din vecinătate.

Rămânând încă în vigoare în mare măsură modalitatea pastorală antică, sinodul din Agde, din 506, interzice preoților „binecuvântarea" poporului și „penitența", acestea fiind administrate în antichitate de către episcop, înconjurat de clerul său. Această realitate nu era însă comună și universală. Acum are loc o transformare decisivă, demonstrată, de exemplu, de sinodul din Carpentras, din 527, unde episcopul Cezar de Arles (470 cca. - 543) stabilește preoților acele datorii și obligații prin care ei să poată conduce în mod autonom (sub jurisdicția episcopală, bineînțeles) comunitățile parohiale rurale. Dacă până acum, o treime din veniturile bisericilor rurale intrau în patrimoniul bisericii catedrale, iar terenurile și alte bunuri ale acestora erau administrate doar de episcop, Cezar stabilește ca, de acum înainte, doar bisericile rurale mai bogate să ajute centrul diecezan, iar colectele tuturor parohiilor să se îndrepte spre centrul episcopal doar în cazul în care acesta s-ar afla în condiții deosebit de dificile. În sinodul din Vaison, din 529, același episcop acordă preoților din sate dreptul de a predica, fiind considerat mijlocul cel mai apt al activității pastorale. Preluând uzanțele pe care în călătoriile sale le constatase la Ravenna și Roma, Cezar înființează o școală (un seminar în formă incipientă) în propria reședință, ca și alte colegii cu același scop, iar acum cere preoților din zonele rurale să se ocupe de formarea viitorilor clerici, în primul rând a lectorilor. Aici vedem începuturile școlilor parohiale, care, în secolul următor, acceptă și elevi externi, dar tot cu scopul de a forma din ei viitorii clerici.

Inițiative asemănătoare vedem și în Spania. Sinodul din Mérida, din anul 666, cere ca parohii să-i pregătească în propriile școli și pe sclavii (servitori) Bisericii, formând din ei clerici de un grad minor. Prezența acestor școli parohiale nu înseamnă că existau parohii și școli pe tot teritoriul Galiei sau al Spaniei. Organizarea parohială la nivel național este o realitate a secolelor următoare. În latifundii (*villae*), construirea de biserici, ce depindeau de episcopi, se generalizează în secolul al VII-lea. Se pare că tocmai episcopii sunt aceia care construiesc „biserici autonome" pe aceste domenii unde populația depindea tocmai de bisericile lor catedrale. Imitându-i pe episcopi, și proprietarii laici de terenuri dispun construirea de biserici pe terenurile lor, biserici unde ei determină numirea clericilor, însușindu-și o bună parte din bunuri, ceea ce face ca noile comunități ce se formează aici, inclusiv clerul, să depindă de dânșii. În această aviditate de a percepe prea mult din veniturile bisericilor autonome, cad însă nu numai proprietarii laici, ci și unii episcopi, pentru care motiv numeroase sinoade trebuie să ia măsuri de apărare a clericilor; de multe ori însă, aceste măsuri sunt lipsite de orice rezultat, tocmai din cauza opoziției proprietarilor. Organizarea parohială rurală este prezentă în regiunile germanilor încă înainte de venirea lui Bonifaciu; în Anglia, în schimb, se impune abia în secolul al VIII-lea.

Deși comunitățile și parohiile rurale devin entități juridico-pastorale în care îngrijirea sufletelor este asigurată de clericii locului, parohiile urbane și centrele episcopale își revendică unele drepturi în care să se manifeste dependența de dânsele a comunităților rurale. De exemplu, celebrarea marilor sărbători ale anului liturgic trebuie să aibă loc doar în bisericile catedrale ale orașelor și în bisericile parohiale mai importante. Aici trebuiau să se prezinte, pentru celebrarea euharistică și pentru binecuvântare,

atât clericii, cât și credincioșii oratoriilor. În Bourgogne, sinodul din Epaon, din anul 517, cere ca familiile înstărite și nobilii să se prezinte la Paști și Crăciun în catedrale, pentru a primi binecuvântarea de la episcop. Deși se observă cu ușurință importanța secundară acordată bisericilor oratoriale și celor proprii (*Eigenkirche*), după jumătatea secolului al VI-lea, în toate aceste biserici se celebrează în mod regulat, adică zilnic, inclusiv cu ocazia marilor sărbători anuale. Însă nu toți clericii de pe teritoriile bisericilor proprii aveau posibilitatea de a-și asigura o existență onestă doar din celebrarea Liturghiei zilnice în propria biserică, pentru care motiv li se încredințează mai multe biserici în care să celebreze Liturghia în zilele de duminică și sărbătoare.

Formarea și consolidarea comunităților parohiale orășenești și rurale putea să micșoreze autoritatea episcopului asupra lor, ceea ce ar fi contribuit la slăbirea unității ecleziale locale. Pentru a preîntâmpina o astfel de eventualitate, episcopii încearcă să se sprijine și să colaboreze cu stăpânii feudali. Însă dacă a existat o slăbire a autorității episcopului în dieceză, aceasta nu se datorează atât consolidării parohiilor, cât mai mult neglijării „vizitei pastorale" anuale a episcopului în întreaga dieceză, vizită pe care tradiția o impusese în Biserică încă din antichitate. Un alt mijloc al consolidării unității diecezane îl constituie „sinodul diecezan", prezidat de episcop sau de un delegat al său, în cazul în care, din motive valide, era împiedicat să participe.

2. Clerul

Cultura. Pe tot parcursul secolului al VI-lea, din actele sinoadelor Galiei, care se ocupau într-o măsură foarte redusă de formarea intelectuală a clericilor, se poate deduce că formarea teologică a acestora se reducea la un minimum necesar pentru a

celebra Liturghia, pentru administrarea sacramentelor și pentru a predica. În schimb, sinoadele trebuie să se ocupe cu alte probleme: moralitatea clericilor, rezolvarea problemelor patrimoniale, probleme juridice și judiciare etc. În secolul al VI-lea, se poate afirma că majoritatea parohilor nu erau în stare să aprofundeze probleme de natură teologică sau să poarte controverse pe astfel de teme.

În Spania, sinoadele cer, ca și în Galia, ca toți clericii să învețe să scrie și să citească, pentru ca astfel să poată lua contact cu Scriptura și să cunoască canoanele. Școlile pentru formarea viitorilor clerici erau, în cea mai mare parte, în orașele episcopale, iar de ele profita clerul citadin, preoții de țară rămânând la un nivel de pregătire foarte scăzut.

Lipsa de pregătire teologică se simte și în viața clericilor. Sinoadele interzic ca, începând cu treapta diaconatului, aceștia să se mai ocupe cu afaceri, să participe la vânătoare, să poarte arme sau o îmbrăcăminte luxoasă.

3. Viața morală a creștinilor; formele de pietate și cult

Încă din primele secole, Biserica promovase catecumenatul și formele de penitență ca mijloace apte pentru îndepărtarea reminiscențelor păgâne din viața laicilor și pentru formarea unui model nou de om, omul creștin, tentativă deloc ușoară și ca atare realizată doar în parte. Aplicarea imperativelor morale ale creștinismului, net superioare celor păgâne, găsea un teren pregătit în parte de decadența și confuzia religioasă politeistă din imperiu. În al doilea rând, legislația romană (în privința dreptului penal, nu era atât de dezvoltată precum se afirmă uneori) și cultura greacă elevată reușiseră să civilizeze mulți cetățeni ai imperiului, deși o vastă arie a populației rurale rămăsese la

limitele extreme ale civilizației. Iar când mesajul creștin începe să fie predicat germanicilor, acesta găsește o mare audiență datorită naturii sănătoase, ca și sentimentului de libertate și de onoare al acestor popoare.

După libertatea acordată creștinismului, progresul rapid al noii religii chiar și în afara granițelor imperiale, favorizarea creștinilor și impunerea formulei de credință de la Niceea ca religie a imperiului de către Teodosiu (380), iată doar câteva cauze care au favorizat și o *mediocritate* a vieții creștine, mediocritate de care se lamentează deseori părinții și scriitorii Bisericii antice. Este adevărat, apoi, că Botezul era considerat ca o garanție și condiție indispensabilă a mântuirii; pe de altă parte însă, exigențele unei adevărate vieți de credință erau considerate nu de puțini creștini prea mari, pentru care motiv amânau penitența (spovada) spre sfârșitul vieții, ceea ce ne face să credem că în rândul lor plana și un anumit pesimism referitor la capacitatea omului de a colabora cu harul mântuitor primit la Botez. Acest pesimism era mărit apoi de marile nedreptăți sociale, ca și de decăderea crescândă a puterii politice a imperiului.

La Marsilia, preotul Salvian († 480) le reproșează creștinilor romani din orașe că ar trebui să se rușineze de viața lor morală, inferioară celei a germanilor păgâni sau ariani. Sfântul Ieronim constată și el cu durere că Biserica a devenit mai puternică și mai bogată, dar a sărăcit în virtute („potentia quidem et divitiis maior, sed virtutibus minor": *Vita Malchi*, 1). Însă aceste aspecte nu ne pot îndreptăți să afirmăm că Biserica mergea în declin. Acum este perioada marilor sfinți părinți precum Atanasiu, Ioan Crisostomul, Ambroziu care-l pune la pocăință pe împăratul Teodosiu (390), ceea ce reprezintă un triumf moral al Bisericii, și mai ales prin Augustin. Alături de memoria vie și edificatoare a

perioadei martirilor, ca și de alți sfinți și scriitori ai timpului, aceste personalități marcante au exercitat o puternică forță de atracție pentru întreaga Biserică. Nu trebuie uitat apoi un alt aspect important. În perioada marilor tulburări și transformări ale lumii antice, cauzate de *emigrările barbarilor*, Biserica a fost singura instituție care a salvat civilizația și cultura greco-romană, iar în perioada ce se scurge de la Constantin cel Mare și până la Iustinian, legislația și întregul mod de viață și de gândire al oamenilor au fost din ce în ce mai pătrunse de spiritul și etica creștină.

Mai ales pentru a scăpa de boli și pentru îndepărtarea calamităților și a duhurilor rele, în rândul creștinilor persistă însă superstițiile și practicile magice, împotriva cărora atât Cezar de Arles, cât și Martin din Braga se găsesc pe un front comun de luptă. Însă, în combaterea acestor rele, trebuie să-i vedem angajați pe toți păstorii Bisericii. În predicile sale (*Sermones*), Cezar se ridică împotriva alcoolismului, a indiferentismului religios, cauză primă a ignoranței în cele ale credinței. Fiecare creștin trebuie să participe la Liturghia duminicală, purtând cu dânsul ceara pentru lumânări, ulei, pâine și vin, daruri prin care Dumnezeu îi face vrednici de a participa la Liturghie. Odihna festivă care o înlocuiește pe cea păgână ce se observa joia, în cinstea lui Jupiter, trebuie să fie respectată de toți, fapt care nu-l împiedică pe creștin ca în astfel de zile să viziteze un bolnav sau un prieten. Fiecare trebuie să cunoască cel puțin *Crezul* și *Tatăl nostru*; trebuie apoi să practice caritatea, dreptatea și pomana. Din predicile acestui episcop se mai poate observa un alt aspect negativ: în lumea bogată sau relativ înstărită, numărul tinerilor care trăiau în concubinaj era atât de mare încât nu era posibilă o excomunicare a lor. Alături de folosirea mijloacelor anticoncepționale, tot în

această pătură a populației era practicat avortul, pe care episcopul îl numește, simplu, o crimă.

În privința *primirii Euharistiei*, exigența adresată soților de Cezar din Arles și Isidor din Sevilla de a se abține un anumit număr de zile de la raporturile conjugale, a cauzat o scădere a numărului celor ce se împărtășeau, chiar dacă erau numeroase persoanele care participau cu regularitate la Jertfa euharistică. În Galia, sinodul din Agde (506) cere ca orice creștin să se împărtășească cel puțin de trei ori pe an: la Crăciun, Paști și Rusalii. Pentru a întări disciplina ecleziastică în rândul creștinilor, atât în Occident, cât și în Orient, se dezvoltă acum penitența secretă (rugăciuni, abstinențe etc.), care riscă încă de la început să cadă în formalism sau să „contravină" vechii mentalități rigoriste antice.

În *formele de pietate*, creștinul simplu este sensibil la *cultul sfinților*, al *martirilor* și la *pelerinaje*. Dacă Fecioara *Maria* este proclamată la Efes ca Maică a lui Dumnezeu, la Roma, numele ei este introdus în canon în secolul al VI-lea. Primele sărbători mariane sunt celebrate în Occident în secolul următor, urmându-se exemplul Romei, care preia și contribuția Orientului. Trebuie menționat apoi că numeroase biserici și mănăstiri ale secolului al VI-lea sunt dedicate Mariei, ceea ce ne face să credem că cultul ei își avea rădăcini ce veneau din secolele anterioare.

Referitor la devoțiunea față de *sfântul Petru*, nu se poate susține că principele apostolilor începe să fie venerat doar o dată cu perioada încreștinării anglo-saxonilor, care apoi ar fi transmis carolingienilor această devoțiune. Deja de la începutul perioadei merovingiene, se cunosc aprox. 40 de biserici și 20 de catedrale care poartă acest titlu. Alături de numele lui Petru se află cel al lui Paul, ambii fondatori ai comunității romane și patroni deosebiți ai

Bisericii Romane, în special Petru, capul și centrul vizibil al unității doctrinare, morale și disciplinare a întregii Biserici. Împotriva tuturor fenomenelor de decadență de la sfârșitul antichității, pentru a afirma noua unitate imperială (cea creștină), întregul episcopat latin a promovat, în special, cultul lui Petru și l-a transmis apoi noilor convertiți, burgunzilor, vizigoților și francilor.

Sunt venerați apoi *martirii*, numele celor mai renumiți fiind prezente, în special, în liturgia romană și în canonul I al Liturghiei. Însă teritoriile noilor convertiți se aflau departe de locurile unde primiseră coroana martiriului eroii credinței din primele trei secole. Pentru a aduce „acasă" relicvele martirilor, primul rege creștin al burgunzilor, Sigismund, merge la Roma, însă relicvele pe care le aduce la întoarcere sunt furate (cu un scop sfânt, pios) de către alte biserici, astfel că el este nevoit să trimită la Roma un diacon pentru a aduce alte relicve. În acest fel, se dezvoltă simultan atât practica *pelerinajelor*, cât și venerarea *relicvelor*. În 590, Grigore de Tours (538 cca.-594) trimite și el un diacon la Roma pentru a aduce relicve, iar de la dânsul episcopul învață cât de mult era venerat în capitala creștinătății principele apostolilor.

În *Orient*, Constantin cel Mare merge cu mama lui, Elena, să viziteze locurile sfinte din Țara Sfântă, locuri legate de viața și faptele Mântuitorului, la care se adaugă cele ce au legături mai importante cu Vechiul Testament. Începând cu secolul al IV-lea, mormintele martirilor mai importanți, ca și cele ale sfinților, devin locuri de pelerinaj. La Edessa este venerat mormântul apostolului Toma; Efesul are mormântul apostolului Ioan; Seleucia Isauriei are renumitul sanctuar al sfintei Tecla; sfântul Sergiu este venerat la Rusafa, pe Eufrat; la Calcedon este

venerată sfânta Eufemia; la Constantinopol sunt veneraţi sfinţii medici Cosma şi Damian; sfântul Dumitru este cinstit la Tesalonic, dar şi la Sirmium. Un sanctuar deosebit (un Lourdes al antichităţii) este cel al sfântului Mena din Egipt, la vest de Alexandria etc. Această practică, foarte răspândită printre creştinii orientali, va avea un ecou deosebit şi în Occident şi va scădea considerabil o dată cu invazia în aceste zone a arabilor musulmani.

Spre Roma se îndreaptă în pelerinaj britannicii convertiţi, iar noii lor stăpâni, germanii, odată încreştinaţi, preiau această tradiţie. În secolele al V-lea şi al VI-lea, Roma pierde vechea faimă şi splendoare a capitalei imperiale. Devine însă cetatea sfântă în care este înmormântat Petru şi în care locuieşte urmaşul acestuia. De noua splendoare a Romei sunt conştienţi papii, ca şi noile capete încoronate ale Occidentului, ce se îndreaptă spre acest oraş, simbol al noii unităţi catolice (universale) occidentale. Noile popoare convertite găsesc în Roma şi în urmaşul lui Petru un centru nu numai de unitate, ci şi de „fraternitate" creştină, ceea ce contribuie la slăbirea vechilor antagonisme, rivalităţi şi lupte dintre dânsele.

Un nou factor de unitate a Occidentului vine în secolul al VII-lea de la călugării irlandezi, care, în promovarea practicilor penitenţiale, găsesc un mijloc ideal de a face penitenţă, acela de a merge în pelerinaj spre o destinaţie nu tocmai precisă, dar cu scopul precis de a ispăşi anumite păcate, sau pur şi simplu pentru a demonstra existenţa de pelerin a creştinului. De cele mai multe ori, destinaţia unor astfel de pelerinaje era tot mormântul unui sfânt, unde se făceau rugăciuni, penitenţe şi de unde se luau relicve. Un astfel de loc era cel al arhanghelului Mihai de pe muntele Gargano, în Italia meridională.

4. Catecumenatul și cateheza baptismală

Cultul și adorarea în „spirit și adevăr” (cf. *In* 4,23) a Dumnezeului unic și întreit nu i-a împiedicat pe creștini să-și manifeste credința în forme doctrinare (profesiuni sau simboluri de credință) și acte de cult care, din varietatea inițială, își caută un drum spre unitate (conform naturii intrinsece a unicității învățăturii creștine și a Bisericii), unitate care se va manifesta în bogăția și varietatea impresionantă, dar și contrastantă a secolelor viitoare, în care forțe centrifuge (Bizanțul politico-religios [cezaro-papism] și tendințele eretice și schismatice) vor pune la grea încercare poziția primațială doctrinară și disciplinară a Catedrei romane.

Catecumenatul și cateheza. În secolul al IV-lea se cristalizează formele precedente ale *catecumenatului* și *practicii baptismale*. Atât timp cât în imperiu existau pe scară largă păgâni de convertit, este de înțeles că Botezul era administrat mai mult persoanelor adulte, și chiar mulți părinți creștini amânau botezul copiilor lor pentru vârsta adultă. Totuși, nu rare au fost și cazurile în care acest sacrament era primit și de copii sau de noii născuți. Se pare că, în contextul negării păcatului originar de către pelagiani, Biserica a insistat mult asupra botezării noilor născuți, practică ce s-a răspândit peste tot abia în secolul al V-lea. Pentru botezul copiilor nu a fost elaborat un ritual propriu, ci s-a menținut într-o formă abreviată ritul de admitere la catecumenat: impunerea mâinilor, semnul crucii și administrarea de sare binecuvântată. La întrebările baptismale răspundeau acum părinții sau nașii, și tot lor le era încredințat simbolul de credință.

În familiile creștine, părinții le explicau copiilor adevărurile fundamentale ale credinței, aceasta reprezentând una din marile lor datorii, însă cateheza oficială aparținea clerului, în primul rând

episcopului. În opera sa, mai mult teoretică decât practică, *De catechizandis rudibus*, Augustin ne prezintă două modele de catehează, una mai lungă și alta mai scurtă. Fără a folosi polemica sau retorica, autorul stabilește că cel ce catehizează trebuie să se adapteze ascultătorilor, nivelului lor cultural, ca și deschiderii lor față de credință. Nucleul și orientarea oricărei cateheze trebuie să fie istoria mântuirii. Nararea minunăților lui Dumnezeu (*mirabilia Dei*) va prezenta nu numai legătura intrinsecă dintre Vechiul și Noul Testament, ci trebuie să ofere o panoramă a întregii istorii ce-și află împlinirea în planul salvific realizat în Cristos. Acceptând în deplină libertate învățătura creștină, catecumenul, viitorul creștin este îndemnat să-și conformeze viața după modelul lui Cristos. Prin rituri simbolice, cum ar fi semnul crucii, persoana se alătura Bisericii, însă primirea Botezului putea fi amânată mai mulți ani.

Urmându-se pregătirea imediată și intensă din timpul Postului Mare, Botezul, împreună cu Mirul și Euharistia (marele sacrament), erau administrate la Paști sau Rusalii, în capelele din vecinătatea bisericilor, adică în baptisterii. Deoarece continua încă vechea „inițiere ezoterică" în misterele creștine, neofiții continuau să fie instruiți în adevărurile credinței, această nouă fază a catehizării transformându-se într-o catehizare comunitară.

La Milano, Ambroziu își elaborează catehezele sale mistagogice (explicarea și pătrunderea tot mai adâncă în misterele creștine), foarte asemănătoare cu gândirea teologică orientală. El insistă asupra înțelegerii conținutului simbolic al riturilor sacramentale. Pentru a-și atinge scopul, folosește deseori interpretarea tipologică a evenimentelor și personajelor Vechiului Testament.

În lumea greacă nu există nici o scriere catehetică menită să se apropie de cea a lui Augustin. Catehezele mistagogice atribuite lui *Ciril de Ierusalim* plasează istoria mântuirii în centrul pregătirii celor ce vor să primească Botezul. Scrise într-un limbaj accesibil maselor largi, adaptându-se auditoriului, aceste cateheze îmbină aspectele dogmatice cu cele morale. Lucrarea *Logos katehetikos* a sfântului *Grigore de Nyssa* se adresează catehe ților, preferând o explicare filozofică a adevărurilor de credință, în detrimentul fundamentului biblico-teologic al catehezei. Catehezele morale ale lui *Ioan Crisostomul* sunt ținute de autor mai ales în prima săptămână de după Paști. În ele este repetată cu insistență exigența noilor botezați de a păstra intact noul spirit primit în Botez, de a rămâne mereu „neofiți". Folosind un limbaj puțin elevat, *Teodor de Mopsuestia* preferă cateheza sacramentală a Botezului și Euharistiei, insistând asupra riturilor creștine de inițiere. Prin Botez, creștinul începe o viață nouă, care este alimentată de Euharistie, sacrament prin care omul moare pentru păcat pentru a învia împreună cu Cristos.

Cateheza reprezintă un aspect al activității Bisericii de transmitere și aprofundare a misterelor credinței și de trăire a lor. În procesul de pătrundere a creștinismului în lumea și cultura greco-romană, cateheza începe să capete și aspecte propriu-zis științifice, un exemplu în acest sens fiind contribuția și tentativa lui Augustin de a realiza un dialog între știința creștină și tradiția clasică. Deși Biserica se arată sceptică față de *paideia* păgână (chintesența anticii realizări sau împliniri a vieții), comunitățile monastice și episcopii au deschis școli pentru învățarea Scripturii și a cultului divin. O dată cu decăderea sistemului scolastic imperial și a răspândirii creștinismului atât în imperiu, cât și în afara fostelor sale granițe, Biserica începe să acorde o atenție tot mai mare misiunii sale nu numai de evanghelizare, dar și de

culturalizare a maselor. Pe lângă marile mănăstiri și centre episcopale sunt deschise școli care le prevestesc pe cele conventuale medievale, în care, alături de studiul Scripturii și al Sfinților Părinți, este păstrată și transmisă posterității paideia antichității greco-latine.

Botezul (secolele V-VII). În fața obiceiului mereu crescând al secolelor IV și V de a amâna Botezul pentru vârsta adultă, ca și datorită practicii crescânde a botezului copiilor, s-a impus de la sine o modificare a practicii catecumenatului trienal introdus de preotul Hipolit din Roma († 235 sau 236). Un alt motiv al acestei schimbări îl găsim în contextul pătrunderii creștinismului în rândul popoarelor germanice. Acum, timpul catecumenatului se scurtează considerabil, deoarece exemplul convertirii principilor este urmat imediat de populația (nu de toți supușii) pe care aceștia o conduc. În aceste cazuri, convertirea însemna mai mult o abandonare a cultului idolilor și un interes exterior pentru creștinism, iar în comparație cu primirea Botezului în secolele anterioare, convertirea de acum are carențe grave pentru înlăturarea cărora Biserica va munci secole de-a rândul.

În secolul al VI-lea, Botezul este administrat într-o măsură crescândă în parohii și mai puțin în catedrale. Se încearcă apoi să se păstreze sărbătoarea Paștelui ca dată a Botezului, însă sinodul din Mâcon, din 585, trebuie să constate că la această sărbătoare sunt botezați doi-trei copii. Mulți nou-născuți sau copii de doi sau trei ani erau botezați la Crăciun sau în sărbătoarea altui sfânt. Cezar de Arles se adaptează situației: într-o formă sintetică, expune părinților și nașilor copilului conținutul și forma vechiului catecumenat ce-și avea perioada intensă a Postului Mare. Și acum este preferat acest timp ca fiind cel mai potrivit pentru pregătirea părinților și a nașilor, care trebuiau să se angajeze în educarea

creștină a copiilor. Pentru botezurile ce se celebrează în timpul anului, Cezar cere părinților măcar o săptămână de pregătire (rugăciune, post și participare la Liturghia de dimineață), timp în care copilul primea impunerea mâinilor și ungerea cu sfânta crismă. În Spania secolelor al V-lea și al VI-lea, timp în care se încearcă o convertire forțată a evreilor, sunt atestate și numeroase cazuri de botez a adulților.

5. Liturgia

În primele trei secole se fixează liniile fundamentale liturgice, în special în privința celebrării euharistice (anafora și canonul). Părțile celelalte ale Liturghiei se dezvoltă și se modifică mai ales în privința formulelor doxologice, îmbunătățiri care reprezintă rezultatul clarificărilor doctrinare din lungile controverse dogmatice ale primelor concilii. Apoi, o dată cu răspândirea botezului copiilor și cu schimbările profunde ale disciplinei penitențiale, sunt scurtate sau chiar abandonate formulele prin care catecumenii și penitenții erau invitați să părăsească grupul celor ce participau la Liturghie. Deși părinți orientali, precum Vasile cel Mare și Ioan Crisostomul, își dau seama că Liturgia Euharistică este prea lungă, Orientul va păstra, în mare parte, aceeași structură a Liturghiei.

Orientul. Patriarhiile orientale, Antiohia, Alexandria și Constantinopol, sunt și centre care impulsionează o liturgie care se caracterizează printr-un mai mare dramatism, fără însă a-i prejudicia accentuatul caracter misteric. Liturgiile orientale din secolele IV și V scot în evidență și participarea terestră la cultul adus Sfintei Treimi de către îngeri, iar controversele cristologice accentuează într-însele acțiunile salvifice ale Mântuitorului,

atotputernicia Logosului divin și opera sacerdotală a veșnicului Preot Cristos.

Așa-zisa liturgie apostolică a Siriei orientale din secolul al V-lea s-a păstrat în liturgia nestorienilor, a malabarezilor și a caldeilor uniți cu Roma. În Siria occidentală se afirmă *liturgia lui Iacob cel Mic*, ale cărei origini trebuie căutate la Ierusalim și care a devenit liturgia creștinilor din Edessa (iacobiții). Alexandria crează *liturgia lui Marcu*, prezentă în papirusuri din secolele al IV-lea și al VI-lea, preluată de copți și considerată ca liturgia marelui lor Ciril. Aceasta a influențat textele rugăciunilor din *Eucologhionul* atribuit episcopului Serapion din Thmuis († după 362), prieten al sfinților Anton abate și al lui Atanasiu. Liturgiei lui Marcu i-au urmat liturgiile lui Vasile cel Mare și ale lui Grigore din Nazianz. Formularele liturgiei copte au trecut apoi la etiopieni, care le-au îmbogățit cu numeroase anafore. Însă în cadrul liturgiilor orientale, cea care se va impune cel mai mult este *liturgia bizantină* de la Constantinopol, bazată pe două formulare atribuite episcopului de Cezareea, Vasile, și episcopului capitalei, Ioan Crisostomul. Primul formular, mai lung, era folosit cu precădere în zilele de duminică, în timpul Postului Mare, ca și în vigiliile marilor sărbători. Al doilea s-a impus în liturgia greacă din capitală și apoi, o dată cu extinderea dominației imperiale în lumea slavă, s-a impus în toate țările ce vor intra sub jurisdicția Constantinopolului. Din secolul al X-lea, această liturgie va fi numită a sfântului Ioan Gură de Aur.

Occidentul. După înlocuirea limbii grecești cu cea latină (în jurul anului 380), Occidentul va dezvolta noi forme liturgice, forme promovate mai ales de pontifii romani. Înainte de formarea celor două mari liturgii occidentale, romano-africană și galică,

exista o formă liturgică fundamentală comună întregului Occident, formă pe care Roma o va modifica curând.

Liturgia romană este cea mai importantă pentru întreg Occidentul și se va impune în fața tuturor celorlalte liturgii latine occidentale, deși la început era asemănătoare lor, așa cum și acestea aveau multe aspecte comune. Această liturgie evidențiază, în primul rând, „medierea" mântuitoare a lui Cristos, prezentă în doxologiile rugăciunilor care se termină „per Christum". Sunt evitate apoi elementele dramatizante și poetice, păstrându-și astfel o solemnitate impunătoare diferită de cea orientală.

Trecerea de la liturgia greacă la cea în limba latină are loc la Roma, proces de tranziție care se completează spre sfârșitul secolului al IV-lea. Însă dezvoltarea unor formulare proprii romane este verificabilă doar într-o perioadă posterioară. Reformele liturgice importante sunt atribuite papilor Damasus (366-384), Gelaziu I (492-496), Grigore cel Mare (590-604) și episcopului de Milano, Ambroziu († 397). Probabil că în timpul lui Damasus au fost introduse mai multe sărbători, inițiindu-se astfel formarea anului liturgic.

Liturgiile galicană, *spaniolă* (vizigotă) și *milaneză* (ambroziană). Liturgia *galicană*, cu rugăciuni nu prea diferite între ele, are un rit relativ unitar al Liturghiei, dar nu cunoaște un formular fix al acesteia, ci formulare proprii fiecărei duminici și sărbători. În prefață, se distanțează de tradiția antică, iar în rugăciuni, se apropie de tradiția orientală printr-o exprimare patetică și diluată în conținut; este mai înclinată spre somptuozitate și fast. Liturgia *spaniolă* sau vizigotă va suferi transformări mari o dată cu invazia arabilor (711), purtând numele apoi și de mozarabică (mozarabi – vechii creștini arabizați). Atât în liturgia din Galia, cât și în cea din Spania se

observă efectul controverselor cu arianismul: medierea mântuitoare a lui Cristos este pusă pe plan secund, acordându-se un spațiu mai amplu rugăciunilor adresate direct lui Cristos. La aceasta se adaugă o adorare deosebită a Sfintei Treimi, așa cum era și în liturgia bizantină. Alături de aceste trăsături comune ale liturgiilor din Galia și Spania, în liturgia *milaneză* se observă și influența romană. Canonul Liturghiei romane era prezent la Milano deja din timpul lui Ambroziu.

III. BISERICA ÎN SECOLELE VII-VIII

1. Situația Orientului la începutul Evului Mediu (EM) occidental

Trebuie precizat încă o dată că noțiunea de EM, așa cum se aplică Occidentului, nu este valabilă cronologic și pentru Orient, unde Biserica își continuă existența conform concepției antice.

În timpul secolului al VI-lea, Iustinian reușise să refacă granițele vechiului imperiu, însă această recuperare a fost fragilă și de scurtă durată. Deja de la început, intențiile sale se loveau de lipsa elementelor interne de unitate: lipsa unității religioase catolice, fapt ce se amplifică după Conciliul din Calcedon (451), când, religios, Orientul se împarte în două. Acum, creștinii din Armenia, o bună parte din Egipt și Siria rămân monofiziți (neagă cele două naturi ale lui Cristos), separați de creștinătatea susținătoare a conciliului, ce se va autoproclama „melchită" (de la *meleq* = împărat, adică imperială, unită cu imperiul ce acceptase deciziile conciliare).

Discuția teologică se va prelungi pe parcursul a două secole, dând naștere grupului *monoteliților* (o singură voință în Cristos). În fața diviziunii religioase interne a imperiului, împărații se angajează cu toate forțele să pună capăt acestei sciziuni, atât prin mijloace pacifice, cât și cu forța, sau folosind compromisurile ce contrastau cu puritatea credinței. Motivele care-i determină pe bazilei să acționeze sunt de natură prevalent politică: menținerea unității interne pentru a face față dușmanilor din exterior. Însă, din cauza autoritarismului împăraților, conflictele și tensiunile

care existau între Orient și Occident se amplifică și mai mult, la fel și cele existente între „ortodocși" și eterodocși.

a) Vechii dușmani externi ai imperiului erau *perșii*, care, între anii 611-619, reușesc să ocupe Armenia, o mare parte a Asiei Mici și a Siriei, ca și Egiptul. În același timp, slavii și avarii invadează Balcanii, iar cu aceasta se părea că imperiul oriental ajunsese la sfârșitul existenței sale.

La data de 5 mai 614, Ierusalimul este cucerit și jefuit de perși, iar relicva sfintei cruci este dusă în Persia. În fața unui atare afront, creștinii orientali se simt profund jigniți, din care motiv pornesc o „cruciadă" împotriva noilor cotropitori. Datorită calităților organizatorice și militare ale împăratului Heracliu (610-641), Bizanțul își recapătă forțele și energia, ajutat fiind și de banii Bisericii. Aceasta reușește să trezească entuziasmul patriotic al poporului care unește cauza crucii cu cea a propriei eliberări. Un exemplu îl avem în patriarhul de Constantinopol, Sergiu, care, în anul 626, în bazilica „Sfânta Sofia" din capitală, îl constrânge pe împărat să jure că va muri în lupta pentru apărarea poporului.

Heracliu pornește acum campania militară împotriva cotropitorilor; într-o acerbă luptă de pe malurile Bosforului, perșii sunt învinși și alungați. În urma acestei victorii, Bizanțul recuperează provinciile imperiale din Asia și Africa, iar sfânta cruce este readusă în triumf în capitală.

b) După nici 40 de ani, armatele *arabe* cuceresc provinciile Siriei, Mesopotamiei, Armeniei și Egiptului. Între anii 674-678, imperialii duc o luptă disperată împotriva califatului omeiazilor. Aceasta nu este doar o luptă pentru supraviețuirea imperiului, ci și pentru cea a întregii creștinătăți orientale. Împăratul Constantin al IV-lea reușește să respingă asediul asupra Bizanțului, iar

provinciile cucerite de arabi sunt reîncorporate între granițele imperiului.

Însă, când se părea că ordinea și pacea se restabilesc, se declanșează un nou conflict de natură nu politico-militară, ci doctrinală. Monofiziții și monoteliții nu-i suportă pe melchiții imperiali, iar pentru aceasta deschid porțile arabilor, dușmanii împăratului și ai imperiului. În pofida efemerelor victorii bizantine, spre jumătatea secolului al VII-lea, imperiul oriental pierde o bună parte din Siria, Palestina și Egipt. Cu aceste teritorii, creștinismul oriental pierde și trei mari centre patriarhale: Alexandria, Ierusalim și Antiohia. În 769, aceasta din urmă este recuperată, însă celelalte două nu vor mai fi recucerite de bizantini.

Spre sfârșitul secolului al VII-lea, autoritățile politice încep să nu se mai intereseze de problemele religioase ale imperiului și de diviziunile doctrinale existente. Se ajunge chiar la un compromis cu monoteliții, favorizat de Heracliu și Constanțiu al II-lea. Iar atunci când problema monotelită își pierde din importanță din cauza ocupării zonei monoteliților de către arabi, calea spre o reconciliere doctrinală a Orientului pare complet blocată. Cel mult se putea iniția o întărire a unității cu Biserica romană. Din acest motiv, a fost convocat al VI-lea conciliu ecumenic, al treilea din Constantinopol (680) sau Trullan (numele îi vine de la sala în formă de cupolă în care s-a celebrat). Conciliul este convocat de împăratul Constantin al IV-lea, cu acordul papei Agaton (678-681). Acum este condamnat monotelismul, dezvoltându-se doctrina propusă la Calcedon și reformulându-se cele două voințe ale lui Cristos (divină și umană). Este lansată anatema împotriva propagatorilor monotelismului, între care se afla patriarhul de Constantinopol, Sergiu, și papa Honoriu. Referitor la papă,

trebuie precizat că în mod sigur el nu este un eretic, ci doar prea conciliant cu ereticii. În condamnare nu sunt menționați cei doi mari responsabili ai ereziei, împărații Heracliu și Constant al II-lea.

Începutul EM pentru Orient va fi atunci când împărații vor recunoaște și se vor adapta noii situații create în teritoriile lor. Această adaptare are loc între anii 678 și 681. În anul 678, Constantin al IV-lea semnează un armistițiu de 30 de ani cu arabii, recunoscând temporar cuceririle lor. După puțin timp, semnează o pace cu alți dușmani ai imperiului: longobarzii. În Italia, lupta de 150 de ani dintre bizantini și longobarzi nu s-a încheiat cu vreo victorie decisivă pentru una din părțile beligerante, motiv pentru care împăratul decide recunoașterea definitivă a pierderilor occidentale. Și tot el, prin conciliul din anul 680, semnează pacea cu Biserica Catolică occidentală, după criza monotelistă.

c) Pe parcursul secolului al VII-lea, situația din Balcani se schimbă radical. *Avarii* și *slavii* invadaseră deja aceste zone și, păgâni fiind, aduseseră aici aluviunea păgânismului, combătându-i și distrugându-i pe creștini, începând cu ierarhia și centrele ei. Din acest motiv, multe centre creștine de renume dispar pentru o lungă perioadă de timp de acum înainte. Totuși, o parte a peninsulei balcanice, Grecia și Peloponezul, rămân încă sub controlul politic al Bizanțului, conservându-se astfel creștine.

Aceste invazii ale noilor barbari creează o barieră păgână între creștinătatea occidentală și cea orientală. Din acest motiv, calea comercială dintre Roma și Bizanț este blocată. Distrugerea creștinismului în Illyricum, bariera păgână balcanică, și dominarea Mediteranei din partea arabilor au contribuit în mare măsură la distanțarea politică, economică și religioasă a

Orientului de Occident. Un exemplu îl avem cu limba latină. Până acum, aceasta fusese limba oficială a imperiului; de acum înainte, va fi înlocuită cu limba greacă, iar latina va fi repede uitată în Orient. La fel, multe uzanțe occidentale nu-i mai interesează pe orientali, rămân vii, însă tradițiile juridice și cele administrative, ca și pretențiile politice de universalitate ale imperiului bizantin. Însă ceea ce începe să se piardă și este cel mai grav, este unitatea de limbă, de religie și de cultură. Bizanțul se conturează ca un imperiu grecesc. Împărații își păstrează titlul de „împărați romani", însă, în terminologia grecească, de „bazilei".

2. Italia

Juridic, mai aparțin de imperiul bizantin Sicilia, Puglia și Calabria, ducatul de Neapole, Tuscia Romană și Campagna (acestea două vor forma apoi ducatul de Roma, în care va intra și acest oraș), Pentapolis (regiunea de la nord de Assisi, spre Ancona) și exarhatul de Ravenna.

Italia bizantină este condusă de exarhul din Ravenna, exceptând Sicilia, care forma o provincie specială a imperiului, numită „tema". Exarhul din Ravenna era, practic, vicarul împăratului din Bizanț. Organizarea acestor teritorii era mai mult militară decât civilă. Zonele erau împărțite în provincii conduse de un prefect; provinciile în ducate, conduse de duci numiți de împărat sau de exarh. Ducatele erau divizate în „castele" (numite și „numere"), conduse de tribuni numiți de exarh și aleși din populația locală. Toți acești capi, militari, juridici sau administrativi, vor forma cu timpul noua aristocrație italiană.

Administrația. Dominația bizantină era relativ slabă; ceea ce se remarca era fiscalismul excesiv, corupția și neputința în fața longobarzilor, ca și nerespectările flagrante ale legilor. Din aceste

motive, populația italiană se va distanța tot mai mult de bizantini, orientându-se spre papă. În acest context, găsim explicația creșterii puterii papale în Italia.

3. Originile statului papal

Din timpul formării Patrimoniului Sfântului Petru, patrimoniul spiritual al Pontifului Roman ia și aspecte teritoriale. Un atare patrimoniu va crește grație concesiilor și donațiilor teritoriale ce se făceau Sfântului Scaun. Papa Grigore cel Mare, de exemplu, adaugă la Patrimoniul Sfântului Petru și propriul patrimoniu. Începând cu dânsul, papii, deși se supun în continuare bazileului și exarhului din Ravenna, se constituie tot mai mult ca și capi naturali ai Italiei, în special în cazurile de pericol comun sau în timpul dificultăților și calamităților naturale. Deja din timpul său, papii erau și guvernatorii civili ai Romei, iar în codul lui Iustinian, episcopul este confirmat și ca judecător, administrator și protector al celor umili din dieceza lui. În cazul Romei, papii au și gestiunea cerealelor provenite din Sicilia, Sardinia și Corsica, devenind astfel pe teritoriile lor aproape ca niște bancheri, perceptori ai impozitelor și plătitori față de împărat. Ținând seama de această situație, se explică de ce papa Grigore cel Mare era cel mai bogat deținător de terenuri din Italia. Aceste terenuri constituiau la început *Patrimoniul Sfântului Petru*. Menționăm că, alături de terenurile bogatei sale familii, papa adaugă acestui patrimoniu și marile donații pe care le primește în Italia meridională de la împărat (Sicilia și Sardinia). De acum înainte, papa și ducii romani vor fi adevărații stăpâni ai Romei, atât în problemele spirituale, cât și în cele materiale, și aceasta chiar dacă juridic depindeau de bazileu. În această situație concretă, papii trebuie să apere „Republica Sfântului Petru" atât de pericolul lombard, cât și de cel bizantin imperial.

Această dublă putere a papei are ca și consecință formarea unei armate proprii și a unor administratori, economiști și juriști care să se ocupe de propriile teritorii și de locuitorii acestora. Din acest motiv, Roma se împarte în două clase înalte de funcționari: cei pontificali, clerici sau laici, și aristocrația orașului, ce se va ocupa aproape întotdeauna de patrimoniul pontifical. Iar între cele două clase va exista mereu o anumită invidie și neîncredere.

Deși, cum am menționat, papii depindeau de împăratul de la Constantinopol, în practică sunt domni independenți, care însă trebuie să se ocupe și de întreținerea și construirea de noi străzi, de construirea zidurilor cetăților, de aprovizionarea cu cereale etc. Teritoriile pontificale se bucură de imunitatea administrativă statală și o bună parte din patrimoniul petrin nici nu plătea impozitele generale față de împărat. Împărații înșiși acordă Bisericii privilegiul de a aduna, prin proprii funcționari, contribuțiile supușilor imperiali, plătind apoi o cantitate fixă la fiscul imperial. În acest fel, perceptorilor imperiali le este interzisă intrarea pe teritoriile papilor.

Cu toată această independență a teritoriilor papale, ca și a papei însuși, rămânea totuși o anumită legătură juridică cu împăratul. Acesta trebuia să confirme alegerea papală. Aici găsim explicația pentru ce, din 13 papi, câți sunt aleși între 678 și 752, 11 nu sunt romani, ci sicilieni, greci sau sirieni. Însă în anul 685, pe motive de distanță față de Roma, Constantin al IV-lea îi permite exarhului din Ravenna să confirme alegerea papei. În viitor, pentru a-și da confirmarea, acesta va cere noilor aleși sume destul de consistente. Din acest motiv, în anul 686, cu ocazia alegerii papei Conon, clerul roman se ridică împotriva avariției exarhului.

A fost menționat anterior sinodul din anul 692. Din cauza refuzului papei de a semna actele emanate aici, împăratul Iustinian al II-lea îl trimite la Roma pe exarhul Zaharia pentru a-l face prizonier pe papa Sergiu. Însă acum nu se mai puteau repeta timpurile lui Martin I († 653), care moare în exilul la care-l condamnase Constant al II-lea. Trupele din Ravenna și Pavia se opun protospătarului imperial, iar acesta, nu numai că nu-l încarcerează pe papă, ci este salvat de dânsul de furia soldaților prezentați în apărarea pontifului. Evenimentul este semnificativ și ne arată ostilitatea Italiei față de împărat, ca și creșterea puterii papale și importanța acesteia pentru italieni.

Iustinian al II-lea nu mai are timp să se revanșeze, deoarece, în anul 695, este depus în cadrul unei rebeliuni a armatei orientale. După puțin timp, este mutilat (i se taie nasul) și exilat. În timpul exilului său, arabii cuceresc din nou Cartagina (695), iar Africa este pierdută definitiv pentru imperiu. Succesorul său, Tiberiu al III-lea, pornește din nou împotriva Romei, dar se repetă același fenomen: trupele italiene se alătură papei împotriva exarhului.

În practică, papii vor urma o cale de mijloc între fidelitatea față de împărat și interesul comun al italienilor și al Sfântului Scaun. Timpurile nu erau încă mature pentru ca papii să preia conducerea mișcărilor naționaliste, iar acestora le lipsea forța de a crea o ordine politică capabilă să se opună bizantinilor sau longobarzilor. Pe de altă parte, pontifii romani încă mai au conștiința dependenței lor de stăpânii naturali care sunt împărații romani, acum rezidenți la Constantinopol.

Cu împăratul Filip Bardanes (711-713), asistăm la o schimbare în politica religioasă a imperiului. Dacă predecesorii săi încercaseră o apropiere de Roma, acesta este decis să distrugă tot ceea ce săvârșise conciliul din 680, încercând să restabilească

monotelismul. În 712, adresează papei Constantin I un edict prin care cere ca toți supușii imperiului să profeseze dogma într-o singură voință în Cristos și reabilitarea tuturor celor pe care conciliul îi condamnase (inclusiv papa Honoriu), readmițând numele lor în diptici. Episcopii care nu acceptă edictul sunt exilați. Papa refuză atât edictul, cât și tabloul împăratului care, conform tradiției, era expus în biserica „Sfântul Cezar" de pe colina Palatinului. Mai mult, poporul roman nu vrea să-l recunoască împărat deoarece este eretic. Succesorul împăratului eretic, Anastasiu al II-lea (713-716), respinge categoric doctrina monofizită a antecesorului și, cu aceasta, monofizismul, una dintre marile erezii care, timp de trei secole, a tulburat viața și ordinea internă a Bisericii, apune pentru totdeauna.

După acest împărat, intrăm într-o fază decisivă a istoriei Bisericii. Protagoniștii inițiali sunt Leon al III-lea Isaurul (717-741), papa Grigore al II-lea (715-731) și Liutprand, regele longobarzilor. Domnia bazileului începe sub cele mai bune auspicii și, conform uzanțelor, trimite Romei declarația sa de profesiune a dreptei credințe. Pe plan politico-militar, reușește să-i înfrângă pe arabi, salvând astfel nu numai propria-i capitală, ci și Europa de atacurile ulterioare ale acestora. Închizându-li-se calea Bosforului, arabii pornesc pe Mediterana și ajung să ocupe o parte a Spaniei.

În relație cu Italia, din cauza neplătirii taxelor, motiv al golirii visteriei imperiale, împăratul majorează tributurile, cerând plătirea tuturor taxelor dinainte ce nu sosiseră în visteria sa. În afară de aceasta, nu recunoaște nici unul din privilegiile acordate de predecesorii săi Bisericilor italiene, în special celei romane, care era cea mai puternică proprietară funciară din Italia bizantină. Noua problematică trebuie să fie înfruntată de papa

Grigore al II-lea, secretar al predecesorului său și un bun cunoscător al lumii orientale. Se aștepta ca dânsul să nu mai continue politica antecesorilor săi de compromis cu împăratul, iar pe de altă parte, noul ales nu intenționa să ia nici o măsură periculoasă sau prea riscantă care ar fi putut să creeze situații imprevizibile. Papa consideră măsura împăratului ca o gravă ofensă politică și morală adusă Bisericii romane. Din partea sa, împăratul vede în atitudinea papei un fel de rebeliune, un delict de ofensare a maiestății, din care motiv urzește comploturi pentru a-l prinde, depune și, probabil, executa. Urmează reacția poporului roman: un legat imperial este ucis și ales un altul. În acest caz, papa nu poate fi acuzat de rebeliune împotriva împăratului, prin care ar fi contribuit la mărirea distanței dintre creștinismul occidental de cel oriental. Pontiful roman îl îndeamnă pe bazileu să renunțe la măsurile sale fiscale și tot dânsul îl ajută pe exarhul din Ravenna să calmeze spiritele revoltate de deciziile imperiale.

Însă apoi, exarhul Ravennei își trimite trupele împotriva Romei. Faptul declanşează opoziția ducelui longobard de Spoleto și a celui de Tuscia, ambii barând înaintarea armatei bizantine. Faptul ne arată cum papa era considerat de armatele italiene și longobarde ca și promotorul și capul unei mișcări naționale, a unei rezistențe active împotriva bazileului.

IV. CONFLICTELE DINTRE ÎMPĂRATUL LEON AL III-LEA ŞI PAPALITATE

1. Originea iconoclasmului

Raporturile dintre Roma și Constantinopol se agravează și mai mult din cauza unui decret imperial prin care împăratul Leon al III-lea interzicea cultul icoanelor. Acest cult se dezvoltase deja din timpul lui Ciril de Alexandria (380-444), mai ales cultul sfintei Fecioare.

În secolele al VI-lea și al VII-lea, cultul icoanelor este favorizat mai mult de devoțiunea populară bizantină, din capitală răspândindu-se în tot Orientul. Un fenomen similar are loc la Roma, însă puțin mai târziu. În timpul lui Grigore cel Mare, cultul icoanelor este deja un fapt normal în tot Occidentul, iar unul din scopurile sale era acela de a-i instrui pe cei neștiutori de carte, un catehism al lumii simple.

În Orient, cultul icoanelor era foarte simțit și iubit de popor, din care motiv nu lipseau unele excese, ajungându-se până la extreme: a nu mai distinge între icoană și ceea ce reprezintă aceasta. Împotriva acestor grave exagerări s-au ridicat mai mulți episcopi, chiar înainte de a fi promulgat decretul sau mandatul imperial. Afară de motivul prezentat anterior, între cauzele acestei lupte trebuie să mai vedem:

– atitudinea ostilă a Vechiului Testament față de orice reprezentare figurativă a divinității;

– dorința de purificare a religiei creștine de orice reminiscență păgână;

– influența musulmanilor și a evreilor și altele.

Oricare ar fi fost situația momentului, în anul 726, Leon al III-lea declanșează o aprigă campanie împotriva icoanelor. Decizia sa este ca acestea să fie înlăturate sau acoperite cu un văl. De pe poarta palatului imperial, el face să fie înlăturată o icoană a Mântuitorului, numită „Antiphonetes" și venerată foarte mult de către popor. Acesta se revoltă și ucide câțiva funcționari imperiali. Împăratul își dă seama că, pentru a avea succes, trebuie să-i câștige de partea sa pe patriarhul de Constantinopol și pe papa Grigore al II-lea. Nici unul nu acceptă; patriarhul este depus, iar biograful papei ne spune că acesta s-a înarmat împotriva împăratului ca și cum acesta i-ar fi fost un dușman de moarte. Leon îi scrie papei că-i iartă toate datoriile dacă i se alătură în lupta împotriva icoanelor. În caz contrar, își va trimite trupele asupra Romei ca să distrugă icoanele sfântului Petru și ca să-l încarcereze, așa cum făcuse un predecesor al său (Constantin al II-lea) cu papa Martin. Papa Grigore scrie întregii creștinătăți, avertizând-o să nu se lase înșelată de ceea ce făcea împăratul. Mai mult, îi scrie și lui două scrisori, în prima îndemnându-l să renunțe la planurile sale. A doua scrisoare reia doctrina papei Gelaziu despre cele două puteri și afirmă că dogmele provin de la Biserică prin reprezentanții acesteia, și nu de la puterea civilă. Apoi, combătând afirmația împăratului „Ego imperator sum et sacerdos", îi răspunde că există o mare deosebire între datoriile papei și cele ale împăratului, între cele ale Bisericii și cele ale statului. Fiecare trebuie să fie liber și independent în propria-i sferă de activitate. Papa consideră că împăratul este deja „anatema", dar nu vrea să se pronunțe împotriva lui printr-o condamnare explicită.

Ceea ce ne surprinde în aceste scrisori, este limbajul pasional folosit. În spatele acestui limbaj putem citi cu ușurință conștiința papei că reprezintă suprema autoritate a Bisericii, autoritate ce-i derivă de la sfântul Petru și în baza căreia este gata să-l excomunice chiar și pe împărat. Între altele citim: „mergi în școala copiilor, spunând că intenționezi să distrugi icoanele și vei vedea cum aceștia îți vor sparge capul cu tăblițele lor, și ceea ce nu ai învățat de la înțelepți să poți învăța de la dânșii".

La amenințarea papei, împăratul răspunde cu violență. Îl amenință cu arestarea și cu distrugerea statuilor sfântului Petru din oraș. Papa îi răspunde că îi este suficient să se îndepărteze puțin de Roma pentru a-l lăsa să se lupte cu vântul. Mai mult, îi face cunoscut că întregul Occident, din devoțiune față de sfântul Petru, va împiedica, chiar prin folosirea forței, orice ofensare a icoanelor și a papei, deoarece Occidentul îl venerează nu numai pe Petru, ci și pe succesorul acestuia.

Scrisorile papei ne prezintă și un alt motiv pe care se bazează siguranța sa: *devoțiunea față de sfântul Petru*, devoțiune prezentă la popoarele anglo-saxone, france și longobarde, un promotor al acesteia fiind apostolul germanilor, sfântul Bonifaciu. Acum încep să se dezvolte și pelerinajele acestor popoare la mormântul lui Petru, la Roma. Mai mult, în prima sa scrisoare, papa se arată dispus să facă o călătorie în Germania, pentru a-l ajuta pe Bonifaciu la botezarea păgânilor. Toate acestea ne arată cum papa și-a dat seama de creșterea importanței creștine și politice a Occidentului.

Evoluții ulterioare. În același an, 726, ca o consecință a atitudinii împăratului, papa îi neagă ascultarea, iar acesta continuă cu noi amenințări. Veneția și Pentapolis se ridică împotriva bizantinilor, îi depun pe ducii numiți de exarh și aleg alții noi.

Liutprand se reconciliază cu italienii, pentru a-și putea însuși unele castele bizantine din ducatul romanilor, castele pe care ulterior papa încearcă să le recupereze în schimbul unor mari sume de bani. Ducii longobarzi de Spoleto semnează o alianță cu papa și cu forțele italiene, în dorința de a numi un alt împărat, de a-l duce la Constantinopol și de a-l încorona în locul lui Leon al III-lea. În speranța de a-l câștiga pe împărat și de a-l determina să renunțe la ideile sale iconoclaste, dar și pentru a nu mări și mai mult distanțele dintre Occident și Orient, papa reușește să le schimbe planurile longobarzilor.

Împăratul continuă însă linia sa dură. Trimite la Ravenna un nou exarh cu misiunea de a-l judeca pe papă și pe nobilii romani rebeli, restabilind astfel ordinea pe teritoriile bizantine. La fel, dânsul nu este deloc dispus să renunțe la lupta iconoclastă. Exarhul este destul de inteligent ca să-și dea seama că planurile împăratului nu se pot realiza decât printr-o alianță cu Liutprand care, pe de altă parte, nu vedea cu ochi buni starea de semi-independență a ducilor de Spoleto și Benevento și dorea să le limiteze tendințele lor de autonomie. Între cei doi se ajunge la un acord conform căruia regele longobard trebuia să atace cele două ducate, iar apoi, împreună cu exarhul, să se întâlnească sub zidurile Romei, pentru a-i distruge atât pe romani, cât și pe papă. S-a întâmplat însă că Liutprand i-a învins foarte repede pe cei doi duci, iar acum, fără să fi sosit exarhul, ajunsese deja pe Monte Mario, la porțile Romei. La câteva zile, în bazilica „Sfântul Petru", are o discuție cu papa Grigore. Papa reușește să-l câștige de partea sa, iar regele nu numai că-și oferă darurile pe mormântul principelui apostolilor, ci promite chiar că nu-i va face nici un rău și se va angaja ca intermediar între papă și exarh. Un atare succes al papei nu se poate explica decât prin profunda devoțiune pe care longobarzii o nutreau față de sfântul Petru,

devoțiune care trebuie considerată atât sub aspectul ei pur religios, cât și sub cel politic. În tot acest context se observă și avantajul suveranității temporale a papalității; din natura lucrurilor, își croi drum ideea formării unui stat pontifical. Acesta începe să se contureze atunci când papii vor fi independenți față de imperiu, fapt ce se va realiza, într-un fel, fără contribuția nemijlocită a papilor.

La Constantinopol, Leon al III-lea își continuă lupta iconoclastă. În ianuarie 730, convoacă un sinod în care promulgă un decret prin care interzice cultul icoanelor și-i declară trădători pe toți aceia care nu vor respecta acest decret. Decât să se conformeze ordinelor imperiale, patriarhul german renunță la scaunul său, în locul lui fiind ales Anastaziu. Papa nu-l recunoaște și-l amenință cu excomunicarea. La acest punct ajunseseră lucrurile când, în anul 731, papa Grigore al II-lea moare.

În locul său, romanii aleg un preot de origine siriană, ce-și ia numele de *Grigore al III-lea* (731-741). El este ultimul papă care-i cere exarhului de Ravenna confirmarea alegerii sale. Deși intenționează să ajungă la un acord cu împăratul, planurile sale de reconciliere nu ajung la nici un rezultat.

2. Noua organizare patriarhală

Leon al III-lea își dă seama că vechiul sistem patriarhal al lui Iustinian, cel puțin pentru Italia, nu mai funcționează bine. Elaborează așadar o organizare a imperiului mai descentralizată decât cea dinainte. Până acum, Italia depindea doar de exarhul din Ravenna. Acum sunt introduse trei centre administrative independente: exarhatul de Ravenna (cu Pentapolis), ducatul de Sicilia (cuprinzând Italia meridională) și ducatul de Roma (cu

Tuscia și Campania). Hotărând apoi să centralizeze toate forțele disperse, împăratul separă de ascultarea față de patriarhia romană întreaga Italie meridională, Sicilia, Illyricum și Grecia, supunându-le direct patriarhului de Constantinopol, care devine astfel capul întregului creștinism oriental, aceasta și pentru motivul că patriarhiile de Antiohia, Alexandria și Ierusalim se găseau în mâinile arabilor.

În acest fel, patriarhul Bizanțului poate să-și aroge pretențiile de supremație orientală, așa cum fusese stabilit deja la conciliile din Constantinopol (anul 381, canonul 3), Calcedon (anul 451, canonul 28) și Trullan (692). În aceste concilii, așa cum se știe, în cadrul ierarhiei bisericești, patriarhul de Constantinopol este plasat imediat după cel de Roma. De fapt, deja din secolul al VI-lea, ei au început să-și atribuie titlul de „patriarh ecumenic".

În urma acestei organizări patriarhale a imperiului, episcopul de Bizanț se va transforma în capul indiscutabil al întregii Biserici orientale, iar consecințele acesteia se văd și astăzi. Provinciile Greciei, Macedoniei și o parte a peninsulei balcanice, unde, încă de la origini, creștinii erau înglobați în jurisdicția universală romană, deși aveau un vicar papal la Tesalonic, trec acum sub ascultarea bizantină orientală. Pe plan politico-religios, restructurarea făcută de împărat însemna o incapacitate a acestuia de a menține controlul asupra Occidentului și manifestarea dezinteresului (a refuzului, chiar) față de Biserica romană. Prima informație despre această restructurare o avem din timpul papei Adrian I (772-795), care cere Bizanțului restituirea zonelor din Italia meridională și din Illyricum.

V. SLAVII ȘI UNGURII ÎNTRE ORIENT ȘI OCCIDENT

1. Începuturile

Între secolele III-VII, emigrările germanilor lăsaseră în Europa diferite spații libere în care s-au stabilit numeroasele ramuri ale *slavilor*. Pornind din regiunile Mării Baltice, ei ocupă un vast teritoriu ce se întinde pe deasupra Carpaților, de la Nistru până la Elba, iar din secolul al VI-lea, ocupă Alpii orientali până la Marea Adriatică și cea mai mare parte a Balcanilor septentrionali.

Aflându-se în această perioadă între Occidentul latin și Orientul bizantin, de încreștinarea lor s-a ocupat atât Roma, cât și Constantinopolul. Deși toți slavii au afinități etnice și lingvistice, pentru istoria încreștinării lor se impune o tratare separată, pentru fiecare țară și popor în parte.

Prima încercare misionară printre slavii din Croația a întreprins-o împăratul Heracliu (610-647). Aici, misionarii bizantini i-au întâlnit pe cei trimiși de Roma. Este posibil însă ca primii misionari să fi fost creștinii din Sirmium, retrași apoi spre Pécs din calea avarilor năvălitori (582). Misionarii trimiși de Roma încreștinează o parte a croaților din Dalmația, în timpul principelui Porga (670-680 cca.), ajungând până în Moravia și Boemia. Spre anul 630, avem un alt apostol al slavilor: episcopul belgian Amandus († 679).

De încreștinarea slavilor s-au mai ocupat episcopatele de Salzburg, Passau și Regensburg. În 696, episcopul Rupert înființează la Salzburg o episcopie care, alături de integrarea religioasă a populației romanizate, se ocupă și cu încreștinarea

slavilor. În a doua parte a secolului al VIII-lea, un adversar al sfântului Bonifaciu, episcopul iro-scoțian Virgil (745-784), proiectează încreștinarea slavilor din regiunile Alpilor, care ceruseră ajutorul bavarezilor împotriva avarilor. Principalul misionar printre slavii de aici (Carintia-Kärnten) este episcopul Modestus, care construiește două biserici pe Drava superioară, la Maria-Saal și S. Peter im Holz Kirchen. În politica sa anti-francă, ducele Bavariei, Tassilo al III-lea († 794), înființează pentru slavi centrul misionar Kremsmünster, la est de Passau. În secolul al VIII-lea, și Aquileia a încercat o activitate misionară printre vecinii ei slavi. Însă până la Carol cel Mare, toate aceste centre misionare au realizat doar o pătrundere parțială și firavă a noii credințe printre slavii din regiunile sud-orientale.

2. Slavii occidentali

Pentru a se apăra de vecinii veneți, la sfârșitul secolului al VIII-lea, Carol cel Mare înființează dincolo de Elba o zonă care îi era subordonată, fapt care a contribuit și la răspândirea creștinismului în acest teritoriu. După înfrângerea avarilor (791; 796), lui Carol i se deschide drumul misionar spre est, un rol important avându-l acum episcopatele de Salzburg și Aquileia. După Carol, prin mai multe expediții militare, saxonul Henric I (919-936) încearcă refacerea zonei tributare imperiului de dincolo de Elba. În timpul său, episcopul Adalward din Verden predică slavilor din Mecklenburg. Politica sa militară ia amploare sub Otto cel Mare (936-973), care încearcă cucerirea tuturor slavilor dintre Elba, Saale și Oder. După exemplul lui Carol cel Mare, Otto se îngrijește nu numai de asigurarea granițelor, ci și de încreștinarea supușilor, de extinderea moralei și culturii creștine. În anul 948, sunt înființate diecezele de Havelberg și Brandenburg; iar în anul 968, sunt create diecezele de Meissen,

Merseburg și Zeitz. Toate aceste dieceze vor intra apoi sub jurisdicția arhidiecezei de Magdeburg, dotată cu multe privilegii și stabilită ca scaun primațial pentru toate Bisericile din dreapta Rinului. Probabil tot în 968, este înființată dieceza de Oldenburg, dependentă de arhidieceza de Hamburg-Bremen, aceasta din urmă ocupându-se de încreștinarea nu numai a germanilor nordici, ci și a slavilor occidentali.

Inițiativele politice și religioase ale saxonilor în mijlocul veneților nu au dus la o încorporare și o încreștinare definitivă a acestora, adică la includerea lor în spațiul viitorului imperiu creștin de neam german. În anii 982-983, luzii se revoltă în masă împotriva stăpânirii germane, distrugând întreaga organizare bisericească de dincolo de Elba. Mai târziu, Henric al II-lea are nevoie de ajutorul luzilor în lupta sa împotriva Poloniei. Ca preț al alianței, aceștia îi cer respectarea tradițiilor lor păgâne, ceea ce regele este constrâns să accepte. Un principe creștin al veneților, Gotescalc, din ramura obotriților, fondează, spre mijlocul secolului al XI-lea, un regat, iar cu ajutorul arhiepiscopului de Hamburg-Bremen și al preoților germani, convertește o mare parte a poporului său. Însă, în 1066, conaționalii săi păgâni îl ucid atât pe dânsul, cât și pe mulți misionari germani, ceea ce duce la o restabilire aproape totală a păgânismului în teritoriile veneților. O nouă deschidere misionară în regiunile lor va avea loc abia în secolul al XII-lea.

3. Boemia și Moravia

În timpul lui Carol cel Mare, regatul *moravilor* se extindea în Boemia, traversa Slovacia, ajungând până la lacul Balaton. Regele francilor reușește să-i subordoneze parțial puterii sale, ceea ce, implicit, determină și o activitate evanghelizatoare

desfășurată de misionarii franco-bavarezi. Principele lor, Pribina, se botează la Salzburg și primește de la Ludovic Germanicul regiunea Sloveniei și cea din jurul lacului Balaton, iar după un deceniu, zece duci boemi se botează la Regensburg. Sinodul din Mainz, din 852, consideră că, în regatul moravilor, creștinismul a prins rădăcini adânci. Ducele lor, Moimir, reușește să unească diferitele triburi morave, însă Ludovic nu-l vrea; îl învinge, întronându-l pe creștinul Rastislav (846-870) și restabilind astfel suveranitatea francă asupra Moraviei. Dar noul principe morav nu acceptă dominația francă. Din 855 începe lupta pentru independența și extinderea regatului Moraviei, ajungând să-și supună regiunile până la Gran și Nitra (Neutra). Însă în 870, Ludovic îl prinde și, după ce-l orbește, îl închide într-un convent. Noul duce, Svatopluk (870-894), nepot al lui Rastislav, preia conducerea cu acordul francilor, dar, ca și bunicul său, în curând se ridică împotriva acestora, reușind să anihileze influența franca asupra regatului său. Mai mult, reușește să anexeze și Boemia. În pacea din 874, Ludovic este constrâns să recunoască independența Moraviei, care-și extinde stăpânirea până în Silezia și Galiția.

Rastislav înțelege că marele său regat va putea dăinui numai dacă va deveni în întregime un regat creștin. Pe de altă parte, nu va putea fi un regat independent atâta timp cât va rămâne sub jurisdicția provinciei bavareze de Salzburg. Implicit, aceasta ar fi însemnat o dependență față de germani. Din aceste motive, în anii 862-863, el se îndreaptă spre Orient, cerând misionari de la bazileu. Imediat, Mihai al III-lea (842-867) și patriarhul Foție trimit în teritoriile moravilor un grup misionar condus de frații *Constantin (Ciril) și Metodiu*. De la slavii din regiunile natale ale Tesalonicului, aceștia învățaseră deja un dialect slav, așa că nu le-a fost greu să le predice în limba maternă moravilor lui Rastislav.

Succesul acestor mari apostoli ai slavilor se datorează traducerii Scripturii în limba autohtonilor, ca și a textelor liturgice (liturgia romană sau liturgia sfântului Petru). În acest scop, Constantin creează o scriere proprie, glagolitica, derivată din minuscula greacă și îmbogățită cu unele simboluri corespunzătoare foneticii slave. După mai bine de trei ani de activitate, succesele lor le întrec pe cele ale misionarilor bavarezi. Nefiind episcopi, nu pot să consacre preoți pe tinerii pe care-i educaseră și care voiau să devină apostoli ai conaționalilor lor. Amândoi vor să se întoarcă, pentru scurt timp, la Constantinopol. Ajung la Veneția, unde află că papa Nicolae I îi invită la Roma, însă, când ajung în cetatea eternă, papa murise deja. Noul ales, Adrian al II-lea (867-872), le-a făcut o primire triumfală, mai ales pentru faptul că Ciril purta cu dânsul relicvele papei Clement pe care le descoperise la Chersonesos, în Crimeea, în timpul călătoriei sale printre cazari.

La Roma, alături de primirea călduroasă pe care le-o face papa, misionarii trebuie să suporte însă și reproșurile grecilor, care nu pot să înțeleagă inovația lor, adică traducerea textelor sacre într-o altă limbă afară de cele trei, considerate sacre: latina, greaca și ebraica. Papa însă este de altă părere. Le permite să celebreze în slavă în bisericile romane, îl sfințește preot pe Metodiu, iar altor tineri slavi le conferă consacrarea preoțească sau diaconală. La scurt timp, Constantin moare într-o mănăstire din oraș (14 februarie 869). Fratele său decide să se întoarcă în misiune. Înainte de plecare, primește binecuvântarea papei și recomandarea de a citi în latină epistola și Evanghelia înainte de a predica în slavă. Întorcându-se, predică în regiunile din jurul lacului Balaton, iar după scurt timp, revine la Roma. În anul 870, Adrian îl consacră episcop de Sirmium (Mitrovița), centrul unei provincii bisericești care trebuia să cuprindă întreaga zonă misionară sârbo-croată, slovenă și moravă.

Teritoriile misionare ale lui Metodiu se găsesc însă într-o situație foarte delicată. Tocmai acum, Bulgaria intenționa să se separe de Roma, deoarece papa Nicolae I refuzase, pentru motive canonice juste, cererea hanului bulgarilor de a-l alege pe Formosus din Porto ca arhiepiscop misionar al bulgarilor. Și, deoarece cererea lui rămâne neîndeplinită, la începutul anului 870, Bulgaria acceptă jurisdicția Constantinopolului. Pe de altă parte, numindu-l pe Metodiu ca arhiepiscop în vechea capitală a Illyricului (Sirmium), papa făcea cunoscut Bizanțului dreptul jurisdicțional al Romei asupra acestei provincii, provincie pe care o revendica în întregime și scaunul patriarhal constantinopolitan.

Metodiu nu poate locui la Sirmium, un oraș distrus și nesigur. De aceea se îndreaptă spre principele Kocel, stabilindu-și reședința în castelul acestuia din Zalavár, de lângă Balaton. Stabilirea lui într-o regiune ce aparținea mărcii franco-orientale a Panoniei, și pe care deja Leon al III-lea o încredințase arhiepiscopiei bavareze de Salzburg, declanșează curând un aprig conflict între noul arhiepiscop și episcopii de Salzburg, Passau și Freising, care consideră Panonia ca o zonă a lor de influență. Este foarte posibil ca, în această situație, Metodiu să fi predicat doar în partea moravă a diecezei sale, ceea ce nu l-a împiedicat pe fiul lui Ludovic Germanicul, Carloman, să-l facă prizonier și să-l aducă în fața unui sinod bavarez din Regensburg, la care este prezent și Ludovic (noiembrie 870). Aici, arhiepiscopul de Salzburg relatează pe larg activitatea misionară a diecezei sale în regiunile încredințate lui Metodiu. Acesta apelează la misiunea și drepturile pe care i le-a încredințat papa, ceea ce nu-i împiedică pe bavarezi să-l țină închis într-o mănăstire timp de doi ani și jumătate. Protestele lui Adrian al II-lea se dovedesc inutile. Doar succesorul său, Ioan al VIII-lea, reușește să-l elibereze. Metodiu se îndreaptă acum spre Moravia, devenind apostolul moravilor. În prima

perioadă a activității sale, se înțelesese cu Rastislav. Acum domnea Svatopulk (870-894), căruia episcopul nu poate să nu-i reproșeze viața sa imorală. Pierzându-și sprijinul acestuia, Metodiu este susținut de Ioan al VIII-lea, care îi permite să folosească liturgia romană tradusă în limba slavă (880). După doi ani, merge la Constantinopol, unde este bine primit de împărat și de patriarh. Aici moare la 6 aprilie 884. După moartea acestui apostol misionar, care poate fi pus alături de apostolul germanilor, Bonifaciu, în fostele sale teritorii de misiune se declanșează o criză, în urma căreia este interzisă liturgia slavă. Din acest motiv, discipolii lui Metodiu se refugiază în Bulgaria, unde acceptă ritul grec (în limba slavă). Aici are loc o transformare a scrierii glagolitice în cirilică, limbă folosită și astăzi de slavii ortodocși (bulgarii, sârbii și rușii).

La începutul secolului al X-lea (906), marele regat al Moraviei este distrus de unguri, ceea ce-i determină pe învinși să se îndrepte spre Boemia, acum formându-se *marea Boemie*, condusă în vest de principii premyslizi, iar în partea estică, de slavnikingi, ambele case princiare îndreptându-se spre Germania și integrându-se astfel în creștinătatea occidentală. Germanii vor încerca să-i încorporeze cât mai strâns în imperiu, dar nu vor reuși. Boemii supun stăpânirii lor Moravia, Slovacia, Silezia și o parte din Croația Albă (din apropierea Cracoviei), restaurând astfel *regatul Moraviei*. Din punct de vedere jurisdicțional, depinseseră, în primul rând, de episcopatul de Regensburg, însă, în noua situație, se impunea neapărat o revizuire a organizării ecleziastice.

În urma activității misionare occidentale, urmându-i cea a fraților Ciril și Metodiu, cea mai mare parte a regatului devenise creștină. În secolul al X-lea, mai rămân însă centre de rezistență

păgână, mai ales în Boemia. Din cauza acestora, ca și a tensiunilor politice și dinastice, este asasinată principesa catolică sfânta Ludmila (921) și apoi nepotul acesteia, regele Venceslau cel Sfânt (929), ucis din porunca fratelui. La tron îi urmează asasinul, Boleslav I cel Crud (937-967), și apoi fiul său, Boleslav al II-lea Pobožny (967-999), în timpul căruia autoritatea sa se extinde asupra întregii *Cehii*. Toți acești regi au contribuit la consolidarea catolicismului în cele două forme liturgice existente; cea latină s-a impus mai mult în Boemia. În această regiune, ducii cer papei Ioan al XIII-lea înființarea unor Biserici care să depindă doar de Roma. Însă planurile lor sunt zădărnicite de Otto cel Mare, care, neutralizând influența bavareză, vrea încorporarea diecezelor boeme în provincia germană de Magdeburg sau de Mainz. În 976, este înființată dieceza boemă de Praga, fiind supusă imediat jurisdicției de Mainz. Al doilea episcop de Praga este nobilul ceh, sfântul Adalbert (Vojtech). Din cauza conflictelor politice dintre polonezi și cehi, Adalbert părăsește țara și se stabilește în mănăstirea romană „Sfântul Alexie". În 992, este rechemat la Praga, dar după trei ani, pentru aceleași motive, se îndreaptă spre Ungaria, fiind primit de tânărul rege al acesteia, Ștefan. Însă nici aici nu stă prea mult; în ultimii ani ai vieții activează ca misionar printre prusaci, unde moare ca martir (997).

4. Polonia

Otto cel Mare vrea să-i țină pe polonezi într-o situație de vasalitate, însă în timpul primului cneaz piast, Miezsko I (960-992), polonezii încep să se afirme ca un popor de sine stătător, ceea ce contravine planurilor împăratului german. Deși Miezsko trebuie să-i plătească lui Otto un tribut anual pentru teritoriile sale, ce se întind până la râul Warta, și să-i jure fidelitate, în

realitate, cneazul rămâne independent. În 965, Miezsko se căsătorește cu catolica Dubravka, fiica lui Boleslav I al Boemiei, iar la insistențele acesteia, se botează (966). Datorită activității misionare a cehilor și germanilor, spre sfârșitul secolului al X-lea, polonezii se încreștinează, intrând în orbita cultural-religioasă latină a Occidentului, deși se păstrează și o oarecare influență rituală slavă, mai ales în Polonia meridională.

După moartea lui Otto al II-lea, Miezsko își extinde stăpânirea până la gurile Oderului, supune triburile din Croația Albă și le ia boemilor Silezia și teritoriul din jurul Cracoviei. Fiul său, Boleslau cel Curajos (992-1025), încearcă să extindă dominația poloneză asupra întregii Boemii, pe care însă, după nenumărate lupte, o va pierde. În schimb, la moartea sa, Polonia stăpânea Lausitz (două regiuni din Germania orientală), Moravia, Slovacia și o parte a Rusiei de Kiev. Sub fiul său, Miezsko al II-lea (1025-1034), Polonia pierde tot ceea ce cucerise tatăl său: Lausitz revine Germaniei, Moravia este recucerită de boemi, Rusia reintră sub stăpânirea Kievului, iar Slovacia este cucerită de unguri. Din cauza campaniilor lui Bratislav I al Boemiei (1034-1055) de cucerire a Poloniei, cneazul Cazimir își mută reședința de la Gniezno (distrus de boemi în 1038) într-o zonă mai sigură, la Cracovia.

În 968, este înființată dieceza de Poznañ, pe care Otto cel Mare o vrea sub jurisdicția scaunului arhiepiscopal de Magdeburg. Pentru a anula tendințele de extindere politico-religioasă ale Germaniei, tânărul stat polonez apelează la ajutorul papalității: în anul 990, Miezsko I donează regatul său Sfântului Scaun, în speranța că papii îl vor ajuta să fondeze o provincie bisericească poloneză. Datorită clarviziunii universaliste (catolice) și de respectare (promovare) a elementului național (etnic) a lui Otto al

III-lea și a papei Silvestru al II-lea, în anul 1000, este înființat scaunul mitropolitan de Gniezno. Dacă campaniile de cucerire a Poloniei din timpul ottonilor precedenți determinaseră, într-o anumită măsură, tânărul stat să se orienteze mai mult spre Ungaria și Rusia de Kiev, ceea ce ar fi reprezentat probabil o extindere a stăpânirii Bizanțului și peste acest teritoriu, clarviziunea lui Otto al III-lea și a lui Silvestru al II-lea au contribuit la încorporarea definitivă a Poloniei în creștinismul occidental. După moartea lui Boleslau cel Curajos, elementele păgâne răbufnesc într-o teribilă revoltă care ar fi putut distruge frageda organizare bisericească poloneză. Însă, cu ajutorul germanilor, după anul 1040, Cazimir I restabilește catolicismul și organizarea bisericească, de acum urmând faza a doua a creștinismului polonez: încreștinarea întregului popor și consolidarea diecezelor și a parohiilor, fază care se va încheia abia în secolul al XIV-lea.

5. Bulgaria

Începuturile convertirii ei aparține activității misionare a preoților greci din a doua jumătate a secolului al IX-lea. În toamna anului 865, cneazul Boris se botează, luând numele nașului, împăratul bizantin Mihai al III-lea. Imediat, noul convertit, folosind forța și mijloacele represive, le cere tuturor supușilor să îmbrățișeze noua religie și, deoarece are multe nelămuriri referitoare la metodele de impunere a creștinismului și de reprimare a păgânismului, îi cere explicații patriarhului constantinopolitan, Foție (858-867; 877-886). Patriarhul îi răspunde printr-o lungă scrisoare (tratat) ce conține 114 capitole. Primele 22 au un conținut teologic profund și subtil, care scapă înțelegerii unui nou convertit. Următoarele capitole trasează imaginea suveranului creștin, conform principiilor și tradiției

bizantine, și chiar dacă aici este exaltată importanța și demnitatea „sacră” a suveranului, Boris rămâne nesatisfăcut, deoarece el aștepta un răspuns la alte probleme concrete și urgente cu care era confruntat atât dânsul, cât și bulgarii din cnezatul său. Nemulțumit așadar de răspunsul patriarhului, în 866, Boris trimite o delegație la Roma, prezentându-i papei Nicolae I (858-867) o listă cu 115 întrebări redactate în limba greacă. Dintre acestea, 61 priveau credința, cultul și organizarea bisericească. Celelalte se referă la probleme juridice, matrimoniale, la viața creștinilor și la reprimarea păgânismului. Papa îi trimite în teritoriile bulgarilor pe episcopii Formosus din Porto (mai târziu, papă) și Paul, iar împăratul Ludovic Germanicul îl trimite pe episcopul Hermann din Passau, însoțit de mai mulți clerici. Aceștia trebuie să se întoarcă; legații papali, însă, vor avea un succes deosebit în încreștinarea aproape totală a bulgarilor, încercând și să restabilească jurisdicția Romei asupra Illyricului.

La întrebările cneazului și ale consilierilor săi, papa răspunde prin celebrele *Responsa ad consulta Bulgarorum*, în care papa intenționează să stabilească aici liturgia și dreptul ecleziastic roman. Întrucât, cu puțin timp înainte, printre bulgari își făcuseră apariția și diferiți predicatori greci, armeni și din alte locuri, adevărați, dar și falși, care răspândiseră învățături adevărate, dar și eronate, papa le promite noilor convertiți un episcop care să-i consolideze în adevărata credință. Din analiza scrisorii papale, nu se poate afirma că Nicolae I, prezentând uzanțele liturgice și metodele pastorale romane, ar fi avut o atitudine ostilă sau disprețuitoare față de cele bizantine. Referitor la întrebarea bulgarilor, dacă un preot poate să-și exercite ministerul său, chiar dacă este căsătorit (așa cum se obișnuia în lumea bizantină), papa se arată foarte prudent, afirmând că, în aceste cazuri, nu laicii sunt cei ce decid, ci episcopul. Conform unei alte practici orientale,

unele persoane, de exemplu, văduvele, erau constrânse să accepte viața mănăstirească pentru motive familiale sau politice, practică pe care clericii orientali voiau să o impună și printre bulgari. Papa le răspunde că nimeni nu are dreptul să forțeze o altă persoană să îmbrățișeze viața monastică. Referitor, apoi, la ordinea ierarhică și jurisdicțională în Biserică, papa reafirmă poziția și drepturile primațiale ale Romei, fără însă a leza poziția scaunului patriarhal constantinopolitan și fără a lua în derâdere uzanțele orientale. Dacă papa se arată intransigent față de uzanțele păgâne prezente printre bulgari, el este cât se poate de prudent atunci când este vorba de uzanțele bizantine, încercând să evite pe cât posibil o înăsprire a tensiunii ce exista deja între Roma și patriarhul Foție.

În continuare, Boris îi va cere papei să-l numească pe Formosus ca arhiepiscop-patriarh al bulgarilor, cerere pe care Nicolae I nu i-o poate îndeplini, din motive canonice. La aceasta se adaugă intrigile bizantine de a-i îndepărta pe bulgari de Roma. Din aceste motive, în anul 870, Boris se îndreaptă din nou spre Constantinopol, ceea ce înseamnă includerea definitivă a bulgarilor în jurisdicția acestuia și începuturile formării *Bisericii naționale slave*, la care au contribuit și discipolii lui Metodiu, expulzați din Moravia în anul 885. Constantinopolul impune aici ritul greco-bizantin, rit care este îmbrățișat și de sârbi și ruși. Ulterior, papa Ioan al VIII-lea va încerca să-i recâștige pe bulgari, dar, în contextul schismei lui Foție și a revenirii sale pe scaunul constantinopolitan, Boris profită de slăbiciunea bizantinilor și pune bazele unei Biserici naționale (patriarhie autocefală) cu centrul la Ohrid. În anul 1018, sub împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025), Bulgaria își pierde independența, devenind o provincie grecească.

6. Ungaria

Din regiunile dintre Volga și Don, între anii 895-896, triburile maghiare conduse de Arpad († 907) trec Carpații, ocupând zonele din lungul Dunării și al Tisei și distrugând bisericile și fragila structură ecleziastică ce exista aici încă din timpul romanilor. Sub presiunea pecenegilor, se îndreaptă spre Occident, stabilindu-se în lungul Dunării centrale. De aici, timp de o jumătate de secol, atacă în repetate rânduri regiunile învecinate: Bavaria, Suabia și nordul Italiei. Atacurile acestor hoarde teribile sunt curmate doar de armatele coalizate ale lui Otto I, care-i învinge în celebra bătălie de la Lechfeld, în apropiere de Augsburg (955). Acum, maghiarilor li se închide drumul avansării spre inima Occidentului. Iar nu după mult timp (969), Sviatoslav de Kiev îi învinge pe cazari, blocându-le astfel și calea de comunicare comercială cu fostele lor locuri de origine. În această situație, maghiarii se găsesc în fața unei alternative: sau să rămână nomazi războinici, și astfel să fie distruși de puterile vecine: germanii, rușii și bizantinii, sau să renunțe la modul lor de viață și să se adapteze la noua situație, adică să devină sedentari și să accepte creștinismul. Sub conducerea lui Geysa și a fiului acestuia, Ștefan I (997-1038), maghiarii aleg cea de-a doua posibilitate.

După moartea lui Arpad, Geysa îi învinge rând pe rând pe toți conducătorii clanului lui Arpad, punând astfel bazele unui regat unit (în care intră și nordul Ungariei și Transilvania), operă care va fi definitivată de marele Ștefan. Activitatea de încreștinare a acestor noi veniți este desfășurată atât de bizantini și bulgari, cât și de Occidentul latin. În jurul anului 950, mai mulți principi maghiari din *Transilvania*, printre care și *Gyula*, primesc Botezul din mâinile bizantinilor. Pentru a nu intra sub stăpânirea maghiarilor vecini, și conducătorii (voievozii) transilvăneni își

îndreaptă atenția spre Constantinopol, însă mărturiile istorice ne oferă foarte puține date precise în acest sens. În strategia lor geo-politică de păstrare a unei anumite autonomii, voievozii transilvăneni înțeleg bine că apropierea de îndepărtații bazilei și „protectoratul" acestora sunt mai favorabile și eficace pentru a contracara expansiunea și stăpânirea maghiarilor peste teritoriile lor, însă, așa cum se va vedea, din cauza superiorității politico-militare a maghiarilor, Transilvania va deveni o provincie a Ungariei. În această perioadă de răscruce pentru destinul politico-religios al poporului român, din mărturiile istorice cunoscute, nu se poate afirma că autohtonii transilvăneni (ca și ceilalți locuitori ai fostei Dacii) aveau conștiința unei apartenențe religioase și juridice de Constantinopol.

Este posibil ca viața creștină din Transilvania să fi existat în forme organizate (episcopii) înainte de venirea ungurilor, însă, ca și pentru contextul politic, și pentru cel religios, istoria ne spune foarte puține lucruri despre creștinismul transilvănean autohton din secolele anterioare venirii ungurilor.

În timpul lui Geysa, episcopul Pilgrim din Passau trimite mai mulți misionari, preoți și călugări, care să-i evanghelizeze pe unguri. Compunând unele bule papale („falsificările de la Lorch"), episcopul încearcă să demonstreze că Passau este succesoarea legitimă a diecezei de Lorch, deci nu mai trebuie să depindă de scaunul mitropolitan de Salzburg. În felul acesta, Passau ar fi trebuit să fie recunoscută de Sfântul Scaun ca mitropolie cu jurisdicție asupra Mărcii orientale, asupra Ungariei și Moraviei. Însă planurile sale eșuează datorită afirmării puterii maghiarilor. Deja Geysa, căsătorit cu principesa creștină poloneză Adelaida, primește botezul împreună cu fiul său, Wajk, care își ia numele de *Ștefan*.

Puterea maghiară își avea centrul în câmpia Panoniei și ca atare se îndreaptă spre creștinismul occidental latin. Căsătoria lui Ștefan cu Ghizela, fiica ducelui Bavariei, viitorul împărat Henric al II-lea, a însemnat o ocazie în plus de apropiere de Occident. Misiunea principală a noului rege al maghiarilor este aceea de a continua încreștinarea poporului și de a stabili o ierarhie și o organizare ecleziastică proprie. Ca și pentru Polonia, clarviziunea și înțelegerea împăratului Otto al III-lea și a papei Silvestru al II-lea i-au fost de un real folos. În anul 1000 sau 1001, Ștefan este încoronat la Esztergom ca rege al Ungariei, titlu ce-i este recunoscut și confirmat atât de papă, cât și de împărat. Esztergom este recunoscut ca scaun mitropolitan, independent de puterea germană. În 1006, regele include în jurisdicția acestuia arhiepiscopia de Kalocsa, care trebuia să se ocupe de evanghelizarea părții orientale a Ungariei. După câțiva ani, sunt create în Panonia și Transilvania alte dieceze sufragane, care completează organizarea ecleziastică a tânărului stat maghiar. În felul acesta, Ungaria, ca și Polonia, devine un avanpost al culturii și creștinismului occidental spre Orientul asiatico-păgân și greco-slavo schismatic. Ca și Miezsko al Poloniei, probabil că și Ștefan a donat (omagial, simbolic și semnificativ) țara sa sfântului Petru.

Folosindu-se de toate puterile și drepturile sale, Ștefan (canonizat împreună cu fiul său de Grigore al VII-lea) a stabilit prin legi și alte mijloace construirea de biserici, disciplina și jurisdicția ecleziastică, ca și viața creștină a poporului. Însă nu toți erau creștini, opoziția păgână răbufnind cu toată violența după moartea sa. Deoarece în 1031 murise singurul fiu și succesor la tron al lui Ștefan, Emerich, Ștefan îl desemnase pe fiul dogelui Veneției, Pietro Orseolo. În schimbul jurământului de vasalitate față de Germania, acesta este ajutat de Henric al III-lea al Germaniei să ocupe tronul. Însă ungurii nu acceptă: în 1046 îl

alungă, ucigându-l apoi cu toată cruzimea. Urmează apoi o devastare teribilă a bisericilor și a structurii religioase organizate de Geysa și Ștefan. Rebeliunea anticreștină este curmată însă de Andrei I (1046-1061) și de succesorul acestuia, Bela I (1061-1063). Sub Ladislau cel Sfânt (1077-1095) și Coloman (1095-1116), creștinismul maghiar este în floare, intrând apoi în mișcarea de reformă a Bisericii, mișcare inițiată de Grigore al VII-lea.

VI. ÎNCREȘTINAREA SAXONILOR ȘI A GERMANILOR NORDICI

1. Saxonii

Primii saxoni locuiau în provincia Holstein, iar de aici, trecând marea, vor invada Britannia. Ulterior, își extind stăpânirea de la Elba până la Rin, iar după căderea Turingiei (531), ajung în Asia, la sud de Hannover. Spre anul 700, trec peste Lippe, invadând astfel teritoriile ocupate de franci. Primii carolingieni reușesc să stăvilească avansarea saxonilor, impunându-le celor din Westfalia plătirea unui tribut. În această zonă de frontieră, în secolele al VII-lea și al VIII-lea, diferiți predicatori anglo-saxoni au încercat să-i convertească, dar cu rezultate foarte slabe. Misionari precum frații Evald („cel alb” și „cel negru”), Suitbert, însoțitorul lui Willibrord († 739), Liafwin, Willehad, Sturm, Liudger, Bonifaciu, toți aceștia au încercat să răspândească noua religie în mijlocul acestei populații, reușind să pună bazele unor centre de iradiere misionară printre saxonii vecini. Dintre aceste centre, menționăm Utrecht, Werden, Amöneburg, Büraburg-Fritzlar, Fulda și Hersfeld. Însă din întreaga familie a germanilor, saxonii au rămas cei mai înrădăcinați în vechile lor credințe religioase și cei mai înverșunați dușmani ai francilor conduși de Carol Martel și Pepin cel Scurt. Voind cu orice preț să-i includă pe saxoni în marele său regat (imperiu) creștin, lui Carol cel Mare nu-i rămâne altă posibilitate decât să-i constrângă cu spada să intre în marea familie occidentală creștină. După unificarea celor două mari ramuri (regate) ale francilor (772) și după expediția victorioasă din Italia (775), în anul următor saxonii îi promit lui Carol că vor îmbrățișa creștinismul și vor accepta stăpânirea coroanei sale,

promisiune ratificată solemn în dieta de la Paderborn (777). În zonele din jurul oraşelor Dortmund şi Paderborn, francii organizează primele Mărci orientale cu un rol strategic şi religios, adică de convertire a saxonilor şi de încorporare în acest al doilea imperiu occidental. În afara mărcilor, francii se bazează pe colaborarea nobililor saxoni favorabili lor. Acestei perioade îi aparţine convertirea unui număr impresionant de saxoni. Însă, în 782, izbucneşte o puternică revoltă împotriva francilor, condusă de westfalianul Widukind, care nu se prezentase la dieta din Paderborn, refugiindu-se în teritoriile normanzilor. Profitând de înfrângerea francilor la Roncesvalles (în 778, Carol este înfrânt de basci în această strâmtoare din marca spaniolă; aici moare celebrul Roland, intrat apoi în legendă şi în literatura epică franceză), Widukind se întoarce printre ai săi şi-i îndeamnă la revoltă împotriva stăpânirii francilor. Acum începe a doua fază a rezistenţei saxonilor împotriva lui Carol. Pentru apărarea vechilor credinţe păgâne şi recucerirea independenţei pierdute, soldaţii lui Widukind distrug bisericile, pe misionari îi alungă sau îi omoară, iar saxonii încreştinaţi sunt ameninţaţi cu diferite pedepse sau cu moartea dacă nu revin la păgânism. Această teribilă revoltă saxonă îl convinge încă o dată pe Carol că nu există alt mijloc de a-i supune pe saxoni decât spada. În a doua dietă francă din teritoriile Saxoniei (Lippspringe, 782), la care participă şi reprezentanţi ai danezilor şi slavilor, Carol decide încorporarea întregii Saxonii în sistemul administrativ franc al conteelor (comitate). Tot acum, regele emanează celebra şi mult discutata şi controversata *Capitulatio de partibus Saxoniae*. Sub ameninţarea pedepsei cu moartea, Carol le cere tuturor saxonilor ascultarea şi supunerea faţă de Dumnezeu şi faţă de dânsul. În contextul timpului, Carol nu găseşte o altă cale de rezolvare a problemei saxonilor, deşi, pe de altă parte, contextul istoric contravine

principiilor creştine de evanghelizare şi acceptare a credinţei. Impunerea forţată a stăpânirii francilor şi a credinţei acestora declanşează o altă revoltă a saxonilor care, profitând de întoarcerea lui Carol în teritoriile sale, îi învinge pe franci la Süntel. Aflând de această teribilă înfrângere a armatei sale, Carol se întoarce, însă saxonilor le este frică să-l înfrunte direct. Widukind fuge din nou la normanzi, iar nobilii saxoni favorabili francilor îi încredinţează lui Carol numeroşi rebeli, care sunt trataţi acum conform normelor din *Capitulatio*. În toamna acestui an (782), mai multe mii de saxoni sunt masacraţi („baia de sânge de la Werden"). Acest masacru, care trebuie interpretat nu atât ca un martiriu pentru păstrarea credinţelor păgâne, cât mai mult ca o administrare a dreptăţii conform legilor şi mentalităţii timpului, a avut un efect contrar celui aşteptat de Carol. În Friesland, saxonii se revoltă din nou, ceea ce provoacă o nouă intervenţie armată a lui Carol. Dându-şi seama de inutilitatea rezistenţei armate, Widukind cedează: împreună cu mulţi colaboratori apropiaţi, la Attigny (în Champagne) primeşte Botezul, naş fiindu-i tocmai Carol (785). Acum se termină a doua fază a luptelor aprige dintre franci şi saxoni. Din cauza impunerii unor decime ecleziastice exagerate, saxonii septentrionali se revoltă din nou, însă rezistenţa lor este mult mai slabă şi mai puţin periculoasă, iar după ce mii de familii saxone au fost transferate în teritoriile francilor, şi invers, colonişti franci se stabilesc în Saxonia, calmul şi liniştea apar pentru prima dată în aceste zone în care, din 772 (an în care Carol distruge coloana sacră a saxonilor din Irmin), nu se auziseră decât strigăte de luptă şi zăngănitul armelor.

Începând cu secolul al IX-lea, în teritoriile saxonilor se formează dieceze autonome, care mai înainte fuseseră încredinţate altor dieceze şi abaţii france: Münster, Osnabrück, Bremen, Paderborn şi Minden (în jurul anilor 803-907), iar în

timpul lui Ludovic cel Pios (814-840) se formează diecezele de Halberstadt și Hildesheim. Alături de centrele diecezane, apar și mănăstiri de bărbați și femei, renumită fiind abația benedictină din Korvey, pe Weser (822), o filială a abației din Corbie.

Cucerirea și încreștinarea Saxoniei nu au însemnat o încorporare a ei în imperiul carolingian, ci începuturile formării unui regat german unitar. După un secol, Saxonia preia conducerea tuturor germanilor, punând bazele viitorului imperiu creștin de neam german. Semnificativ și simbolic, sfânta Matilda, strănepoată a lui Widukind, este soția lui Henric I și stă la rădăcina arborelui genealogic al casei imperiale saxone.

2. Danemarca

Deja apostolul frisonilor, Willibrord, încercase, spre anul 700, încreștinarea danezilor, predicând în insula Helgoland. Însă inițiatorul creștinismului în sudul Danemarcei (Schleswig) este arhiepiscopul de Reims, Ebbon, un saxon, numit de papa Pascal I, în 822, ca legat pontifical pentru regiunile nordice. În anul următor, Ludovic cel Pios îi oferă Münsterdorf ca punct de plecare pentru misiunea sa evanghelizatoare în Schleswig-Holstein. Adevărata încreștinare a danezilor începe o dată cu terminarea în 825 a luptelor pentru succesiunea la tron dintre Horik și Harald. Cerând ajutorul francilor, acesta din urmă primește Botezul împreună cu însoțitorii săi (Mainz, 826), iar Ludovic îi oferă ca feudă teritoriul de la gurile Weserului. La propunerea abatelui de Corbie, Vala, călugărul din Korvey, Anscar, este desemnat să-l însoțească pe Harald la întoarcerea în țară și să se ocupe apoi de misiunile din teritoriile acestuia.

În 827, Harald este alungat din Danemarca împreună cu Anscar. Însoțit de unii neofiți danezi, acesta din urmă se întoarce,

continuându-şi activitatea misionară. După doi ani, soseşte la curtea francilor o delegaţie a regelui suedez Björn, iar Vala insistă să se organizeze un grup misionar şi pentru acest popor. Pentru evanghelizarea danezilor, suedezilor şi a adobriţilor (slavii nordici), Ludovic înfiinţează, în 831, arhiepiscopia de Hamburg. Anscar este consacrat episcop de către fratele împăratului, Drogus, şi de mitropoliţii de Mainz, Trier şi Reims, după care papa Grigore al IV-lea îl numeşte legat papal şi arhiepiscop de Hamburg. În 845, corsarii normanzi distrug oraşul, iar Anscar se mută la Bremen, unind acest episcopat cu cel de Hamburg. În anul 864, papa Nicolae I convalidează arhidieceza de Hamburg-Bremen, despărţind-o de centrul mitropolitan Köln. Până la moarte (865), Anscar şi-a desfăşurat activitatea misionară în Danemarca şi Suedia. Opera sa este continuată de discipolul şi biograful său, arhiepiscopul Rimbertus (865-888).

După victoria lui Henric I asupra danezilor (934), arhiepiscopul de Hamburg-Bremen, Adelgang (937-988), poate să lucreze cu succes în mijlocul acestui popor. Cu ajutorul lui Otto I, el pune bazele episcopiilor din oraşele portuare ale Jutland-ului, Haithabu (Schleswig), Ripen şi Arhaice (948), toate dependente de Hamburg-Bremen. Menţionăm că şi în afara acestor localităţi se formează puternice comunităţi creştine. Spre anul 960, regele Harald Blaatant (Dinte Albastru) se botează împreună cu fiul său, Svend I (988-1014). Cu ajutorul lui Otto, ei contribuie mult la răspândirea creştinismului nu numai în propriile teritorii, ci şi în regiunile meridionale ale peninsulei scandinave şi în Holstein. Un interes aparte îl are Harald pentru încreştinarea teritoriilor vecine a veneţilor. În acest scop, favorizează consolidarea celor două centre de iradiere misionară: Hamburg-Bremen şi Magdeburg. În 983, veneţii păgâni, ajutaţi de Svend, se coalizează împotriva lui Harald, care trebuie să fugă din

calea fiului rebel. Ocupând tronul, Svend va favoriza creștinismul, ajutat fiind și de englezi. În timpul domniei fiului său, Knut cel Mare (1018-1035), creștinismul se răspândește în toată Danemarca, iar episcopii pentru noile dieceze daneze sunt consacrați în Anglia, ceea ce trezește opoziția arhiepiscopiei de Hamburg-Bremen. Episcopul acesteia, Adalbert (1043-1072), va încerca, cu rezultate parțiale, să transforme acest episcopat într-un centru patriarhal al Nordului. În 1104, orașul Lund devine centru mitropolitan pentru Danemarca, Suedia, Islanda și Groenlanda, separându-se astfel de Hamburg-Bremen.

3. Suedia

Începuturile creștinismului în Suedia aparțin tot activității misionare a lui Anscar (829-831) și lui Ebbon din Reims. Prima biserică este construită la Birka, iar după revolta populară păgână din 845, Anscar se întoarce aici, având și permisiunea regelui Olaf, care primește Botezul spre anul 1008. După câțiva ani, este înființată prima dieceză, la Skara. Deși regii următori vor favoriza creștinismul, opoziția păgână este stăvilită abia spre sfârșitul secolului al XI-lea. În jurul anului 1060, suedezii aveau nouă dieceze, ceea ce presupunea înființarea unei arhidieceze și a unei organizări bisericești proprii. În secolul următor, datorită activității misionare a călugărilor cistercieni, este înființată arhiepiscopia de Uppsala (1164).

4. Norvegia

Începuturile creștinismului aparțin perioadei lui Hakon cel Bun (938-961), educat creștinește la curtea anglo-saxonă a Angliei. După moartea tatălui, el se întoarce în țară însoțit de preoți englezi, pentru a-l alunga pe fratele vitreg Erik, și el

pretendent la tron. Din cauza opoziției țărănimii, nici el și nici succesorul său, Harald Manta Albastră (960-975), botezat la York, nu vor reuși să impună creștinismul ca religie a poporului. Olaf Trygvason (995-1000), botezat și el în Anglia, înfrânge opoziția păgână prin forța armelor. Olaf Haraldson (1015-1028), botezat în Normandia, folosește aceleași metode. Activitatea misionară pacifică a clericilor anglo-saxoni și danezi are ca rezultat doar încreștinarea sudului Norvegiei, cea mai mare parte a țării rămânând în afara sferei lor de influență. Olaf moare pe câmpul de luptă, încercând să înfrângă rezistența rebelilor păgâni. Minunile care s-au verificat la mormântul său au contribuit la progresul creștinismului și la înrădăcinarea unei culturi creștine, amestecată totuși cu magia și cu vechile concepții religioase păgâne. În secolul al XI-lea, Norvegia are trei dieceze, apoi cinci, dependente de Hamburg-Bremen, iar apoi de Lund. În 1152, se pun bazele unei Biserici naționale, având ca centru arhiepiscopal Nidaros-Trondheim.

5. Normanzii, Islanda și Groenlanda

Normanzii. Din cauza lipsei de spațiu vital, spre sfârșitul secolului al VIII-lea, oamenii nordului (*vikingii* danezi și norvegieni) se îmbarcă pe bărcile lor ușoare și rapide, căutându-și norocul în insulele atlantice, în Islanda, dar și la gurile fluviilor, de la Elba până la Garonne. Îndrăzneți și cruzi, acești navigatori devin spaima nordului vest și est european, pătrunzând până în Rusia nordică. Sub conducerea lui Rurik, ramura „rusească” a vikingilor (varegii) se stabilește, în a doua jumătate a secolului al IX-lea, la Novgorod și pe cursul mijlociu al Niprului, punând bazele regatului de Kiev.

În 912, normandul Rollon primește de la Carol cel Simplu mâna fiicei sale, Ghizela. Tot acum, el se botează, primind numele de Robert. Prin căsătoria lui cu o principesă franca, el și poporul său primesc nu numai creștinismul, ci și provincia Normandia, unde are loc romanizarea și includerea în comunitatea creștină occidentală a acestor oameni ai mării, care, de acum înainte, devin stabili, integrându-se în regatul carolingian. Normanzii francezi își păstrează însă obișnuințele războinice, ca și caracterul lor de navigatori îndrăzneți. La începutul secolului al XI-lea, cuceresc contea (comitatul) de Aversa (în apropiere de Neapole) și regiunile meridionale ale Italiei (Puglia). Învingându-i pe sarazini și pe greci, aici ei pun bazele unui adevărat regat normand. Împăratul Henric al III-lea îi recunoaște ca vasali ai imperiului. În curând, ei vin în conflict cu soldații papei Leon al IX-lea. În anul 1053, în apropiere de Civitate (în Puglia), trupele papale sunt înfrânte și însuși papa cade în mâinile lor. Timp de nouă luni este ținut prizonier la Benevento. Repus fiind în libertate, papa moare în drum spre Roma (19 aprilie 1054).

Islanda și Groenlanda. Harald cel Frumos († 933) își extinde stăpânirea asupra întregii Norvegii, ceea ce-i determină pe mulți localnici să abandoneze țara și să se transfere în Islanda sau în insulele Faroe, Sudreyjar, Orkney și Shetland, ajungând până în Groenlanda. Din porunca regelui Olaf Trygvason, între anii 997-999, predică în Islanda preotul saxon Dankbrand. În anul 1000, din porunca regelui, comunitățile rurale de aici se decid în favoarea creștinismului, păstrându-și însă anumite uzanțe păgâne, ce vor fi eliminate de Olaf cel Sfânt (1016). În viitor, aici se vor constitui două dieceze: Skalholt (1054) și Holar (1106). Groenlanda este colonizată cu oameni ai mării, sosiți din Islanda în secolul al X-lea. Același rege al Norvegiei, Olaf, se interesează

de încreștinarea acestei insule. Și aici se formează o episcopie. Din cauza opoziției eschimoșilor păgâni, în secolele al XIV-lea și al XV-lea, creștinismul foștilor coloniști dispare din această insulă.

Misiunea evanghelizatoare medievală occidentală a avut un deosebit succes atât datorită activității predicatorilor (episcopi, preoți, călugări), cât și datorită intervențiilor (pașnice sau cu spada) regilor și claselor dominante. În contextul istoric al afirmării europene a imperiului carolingian sau german (ottonian), regii noilor popoare în formare înțeleg că unica posibilitate de a rămâne pe scena istoriei, ca și cea, mai complicată și mai greu de explicat, a formării unei comunități europene creștine, rămânea acceptarea creștinismului ca liant religios și cultural, ce venea să înlocuiască vechile credințe și uzanțe păgâne. Considerând în ansamblul său *etos*-ul tribal păgân, putem afirma că acesta reprezenta atât un factor de diviziune și conflict între diferitele familii etnice ale continentului, cât și un obstacol în calea creștinismului care, în mod ireversibil, crea o nouă lume bazată pe alte principii, pe alte legi morale și etice, incompatibile cu uzanțele și credințele păgâne. Pentru o înțelegere corectă a acestei perioade de răscruce a viitoarei Europe, istoricul trebuie să privească realitatea în contextul timpului ei, context în care fidelitatea față de rege și față de Dumnezeu reprezenta un tot unic și indivizibil. Desigur, această nouă „simfonie", diferită de cea bizantină, își avea pericolele ei, ale căror consecințe se vor vedea mai târziu, în cadrul luptei pentru învestitură.

Începând cu perioada iluminismului, s-au adus diferite critici referitoare la metodele prin care au fost încreștinați saxonii sau alte popoare germanice, metode considerate ca incompatibile cu

principiile creștine ale non-violenței și acceptării credinței din convingere, fără nici o constrângere. Nu mic a fost numărul acelor persoane ale Bisericii care au criticat atât „baia de sânge” de la Werden a lui Carol cel Mare (Alcuin și Paulin din Aquileia, de exemplu), ca și metodele forței și ale constrângerii, adoptate de numeroși regi și principi. Aceste metode nu au fost evanghelice, dar, istoric vorbind, alături de predicarea genuin evanghelică a mesajului creștin de către misionari (mulți declarați sfinți), nu exista o altă cale de formare și consolidare a unității politico-religioase a popoarelor france, germanice sau slave.

VII. EVANGHELIZAREA POPOARELOR GERMANICE DIN EUROPA CENTRALĂ

1. Situația Occidentului

Aspecte politice. Poporul vizigot căzuse în puterea musulmanilor. Francii, începând cu secolul al VII-lea, cu toate eforturile lui Carol Martel (714-741) și ale lui Pepin cel Scurt (741-768, rege din anul 751), se aflau într-o gravă decadență. În Italia, continuau luptele dintre longobarzi, bizantini și naționaliștii autohtoni. Iar în mijlocul lor, papalitatea se confrunta cu mari dificultăți și cu nenumărate pericole.

Aspecte religioase. Spania și nordul Africii sunt deja pierdute pentru creștinătate. În aceste regiuni mai rămân doar mici grupuri de creștini, fără putere și fără nici o influență.

Biserica merovingiană, în decădere și fără relații cu Roma, se descompune încetul cu încetul. Majordomii, care au nevoie de fonduri pentru a restabili economia ruinată de luptele continue, încep să-și însușească bunurile bisericești, transformând astfel episcopatele în obiect al speculațiilor politico-economice.

În Italia, luptele interminabile condiționează nespus de grav relațiile dintre episcopi și papă, anulând colaborarea dintre dânșii.

Această situație întunecată începe să se lumineze cu un fir de speranță ce sosește din Anglia. De altfel, de aici pornesc misionarii în intenția lor de a converti Europa centrală, în mare parte încă păgână. Acești misionari conduși de Wilibrord și Bonifaciu, reușesc să restabilească contactele dintre aceste popoare și Roma papală. Iar acest fapt ne face să constatăm cum

vitalitatea Bisericii nu este doar rezultatul activității papale, ci și al forțelor de la bază, uneori aproape neobservate.

2. Evanghelizarea Europei centrale

Deja avusese loc convertirea la catolicism a unor popoare germanice ariane, însă mai rămâneau destui păgâni în centrul și nordul Europei. Convertirea regelui francilor, Clovis, în 496, și cu el a întregului său popor, a însemnat începutul convertirii popoarelor germanice și un adevărat triumf pentru Biserică.

Prin cuceririle lor, francii reușesc să ocupe teritoriile *alemanilor*, *bavarezilor*, *turingilor* și *frisonilor*. Însă evanghelizarea acestora nu este rodul cuceritorilor, ci al misionarilor de origine vizigotă (Spania) și celtică (Irlanda). Misionarii, persoane cu o profundă cultură și cu o viață exemplară, au desfășurat o activitate evanghelizatoare demnă de apreciat și nu este de mirare faptul că noii convertiți i-au trecut degrabă în rândul sfinților, cultul acestora răspândindu-se apoi în tot Occidentul.

Alemanii sau suabii. În imperiul roman, ei pătrunseseră din nord-est, iar în perioada secolelor III-IV, se stabiliseră în zonele europene ce corespund astăzi Germaniei, Alsaciei, Elveției nordice și Austriei occidentale. Cultural, rămân în afara romanității, iar în privința religiei, adoră arbori, munți și masive pietroase imense. Zona septentrională, cucerită de Clovis între anii 496-497, se va converti la creștinism, iar sub influența francilor, încep să construiască biserici și capele.

Se pare că în prima fază nu a existat o activitate misionară, nici din partea francilor, nici din cea a diecezelor fondate de mult timp în imperiu, precum ar fi Augsburg, Ckur și altele. Spre anul 600,

este înființat centrul episcopal din Konstanz, care va deveni cel mai important, până în momentul în care Carol cel Mare îl va uni cu episcopatul din Mainz. Spre sfârșitul secolului al VI-lea, influența creștină devine decisivă, dat fiind faptul că nobilii și poporul acceptă creștinismul ca religie oficială. *Pactus alemannorum*, care este cea mai veche lege cunoscută a acestui popor, denotă o puternică influență creștină.

În activitatea evanghelizatoare, o importanță decisivă au avut-o misionarii străini, în special scoțieni. De menționat sunt: sfântul Fridolin, venit din Poitiers și care a populat zona cu nenumărate mănăstiri, și succesorul său, sfântul Columban, un irlandez, care a activat în vecinătatea lacului Konstanz și a orașului Freiburg. Spre sfârșitul vieții, în 612, se îndreaptă spre Italia de nord, unde fondează mănăstirea din Bobbio. Colegul lui, sfântul Gallus, îi continuă opera; acesta moare în jurul anului 645. Pe locul chiliei sale se construiește mănăstirea „St. Gallo", un celebru centru de iradiere creștină în perioada culturii carolingiene.

Aceste popoare alemane sau suabe au fost în mod definitiv integrate în regatul franc de către Carol cel Mare, în 746. Prin aceasta, nu se poate afirma că evanghelizarea lor ar fi devenit un fapt împlinit, întrucât uzanțele lor rămâneau profund păgâne.

Bavarezii. Descendenți ai marcomanilor, spre sfârșitul secolului al VI-lea, își încep emigrarea și, trecând peste fostele granițe ale imperiului, se stabilesc în Austria și Tirol. În jurul anului 640, sunt supuși de către franci, prin aceasta având ocazia de a intra în contact cu religia creștină de formă romană. Principalii predicatori ai acestui popor au fost sfinții Severin și Valentin. Alături de ei găsim și alți sfinți predicatori și episcopi itineranți datorită cărora, în jurul anului 696, se va forma centrul creștin din Worms, cu apostolul său celebru, sfântul Rupert.

Turingii. Începuturile creştine în mijlocul acestui popor din jurul provinciei Asia îşi are mai mulţi misionari sfinţi, care însă nu au reuşit să creeze o organizare eclezială stabilă. Planurile lor misionare sunt mai mult planurile unor asceţi, decât planuri şi orientări de perspectivă. Însă, la începutul secolului al VIII-lea, papa Grigore al II-lea îl trimite pe episcopul Martinian şi pe alţi doi însoţitori cu instrucţii precise de a organiza Biserica în aceste teritorii. Din motive necunoscute încă, planurile papei nu au putut fi duse acum la îndeplinire.

Frisonii. Stabiliţi în actualele Ţări de Jos şi în nordul Germaniei occidentale, acest popor a cunoscut multe şi serioase dificultăţi în acceptarea creştinismului. Din punct de vedere politic, ei se găseau într-o situaţie dificilă: pentru a-şi menţine independenţa, trebuia să lupte împotriva francilor creştini, astfel că lupta lor capătă şi un caracter anticreştin. În anul 719, moare principalul lor conducător, Radbodus, ceea ce înseamnă începutul cuceririi lor de către franci. De acum înainte, predicarea creştină obţine unele rezultate doar în zonele de contact maxim cu francii.

Evaluări asupra evanghelizării acestor popoare. Activităţii misionare îi lipseşte organizarea şi planificarea de perspectivă. Misionarii erau mai mult asceţi, pelerini şi deseori individualişti. Tot ceea ce fac reprezintă o iniţiativă proprie; îşi păstrează propriile obiceiuri şi nu se acomodează mentalităţii popoarelor în care activează. Schimbarea decisivă intervine puţin mai târziu, atunci când sosesc misionarii anglo-saxoni, care, din raţiuni etnice, vor înţelege mai bine limba, mentalitatea şi obiceiurile acestor popoare. O notă caracteristică a acestui al doilea val de misionari va fi puternica unire cu Roma şi devoţiunea faţă de sfântul Petru.

3. Biserica în Anglia

Anglo-saxonii, de neam germanic, deja ocupaseră insula în secolul al V-lea, distrugând creștinismul prezent aici din timpul romanilor. Spre sfârșitul secolului al VI-lea, în 596, papa Grigore cel Mare îl trimite pe prepozitul mănăstirii sale din Roma, Augustin, împreună cu 40 de monahi, pentru a organiza Biserica engleză. După 5 ani, ca o consecință a succesului obținut, papa autorizează organizarea acestei Biserici, dându-i lui Augustin *pallium*-ul de arhiepiscop. Organizarea cuprindea probabil două provincii cu doi mitropoliți (de Londra și York) și cu 12 episcopii sufragane. Se pare însă că planul papei era încă prematur.

În acest timp, Biserica celtică irlandeză, puțin unită cu Roma, își face simțită influența asupra Angliei, creând diferite dificultăți lui Augustin († 604). Concurența între aceste două Biserici va dura până în secolul al VIII-lea. Într-un asemenea context, sfântul Wilfrid, de nobilă origine anglo-saxonă, devine protagonistul relațiilor dintre Biserica anglo-saxonă și Roma. Educat în mănăstirea din Lindisfarne, irlandezo-scoțiană, întreprinde prima călătorie spre Roma, în anul 653, unde cunoaște această Biserică, liturgia și viața ei monahală, pe care le consideră superioare celor anglo-saxone. Întors în țară însă, monahii îl consideră prea dur și se distanțează de dânsul.

În anul 664, are loc un sinod al tuturor Bisericilor irlandezo-scoțiene. Grație lui Wilfrid, liturgia și ciclul pascal roman sunt adoptate de această Biserică. În același timp însă, o molimă îngrozitoare îi nimicește pe toți episcopii englezi. Ca urmare, regii de Northumberland și Kent îi cer papei Vitalian numirea unui nou arhiepiscop de Canterbury. După cinci ani, papa îl numește pe Teodor, născut în Tarsul Ciliciei. Acesta fondează din nou Biserica anglo-saxonă și o organizează ierarhic după sistemul

roman. Cu el, asistăm la convertirea acestei Biserici într-o Biserică fiică a celei romane, cu posibilitatea de a stabili aici structura existentă în orașul papei. Scaunele de York și Canterbury vor rămâne unite cu Roma fie prin numirea papală a arhiepiscopilor, fie prin liturgia și disciplina ecleziastică romană. Începând cu secolul al VIII-lea, și Biserica irlandeză, sub influența celei anglo-saxone, începe să se apropie de Roma, acceptând disciplina și liturgia acesteia.

4. Sfântul Bonifaciu (680-754)

Născut probabil între 672 și 675, în regatul anglo-saxon de Wessex (Anglia sud-occidentală), dintr-o familie simplă, Winfrid, viitorul Bonifaciu, primește o educație aleasă în abațiile benedictine din Exeter și Nursling. Este un tânăr talentat care, ajungând maestru, scrie o gramatică, un tratat de metrică și diferite poezii. Datorită reputației sale, este invitat ca și consilier la diferite sinoade ale Bisericii anglo-saxone.

Cu dorința arzătoare de a predica Evanghelia printre saxonii răspândiți pe continent, în anul 716, își începe prima călătorie misionară, însă fără rezultate deosebite. Întors în abația de la Nursling, își dă seama că succesul misionar nu se poate dobândi fără ajutorul principilor seculari. Doi ani mai târziu, se întoarce pe continent și ajunge până la Roma. La data de 15 mai 719, este primit de papa Grigore al II-lea, care îi dă instrucțiuni precise referitoare la misiunea sa în zona orientală a Rinului. Celebrându-se în acea zi memoria sfântului Bonifaciu, papa îi schimbă numele în Bonifaciu, nume prin care este cunoscut ca și apostolul Germaniei.

Plecând din Roma, se îndreaptă spre Bavaria și Turingia, unde, timp de doi sau trei ani, muncește alături de arhiepiscopul

Wilibrord, perfecționându-și vocația misionară, dar fără să se lase prins în mreaja laudelor arhiepiscopului care-l voia ca succesor.

După această perioadă, se îndreaptă spre centrul Germaniei, numită Asia. Așa cum ne spune biograful său, aici botează mii de păgâni și îi readuce pe calea cea dreaptă pe acei creștini care recăzuseră în practici păgâne.

În anul 722, datorită succeselor sale, este chemat la Roma de Grigore al II-lea, care îl consacră episcop misionar pentru Germania, la est de Rin, fără însă a-i fixa o reședință episcopală. Înainte de plecare, noul episcop jură ascultare papei, așa cum făceau și episcopii sufragani ai Romei. În formula de jurământ este schimbat doar un lucru: cuvintele cu care sufraganii romani promiteau fidelitate față de împăratul bizantin sunt înlocuite cu promisiunea de a menține comuniunea cu papa, și de a nu o menține cu acei episcopi care nu urmau normele romane; la fel, el promite că va încerca să-i corijeze pe aceștia, iar în caz de refuz, îi va denunța papei. De altfel, mulți episcopi intrați în regatul francilor se interesau mai mult de problemele lor materiale decât de suflete.

Bonifaciu este convins că unirea cu Roma reprezintă o condiție indispensabilă pentru progresul Bisericii, iar această convingere și-a păstrat-o cu scrupulozitate pe tot parcursul vieții. Pe drumul întoarcerii, se întâlnește cu majordomul Carol Martel, de la care obține confirmarea activității sale misionare. În această fază de coeziune (proces de formare a unor structuri socio-religioase în care se îmbină elementele creștine cu cele ale culturilor și civilizațiilor franco-germanice), supunerea față de papă și față de principele temporar nu crea încă dificultăți. Astfel, având scrisori de protecție papală și regală, în primăvara anului 723, Bonifaciu

începe o nouă și principală etapă misionară în Asia (Turingia francă).

Printr-o bogată corespondență, rămâne unit cu Anglia, de unde primește cărți și obiecte sacre, ca și diferiți clerici. Faima lui Bonifaciu crește, iar acesta înființează numeroase mănăstiri care vor fi centre de cultură și de iradiere creștină și misionară.

După 16 ani de activitate în Turingia și Asia, acestea erau convertite aproape în întregime. În tot acest timp, relațiile cu Roma se menținuseră mereu vii, pentru care motiv Grigore al III-lea îi trimite, în 732, *pallium*-ul de arhiepiscop, cu puterea de a consacra alți episcopi pentru celelalte teritorii ale Germaniei (Neustria și Austrasia). Aici însă, nu erau încă mature timpurile de a fonda noi dieceze, din care cauză Bonifaciu se limitează doar la înființarea de mănăstiri.

Numai după anii 737-738, când întreprinde o a treia călătorie la Roma, arhiepiscopul poate începe o adevărată muncă de organizare și de reformă a întregii Biserici germane. Papa îi dă acum titlul de legat al Scaunului Apostolic, și în această calitate, invitat de ducele bavarez Odilo, împarte Biserica de aici în mai multe dieceze: Passau, Regensburg, Salzburg și Freising. Ducele Odilo se opune însă creării unui scaun mitropolitan, deoarece intenționa să-și mențină controlul asupra noilor dieceze.

În 741 (?), întors în Asia și Turingia, fondează noile episcopate de Büraburg, Erfurt și Würzburg, iar în Bavaria, Eichstät. Nu are prea mult succes în regiunile suabilor și nici printre saxoni, din cauză că aceștia nu-i suportau pe franci, de care era legat Bonifaciu.

În tot timpul activității sale în Asia, nu pierde din vedere reforma radicală de care avea nevoie regatul francilor (Neustria),

unde viața creștină decăzuse mult, clerul de jos era ignorant și cu o moralitate decăzută, iar clerul înalt, mândru și ocupat cu tot felul de activități lumești, uitând și de unirea sa cu Roma.

În anul 752 sau în cel următor, moare episcopul de Utrecht, succesorul sfântului Wilibrord, iar arhiepiscopul de Köln, ce nu iubea prea mult reforma și nici nu era dorit de episcopii străini, vrea să supună acest scaun episcopal jurisdicției sale. Pentru a împiedica acest lucru, Bonifaciu îl determină pe Pepin ca să-l numească pe discipolul său, Lullus, ca episcop de Mainz, iar el ocupă scaunul de Utrecht.

Sfântul arhiepiscop reușește ca mănăstirea sa predilectă din Fulda să rămână sub jurisdicția Romei, fapt ce semnifică începutul exempțiunii ordinelor călugărești. După puțin timp, el își împlinește vechiul său vis misionar de a activa printre frisoni și saxoni. Cu scrisori de la Pepin cel Scurt, apostolul lucrează cu mult zel și succes printre conaționalii săi anglo-saxoni din zona frisonilor, apostolat ce va da roade deosebit de pozitive. Aici, este asasinat în apropiere de Bokkum, la data de 5 iunie 754, coroana sa de martir încununând o viață misionară exemplară. Trupul său este transportat și înmormântat în mănăstirea din Fulda, unde se află și astăzi ca simbol al unității catolice germane.

Lui Bonifaciu nu i-a reușit întreaga reformă a francilor, dar a obținut un lucru foarte important: unirea acestora cu Biserica romană. În acest sens, este deosebit de importantă ascultarea pe care episcopii franci o promit papei Zaharia, în anul 747. Unirea acestui popor cu Roma nu are doar o importanță locală, ea determinând cursul întregii istorii a Europei occidentale.

Reamintim că, începând cu secolul al VII-lea, Mediterana este locul de întâlnire a trei culturi, a trei concepții politico-religioase:

cea bizantină, cea musulmană și cea catolică romană. Prima nu mai are o putere deosebită; luptele interne și externe (iconoclasmul și războaiele cu musulmanii) i-au slăbit considerabil forțele. Viitorul, așadar, este în mâinile islamului și ale Occidentului, însă pentru a rezista, acesta din urmă are absolută nevoie să rămână unit. Așadar, destinele întregului Occident depind de forța și coeziunea regatelor franc și germanic. Spania nu mai reprezenta o forță, iar „exilatul" regat vizigot trebuie să-și ducă existența prin munți, fiind redus la un teritoriu minim. Dincolo de mare, Anglia, mai mult sau mai puțin, este unită cu francii și cu Roma. Bonifaciu va da o contribuție deosebită acestui proces de consolidare și unire a popoarelor Europei centrale. Dacă în anul 732, la Poitiers, Carol Martel apără Europa *ab extrinseco*, Bonifaciu o apără *ab intrinseco*, și aceasta prin caracteristica romană a activității sale și prin puternicul devotament față de sfântul Petru, pe care îl sădește în inima acestor popoare. La sfârșitul activității sale, putem constata că ceea ce Roma pierduse în Orient prin reforma arbitrară a împăratului Leon al III-lea, câștigase acum în Occident grație activității misionare a lui Bonifaciu și a altor misionari din timpul său.

VIII. CAROLINGIENII ȘI BISERICA ROMANĂ

Începând cu secolul al VII-lea, istoria familiei carolingiene este strâns legată de cea a *merovingienilor*. După moartea lui Dagobert I (638), slabul său regat intră într-un inexorabil declin. Însă în fața slăbiciunii regelui, se întărește puterea aristocrației, în special cea a majordomilor, posesori ai unui post privilegiat, și anume administratori ai bunurilor regelui. Iar această putere economică a lor se va transforma din ce în ce mai mult într-una politică.

Majordomii. În regatul merovingian, existau doi majordomi: cel al Austrasiei (partea sudică a actualei Germanii) și cel al Neustriei (partea occidentală). Prima avea două centre mai mari: Reims și Metz; a doua cuprindea zonele dintre Sena și Loara, având ca principale centre Paris și Soissons, rivale între ele pentru o lungă perioadă de timp.

Între acești majordomi se impune cel al Neustriei, Pepin cel Scurt, care, o dată cu intrarea în mănăstirea Monte Soratte (în vecinătatea Romei) a fratelui său ce conducea Austrasia, devine majordom unic al celor două regiuni. Dorința lui de a deveni și rege se lovea însă de ultimul rege merovingian Childeric al III-lea. Pentru a-l îndepărta, se gândește să organizeze o lovitură de stat, însă nu poate risca oprobriul poporului, pentru care regele nu este doar un simplu suveran. Conform concepției populare, acesta aparține cumva unei lumi supranaturale. Pentru a îndepărta această barieră magico-religioasă, Pepin are nevoie de o autoritate religioasă importantă care să-l sprijine în planurile sale, iar această autoritate nu putea fi alta decât papa, al cărui prestigiu crescuse foarte mult datorită misionarilor anglo-saxoni. Așadar, doi legați sunt trimiși la papa Zaharia (741-752) pentru a-l întreba

dacă este mai bine ca să fie rege cel ce deține titlul sau cel ce deține puterea. Răspunsul papei este următorul: „Melius esset illum regem vocari qui potestatem habere, quam illum qui sine potestate manebat, ne conturbaretur ordo; per auctoritatem apostolicam iussit Pippinum regem fieri" (este mai bine să fie numit rege cel ce are puterea, și nu cel ce are titlul, pentru a nu tulbura ordinea publică; prin autoritatea apostolică a poruncit ca Pepin să fie rege). Având răspunsul papei, la sfârșitul anului 751 sau începutul celui următor, Pepin convoacă o mare adunare a francilor la Soissons, unde se face ales rege. După puțin timp, este uns rege de către Bonifaciu sau de către episcopii franci. Din ordinul noului rege, lui Childeric al III-lea i se taie părul (semn al puterii regale) și este închis într-un convent.

Continuă reforma Bisericii francilor. Înainte de a fi rege, pentru a nu și-i ridica împotrivă pe nobili, Pepin nu se ocupase prea mult cu reforma Bisericii. Acum însă, având toată puterea, noul ales se sprijină în planurile sale reformatoare nu atât pe misionarii anglo-saxoni, cât mai mult pe clerul franc. Unul din marii reformatori este sfântul Cordegang de Metz († 766), cel mai important consilier al regelui. Pentru canonicii săi, acesta scrie mai multe reguli bazate pe dreptul sinodal franc, rezumând în ele regula benedictină și păstrând astfel tradițiile romane. Rezultatul va fi o exemplară sinteză a dreptului bisericesc roman și franc. O atare regulă va fi folosită de către regulile canonice pe tot parcursul EM. De acum înainte, se țin numeroase sinoade ce vizează reforma, din actele cărora cunoaștem cu multe detalii adevărata față a Bisericii francilor.

În anul 765, din ordinul lui Pepin, este promulgată o lege prin care devine obligatorie plătirea decimei (zeciuiala) în favoarea Bisericii „pro cura animarum"; un sfert este destinat episcopului,

iar restul, clerului parohial. Această lege favorizează o mai bună organizare a parohiilor și a activității spirituale a acestora, iar în ansamblu înseamnă o îmbunătățire a vieții Bisericii france.

Întronarea lui Pepin. Faptul acesta este deosebit de important pentru Biserica medievală și ne ajută să înțelegem mai bine mentalitatea acestei epoci.

Întrebarea pe care Pepin o adresează papei Zaharia prin cei doi legați ne face să deducem următoarele:

– marea autoritate a papei, ca urmaș al apostolului Petru; cuvântul său este considerat ca un oracol divin, cu o deosebită influență și în sfera politică;

– este un semn al progresului religios al francilor care iau în considerație și latura morală a unei acțiuni politice;

– reprezintă și o mărturie a devoțiunii francilor față de sfântul Petru, apostol care trăiește și acționează în persoana papei.

Cronicarul franc ne vorbește de o poruncă papală: „ussit regem fieri". Este sigur că nu papa i-a dat tronul lui Pepin, deoarece unicul act constitutiv în numirea unui nou rege îl constituia alegerea acestuia din partea nobililor și a poporului. Însă, prin răspunsul său, papa a pregătit un atare eveniment.

Izvoarele istorice posterioare vor interpreta în sens juridic această „iussio Papae", dându-i valoarea unui act constitutiv. Pe aceste izvoare, interpretate în acest mod, se va baza Grigore al VII-lea pentru a-l depune pe Henric al IV-lea și Inocențiu al III-lea pentru a invalida alegerea lui Friedrich al II-lea, un copil de doi ani, inapt așadar pentru a conduce imperiul romano-german. Și alți papi, bazându-se pe aceste cuvinte, se vor erija în judecători ai validității alegerii imperiale.

Principiului de drept al descendenței regale, „ius stirpis regis", fundament al legitimității pe tronul franc, papa îi opune principiul „dreptului de capacitate" (*ius idoneitatis*), demonstrând astfel o divergență fundamentală de mentalitate între germani și papă. Pentru primii, dreptul la tron este bazat pe descendența regală, în timp ce pentru pontiful roman este legitim acel rege care posedă calitățile de a conduce. Primii se bazează pe un „drept pozitiv", în timp ce papa se bazează pe un „drept natural". Așadar, divergența constă între aceste două drepturi, pozitiv și natural. Primul poate și trebuie să fie corectat de al doilea și, pe tot parcursul EM, ambele își vor exercita puterea de influență.

În favoarea orientării sale, papa poate să invoce opiniile filozofilor păgâni și concepția dreptului roman, chiar și a celui mai recent, cum era *Codul lui Iustinian*. Într-adevăr, atât imperiul roman, cât și cel bizantin nu se bazau pe succesiunea de sânge. De cele mai multe ori, era ales împărat cel ce era mai puternic, mai inteligent și mai curajos (numai astfel se explică numeroasele „asasinări imperiale" de la Roma sau Constantinopol).

Trebuie notat totuși că teza papei se bazează și pe doctrina sfinților părinți, care învață că scopul ultim al statului îl reprezintă garantarea unei ordine sociale juste și pașnice, scop căruia trebuie să i se supună și capetele încoronate: suveran este dreptul și nu regele sau împăratul. Așadar, conform concepției teologice a Părinților, principiul de capacitate este superior celui dinastic al sângelui. Conform principiului de capacitate, candidatului la tron sau înscăunatului i se cer două condiții:

– *bunăvoința;* regele trebuie să fie pios, drept și cu o credință dreaptă. Atunci când nu întrunește aceste condiții, supușii pot să-i refuze ascultarea și să nu-i mai îndeplinească poruncile. Principiul, așa cum am menționat deja, a stat la baza contrastului

dintre papa Grigore al VII-lea și Henric al IV-lea, dintre Inocențiu al III-lea și Friedrich Suabul. Și tot pornind de la acest principiu, începe dezabsolutizarea puterii regale.

– *puterea de guvernare*; nu poate fi rege un copil sau un nebun. Din acest motiv, în anul 879, episcopii franci îl depun pe Carol cel Gras (a înnebunit), iar în 1200, papa Inocențiu al III-lea invalidează alegerea lui Friedrich al II-lea (un copil în vârstă de doi ani).

Din punct de vedere obiectiv și considerat în el însuși, dreptul de capacitate apare ca superior celui al descendenței regale. Cu aceasta însă, nu se îndepărtează abuzurile, indiferent din ce parte provin. Totuși, un atare pas contribuie la mărirea splendorii autorității regale. Iar papa Zaharia îl aprobă „ne ordo conturbaretur", voind să urmeze legea divină, superioară celei pozitive umane. Aici avem începutul teocrației medievale, prin care regii trebuie să se ocupe și de problemele religioase, teocrație care se contrapune hierocrației: influența ecleziastică în domeniul profan.

IX. ORIGINEA ȘI CARACTERISTICILE STATULUI PAPAL

1. Alianța dintre papalitate și franci

Pentru a nu lăsa Biserica Romei și ducatul acesteia pradă tendințelor expansioniste ale regelui longobard Astulf, papa Ștefan al II-lea (752-757) se îndreaptă spre Constantinopol, cerând ajutorul acestuia. Însă Roma era prea departe de capitala imperiului, iar armata bizantină din sudul Italiei nu putea să-și măsoare forțele cu longobarzii. Mai mult, Constantin al V-lea Copronimul era ocupat cu lupta împotriva icoanelor. Încă o dată, din cauza cezaro-papismului bizantin, este pierdută ocazia unei mai strânse colaborări între Roma și Constantinopol. Astfel stând lucrurile, pe ascuns, papa își trimite, în 752, delegații săi la regele Pepin, pentru a-i cere ajutorul în fața pericolului iminent. Regele îi trimite la Roma pe episcopul de Metz, Cordegang, și pe Auscard, prin care-l asigură pe pontiful roman de tot sprijinul său.

Motivele pentru care Pepin îl ajută pe papă ar putea fi sintetizate în trei puncte:

– ca recunoștință față de papa, care i-a făcut posibilă urcarea pe tron;

– din motive politice, dat fiind faptul că alianța cu Roma putea să-i mărească prestigiul demnității sale regale;

– din devoțiunea pe care Pepin și francii o aveau față de urmașul lui Petru.

Primind răspunsul regelui, papa îi răspunde (scrisorile sale sunt păstrate în codicele carolingian), rugându-l „pentru

Dumnezeu și pentru Domnul Isus Cristos, să se îngrijească de ajutorul față de sfântul Petru, pentru ca acesta să se bucure și să-i acorde meritatul premiu în ziua judecății". Pepin îi răspunde, invitându-l să-i viziteze regatul.

2. Papa în Franța

În timp ce papa se pregătește pentru călătorie, sosește la Roma un legat al împăratului bizantin, care-i cere să intervină pe lângă Astulf, pentru ca acesta să restituie bizantinilor exarhatul de Ravenna. Papa, însoțit de delegația francă și de legatul bizantin, se îndreaptă spre Pavia, unde se întâlnește cu Astulf (14 octombrie 753). Longobardul refuză categoric cererea Bizanțului, însă, din considerație față de legații franci, îi permite (*dentibus fremens sicut leo*) papei să se îndrepte spre Franța.

6 ianuarie 754: Papa sosește la Ponthion, în apropiere de Chalon sur Marne. Aici îi iese în întâmpinare Pepin, care îl primește în genunchi, conducându-l apoi pe pontif și ținând căpăstrul calului pe care se afla papa. Un atare gest va deveni o tradiție pentru mai multe secole în întâlnirea dintre papi și împărații germani. În ziua următoare, papa și clerul, cu cenușă pe cap și ciliciu, se prezintă în fața regelui, cerându-i să-i elibereze de longobarzi. Pepin îi cere papei să se ridice, promițându-i că-l va ajuta.

La data de 1 martie, adunarea armatei france discută problema ajutării papei, fără a decide nimic concret. Francii nu aveau motive suficiente de a-i ataca pe longobarzi, care încă le mai erau prieteni. Însă, în ziua Paștelui (14 aprilie), la Carisiacum (actualul Quierzy, de unde și numele faimoasei *Promissio Carisiaca*), în prezența papei, înalții demnitari franci se adună din nou și, așa cum ne narează biograful lui Carol cel Mare, Einard, în *Vita*

Caroli Magni, proiectul ajutării papei întâlnește opoziții decise din partea nobililor și a întregii aristocrații.

Tocmai în aceste zile, se întoarce de la Montecassino, Carloman, fost majordom și fratele lui Pepin. În Italia îl ajutase pe longobardul Astulf. Deoarece Carloman se opune planului lui Pepin, acesta îl trimite din nou în mănăstirea benedictinilor din Italia. Urmează apoi celebra alianță dintre Pepin și papă. Ca semn al noii alianțe, papa săvârșește două lucruri foarte importante:

– repetă ritul ungerii regale pentru Pepin și regină, ca și pentru cei doi fii ai lor, Carloman și Carol (viitorul Carol cel Mare);

– conferă lui Pepin și fiilor lui titlul de *patricius Romanus*.

X. PERIOADA CAROLINGIANĂ

La moartea lui Pepin cel Scurt (768), regatul franc este împărțit între cei doi fii ai săi: Carloman devine rege al Austrasiei, iar Carol, rege al Neustriei. Însă între cei doi nu există înțelegere, iar mama lor, Bertrada, încearcă în zadar să-i împace. La sfârșit, ea se va da de partea lui Carol. Ca o femeie prudentă și cu vederi politice destul de largi, pune la cale căsătoria fiicei Gisela cu Adelchi, fiul regelui longobard Dezideriu, iar pe Carol intenționează să-l căsătorească cu Ermengarda, fiica aceluiași rege. Planurile ei sunt evidente: unirea celor două familii domnitoare. Acest fapt îi displace complet papei Ștefan al III-lea, care-i scrie lui Carol: „Cum este posibil ca un neam atât de nobil, cum este cel franc, să se unească cu un neam răufăcător, cum este cel longobard". Cu tot protestul papei, căsătoria lui Carol cu Ermengarda are loc în anul 770. După un an de căsătorie, Carol se desparte de soție, trimițând-o înapoi tatălui ei, care se simte profund ofensat de gestul ginerelui. În același an moare Carloman, iar Carol îi invadează regatul, obligând-o pe văduvă să se refugieze la curtea lui Dezideriu. În noua conjunctură, un război între franci și longobarzi apare ca inevitabil.

În 773, Carol traversează Alpii. O parte a armatei, condusă de el însuși, ajunge la Pavia. Aici îi învinge pe longobarzi; Dezideriu și toată familia fratelui defunct sunt făcuți prizonieri și închiși într-un convent. Cealaltă parte a armatei se îndreaptă spre Verona, oraș apărat de fiul lui Dezideriu, Adelchi. Reușind să scape cu viață, se îndreaptă spre Bizanț în căutare de protecție și ajutor. În urma acestor răsunătoare victorii, Carol încorporează teritoriile longobarzilor în regatul francilor și își ia numele de „rex francorum et longobardorum et patricius romanus". Pentru a

evita surprize neplăcute, atât în administrația, cât și în armata fostului regat longobard, Carol fixează în posturile cheie nobili franci care să-i reprezinte interesele și să apere integritatea noilor frontiere. În viitor, el va mai coborî în Italia, donând papei diferite teritorii, astfel încât Patrimoniul sfântului Petru (viitorul stat pontifical) devine o realitate evidentă atât în ochii papalității, cât și ai francilor și împăraților din Constantinopol.

1. Extinderea regatului francilor

În 787, Carol îi învinge pe bizantinii din sudul Italiei, ceea ce înseamnă încorporarea în regatul său a ducatului de Benevento. În urma acestor cuceriri, în Europa centrală mai rămânea un singur popor neinclus în stăpânirea francilor: saxonii. Din motive politico-religioase, dușmănia dintre franci și saxoni nu se poate aplana decât prin învingerea definitivă a unuia dintre cei doi rivali. Biograful lui Carol cel Mare, Eginardus, observă cu multă acuitate (*Vita Caroli Magni*, cap. VI) că „era imposibilă unirea sau cel puțin conviețuirea dintre cele două popoare fără o credință comună". Notăm că luptele dintre saxoni și franci au durat aproape 30 de ani, perioadă în care se conturează din ce în ce mai mult destinul saxonilor: supunerea față de franci. În dieta de la Paderborn (777), ca o garanție pentru a nu fi nimiciți, saxonii promit că acceptă religia creștină. Dar nu după mult timp (782), sub Widukind, se ridică din nou împotriva cotropitorilor, renunțând și la creștinism. Conform relatărilor din *Annales regni francorum*, Carol pedepsește aspru rebeliunea lor: sunt condamnați la moarte toți aceia care nu vor să accepte Botezul. În anul 782, dându-și seama de inutilitatea luptei împotriva francilor, Widukind acceptă Botezul, naș fiindu-i însuși Carol cel Mare. De acum, rezistența împotriva francilor va fi din ce în ce mai slabă. Ultima insurecție împotriva lor are loc în 804, când

Carol decide deportarea a nenumărați saxoni în teritoriile francilor. După cucerirea politico-militară, împăratul se ocupă de fondarea a noi dieceze în teritoriile ocupate: Paderborn, Münster și Osnabrück. Sub dominația francilor vor cădea rând pe rând bavarezii, populațiile basce din zona Pirineilor (marca hispanică) și avarii din Panonia. În urma acestor nenumărate victorii, Carol nu mai conduce un regat, ci un imperiu creștin care se întinde de la Marea Nordului până la Marea Adriatică, iar în vest până la emiratul de Cordoba.

2. Personalitatea lui Carol cel Mare

Atât ca războinic, cât și ca om al păcii, Carol reprezintă o persoană care, în realitate, intră în legendă. Într-o anumită măsură, personalitatea lui ne prezintă aspecte deloc simpatice. În primul rând, este duritatea, cruzimea chiar, pe care și-o manifestă, de exemplu, față de învinși: saxonii sau capii longobarzilor. Nu-l caracteriza apoi o moralitate prea riguroasă: o alungă pe prima soție și nu se poartă prea frumos nici cu văduva fratelui sau cu fiii acesteia. Pentru a-l înțelege, trebuie ținut cont de duritatea și cruzimea timpurilor în care trăia.

În pofida tuturor acestor aspecte, deloc lăudabile, notăm că, în limita posibilului, participa zilnic la actele și celebrările liturgice. O influență deosebită în viața sa a avut-o *Alcuin* († 804). Acest cap al școlii catedrale din York este omul cel mai ilustru al celei de-a doua jumătăți a secolului al VIII-lea. Este chemat de Carol la curte, unde regele are intenția de a-i aduna pe cei mai buni intelectuali ai timpului: cercetători, poeți, artiști, teologi din diferite națiuni: Eginardus, Paul Diaconul și însuși Alcuin. Toți se unesc într-un fel de Academie condusă de Alcuin. Apoi, acesta

este numit abate de „Sf. Martin de Tours”, consilier intim al regelui și ministru al învățământului pentru întreg regatul.

Deși uneori scopul scuza mijloacele, ceea ce intenționa Carol era, în esență, binele poporului și al Bisericii. În acest sens, *legislația* promulgată de dânsul a folosit nu numai francilor, ci întregului Occident creștin. S-a interesat apoi de formarea *culturală* a supușilor, de educarea *religioasă și culturală* a clerului, de promovarea *disciplinei* în școli și mănăstiri, ca și de construirea a nenumărate biserici. Considerând toate aceste aspecte, care ar necesita o expunere mult mai amplă, se poate vorbi pe drept de o adevărată *renaștere carolingiană*.

3. Încoronarea lui Carol cel Mare

Preliminarii. La data de 26 decembrie, este ales papă *Leon al III-lea* (795-816). Cu multă probabilitate, noul ales (un simplu cleric) nu provenea nici din ambientul Cancelariei papale și nici din rândurile nobilimii romane. Din cauza originii sale modeste, în Roma se formează o anumită opoziție, care începe să răspândească în popor grave calomnii referitoare la trecutul papei. La 25 aprilie 799, în timpul unei procesiuni, adversarii iau cu asalt cortegiul papal, îl trag jos de pe cal pe papă și, după ce îl maltratează, îl închid în mănăstirea „Sfântul Erasmus”. În noaptea următoare însă, credincioșii îl eliberează, ajutându-l să intre din nou în „Sfântul Petru”.

În acest timp, Carol cel Mare era ocupat cu lupta împotriva saxonilor. Neputând veni la Roma, papa se decide să meargă el însuși în întâmpinarea regelui, pentru a-i cere ajutor și protecție. În timp ce ajunge la Paderborn, sosesc și nobilii romani, care-l acuză pe papă de sperjur și adulter. Ascultându-i pe toți, Carol își dă seama că problema nu se poate rezolva decât la Roma. Așadar,

alături de o puternică escortă ce-l însoțește pe papă, se pornesc la drum regele, arhiepiscopii de Köln și Salzburg, cinci alți episcopi și trei conți franci, toți aceștia trebuind să analizeze cazul papei la fața locului.

În ziua de 23 noiembrie, regele ajunge la Roma, unde papa îl primește cu mult fast și alai. În ziua următoare este introdus în bazilica „Sfântul Petru", unde se cântă *Laudele* și se recită o rugăciune specială, acestea reprezentând actele liturgice cu care era primit împăratul bizantin. În luna decembrie, Carol convoacă un sinod în care sunt analizate și acuzele împotriva papei. Sinodul, fidel vechiului principiu „Papa a nemine judicatur", se abține de la emiterea unei judecăți asupra pontifului roman. O judecată asupra papei putea fi emisă numai de împărat. Însă acum tronul imperial era ocupat de o femeie, Irina, fapt nemaiauzit în istoria Bizanțului, pentru care motiv părinții sinodali consideră tronul imperial ca fiind vacant. Conform relatării din *Liber pontificalis*, papa însuși își declară nevinovăția, și fără a fi constrâns de nimeni și nimic, își însoțește declarația cu un jurământ de nevinovăție (23 decembrie 800).

Încoronarea. În vizitele sale anterioare, Carol fusese primit la Roma cu onorurile unui patrician. Care, așadar, au fost motivele ce l-au determinat pe papa să-l încoroneze ca împărat la două zile de la declarația sa de nevinovăție? Dată fiind situația de neputință în care se afla, papa avea nevoie de cineva care să-l ajute să-i condamne pe nobilii romani rebeli și să schimbe, în același timp, politica statului papal, în sensul unei independențe față de Bizanț, independență promovată, de altfel, și de înaintașii săi.

Din partea lui Carol, el începuse deja să construiască un nou oraș, Aachen, care, într-o poezie a timpului apărută la Paderborn, *Carolus magnus et Leo papa*, este indicat ca a „doua Romă". În

construirea catedralei de aici se urma îndeaproape planul bisericii imperiale din Ravenna, „San Vitale”; aşadar, intenţiile sale erau destul de evidente. În *Cărţile Caroline* se vorbeşte apoi de o accentuată opoziţie între bizantini şi franci, aceştia din urmă afirmând că regatul lor este tot la fel de puternic ca şi imperiul bazileilor. Aceeaşi mentalitate o găsim şi în scrierile prietenilor şi consilierilor lui Carol. În scrisorile adresate lui, Alcuin repetă deseori expresia „imperium christianum”. Toate acestea ne fac să deducem că atunci când Carol ajunge la Roma, era decis deja să obţină de la papă demnitatea imperială.

Liber pontificalis (Viaţa lui Leon al III-lea, redactată imediat după moartea sa) ne spune că, în noaptea de Crăciun a anului 800, papa însuşi l-a încoronat pe Carol ca împărat. În rugăciunea *Laudelor* este introdusă formula: „Lui Carol, Augustului pios, încoronat de Dumnezeu, împăratului mare şi pacific, viaţă şi victorie!” Această formulă a fost proclamată de tot poporul prezent, care recunoaşte într-însul pe împăratul care, cu iubire şi devotament, apără Biserica Romană. Alte documente ne mai spun că regele a fost îmbrăcat cu o mantie imperială, iar în mână i s-a pus un sceptru. Aşa cum se cuvenea vechilor împăraţi, şi cum era în uz la Constantinopol, Leon al III-lea se pleacă în faţa noului împărat. Luate în ansamblu, toate mărturiile istorice de valoare concordă în a afirma că încoronarea lui Carol a reprezentat un fapt gândit şi analizat de mai înainte şi că ceremonia încoronării s-a desfăşurat în unica formă validă, cea a dreptului roman.

4. Teocraţia carolingiană

Ideea de Biserică Universală. Pentru omul medieval, Biserica nu este o instituţie ca celelalte; ea reprezintă *Societas fidelium* sau *Christianitas*, destinată încorporării într-însa a tuturor oamenilor.

Nu este considerată apoi ca o realitate abstractă, ci concretă, vie și activă. În izvoarele epocii se vorbește deseori de Biserica Universală. Universalitatea ei cuprinde sfera naturală și cea supranaturală, statul și Biserica (*stricte dicta*), cu tot ceea ce aparține de viața religioasă, politică și profană a întregii creștinătăți. În acest sens, credem că nu este greșit a se vorbi de *Cosmosul medieval*, în care Cristos este conceput ca suveranul absolut al întregii creații. În Biserica antică, Cristos este prezentat ca Pantocrator, suveranul universal, însă cu un accent escatologic, ceresc. În Biserica medievală, alături de suveranitatea sa asupra lumii cerești, este accentuată și suveranitatea asupra lumii prezente, în concretul existenței sale.

Cristos este Preotul și Regele care guvernează o Biserică destinată să-i cuprindă pe toți membrii unei societăți umane deja încreștinate. Societatea trebuie să fie condusă de *Sacerdotium* și *Regnum*. În această concepție, la această Biserică participă și Biserica transcendentă, îngerii și sfinții, care intră în sfera terestră și-i ajută pe cei ce locuiesc aici, în efortul de realizare a unei împărății mondiale. Viața trebuie să fie un serviciu adus lui Cristos, capul Bisericii, și toți trebuie să se simtă angajați în extinderea acestei Împărății, bineînțeles conform identității și misiunii proprii. Prin asceza lor, monahii trebuie să lupte împotriva patimilor și a demonilor. Prin predică și administrarea sacramentelor, preoții întăresc forțele în lupta împotriva celui rău și contribuie la răspândirea Împărăției. Laicii și regii, ajutați de îngeri și sfinți, participă la lupta definitivă împotriva răului. Ei sunt prezenți în Biserică, în sinoade și concilii, ca și în luptele împotriva dușmanilor externi ai Bisericii.

O atare concepție a luptei împotriva dușmanului este prezentă în întreaga artă și arhitectură medievală. Edificiul bisericii nu este

doar un loc de rugăciune și cult; el este și un castel al lui Dumnezeu, un loc de apărare împotriva diavolului. În marea absidă a bisericii este prezent Cristos Pantocrator; dedesubt sunt îngerii și sfinții, prezenți și în Biserica luptătoare, temporală. Clopotele au misiunea de a-i mobiliza pe sfinți în lupta de îndepărtare a diavolilor. În esență, Biserica este inima universului, care este astfel divinizat. Aflându-se în centru, Biserica poate să absoarbă orice activitate și orice sector al vieții religioase sau civile.

În biserici, numai din secolul al VIII-lea începe să-și facă drum o anumită distanță între preoție și laicat. Altarul devine separat de restul bisericii, iar Liturghia nu se mai celebrează cu fața la popor, ci în fața lui Cristos din absidă. Canonul Misei se recită în șoaptă; începe celebrarea sfintei Liturghii și fără participarea poporului, fapt ce este aspru criticat de sinodul din Paris, din anul 829. Din acest proces de „laicizare" a poporului creștin, excepție face doar o singură persoană: regele sau împăratul. În diferite izvoare ale timpului, Pepin este numit „noul David", „fundamentum et caput omnium christianorum", iar fiul său, Carol, „conducător al lumii creștine", „Sacerdos et rex", „pax mundi" etc.

Unirea dintre REGNUM și SACERDOTIUM în Biserica Universală

Biserica reprezintă o realitate care încorporează în sânul ei și statul. Ea este împărăția lui Dumnezeu pe pământ, al cărei rege este Cristos, cap al poporului ales, popor constituit ca o preoție împărătească. Această concepție despre Biserică dă naștere la o dificultate foarte serioasă: Cum este posibil ca o Biserică constituită ierarhic, în formă piramidală, să-l numească pe rege ca un fel de cap al ei? Cum se poate concilia hierocrația ecleziastică cu teocrația imperială?

În Orient, între Biserică și stat exista o unitate mai mult externă, unitate garantată de persoana împăratului. Occidentul, în schimb, la începuturile EM, nu era capabil să înțeleagă distincția ontologică dintre stat (drept civil natural) și Biserică (drept bisericesc supranatural). Ne găsim la începutul fazei de coeziune, de confuzie între dreptul public și privat, între cel civil și cel canonic. Teocrația carolingienilor, mult diferită de sistemul bizantin, este mai mult de tip unitar, orice realitate intrând în conceptul de Ecclesia Universalis. Un text clasic care ne redă această concepție este elaborat la sinodul din Paris, din 829, în timpul lui Ludovic cel Pios. Acest text este împărțit în două cărți: cartea I ne vorbește despre un singur trup, al cărui cap este Cristos. În acest trup al Bisericii lui Dumnezeu există două persoane importante (preotul și regele sau împăratul) care-și împart întreaga putere. Oficiul (*ministerium*) regal este acela de a conduce poporul lui Dumnezeu în pace și dreptate, pentru realizarea păcii și a înțelegerii între toți.

În confruntarea dintre cele două ministere, puterea sacerdotală este superioară celei laice, deoarece misiunea sa este direct legată de scopul ultim și suprem. În practică însă, în atingerea scopului său, deseori laicul simplu sau suveranul are o putere mai mare decât clericul. Începând cu Grigore al VII-lea, în cadrul asprului conflict al învestiturii, puterea sacerdotală se va ridica deasupra celei laice, culminând apoi în exasperata hierocrație a lui Bonifaciu al VIII-lea.

XI. EUROPA OCCIDENTALĂ ÎN SECOLELE IX-XI

1. Peninsula iberică

La începutul secolului al X-lea, în peninsula iberică existau regatele de León (fostul regat al Asturiei) și Pamplona (sau Navarra), și comitatele (diviziuni administrative conduse de un conte) de Aragon și Barcelona. După perioada de glorie a emiratului de Córdoba din timpul strălucitului al-Mansur, urmează o perioadă de decădere a forței maurilor (începutul secolului al XI-lea), perioadă de care principii creștini nu știu să profite, rămânând în continuare divizați între dânșii și încercând diferite alianțe sau înțelegeri cu maurii împotriva rivalilor lor creștini.

Sancho al III-lea de Navarra, numit și el Major (1004-1035), reușește să pună capăt conflictului dintre principi și să anexeze la regatul său vaste regiuni în care, în sfârșit, începe să domnească pacea și ordinea. El intră în contact cu Franța, chemându-i pe călugării de la Cluny pentru reforma mănăstirilor spaniole. Tot acum, pelerinajele iau o amploare deosebită, Santiago devenind tot la fel de celebru ca și Roma sau Ierusalim. În acest timp de renaștere spirituală, se face din ce în ce mai vie necesitatea, de mult timp simțită, a reconquistei catolice. Din nefericire, înainte de a muri, Sancho el Major comite o gravă eroare împărțind vastele sale teritorii între cei trei fii ai săi. Astfel, se formează trei dinastii, toate bucurându-se de demnitatea regală: Castilia-León, Navarra și Aragon. Ferdinand I de Castilia (1035-1065) ocupă León, anexându-l la regatul său (1037). În 1054 el reia reconquista, operă care este continuată de succesorii săi, un fapt

important în această recucerire reprezentându-l cucerirea celui mai mare oraș al Spaniei, Toledo.

Un alt important protagonist al reconquistei este *el Cid Campeador* (Rodrigo Diaz de Libar), imortalizat de literatura populară spaniolă. Condotier al lui Ferdinand I, a lui Sancho al II-lea și Alfons al V-lea, are marele merit de a fi recucerit Valencia în anul 1094.

În regiunile *Portugaliei* și ale Coimbrei, Alfons I îi învinge pe mauri și se proclamă rege al Portugaliei (1139). Unificarea completă a Portugaliei are loc în timpul lui Alfons al III-lea (1248-1279).

Caracteristicile Reconquistei. Noțiunea de reconquistă se deosebește de cea de cruciadă. În timp ce cruciații voiau alungarea musulmanilor din Țara Sfântă, spaniolii nu intenționau să-i distrugă sau să-i alunge pe mauri, ci doar să-i supună puterii lor, fără să-i constrângă să accepte religia creștină.

În regiunile unde stăpânesc creștinii, se restabilește și Biserica. Vechi dieceze, deja distruse, se refac, în cadrul lor înflorind mănăstirile călugărilor de la Cluny, care aduc în Spania aerul proaspăt al reformei gregoriene. În noul climat de pace, o amploare deosebită o iau și studiile, în mod special fiind aprofundată cultura arabă, cu scopul de a o integra în patrimoniul creștin. Acest fapt a impulsionat mult disciplinele din quadrivium (aritmetica, geometria, muzica și astronomia). Numele marilor intelectuali arabi *Avicena* († 1037) și *Averroe* († 1198 la Córdoba) devin fundamentale în lumea științei spaniole, și nu numai. Ascensiunea lentă a civilizației și culturii creștine spaniole se poate constata și în scrierea vizigotă, apărută în secolele VIII-

IX, și care atinge maxima sa splendoare în următoarele două secole.

În secolul al XI-lea, Spania iese din izolare și datorită locului de pelerinaj dedicat sfântului Iacob de Compostella, loc care atrage pelerini din toate țările europene. În afară de aceasta, regii spanioli stabilesc legături de sânge cu diferite familii nobile franceze, fapt care, printre altele, îi determină pe cavalerii francezi să treacă Pirineii și să participe activ la reconquista spaniolă.

2. Franța

La începutul secolului al X-lea, imperiul carolingian este invadat de *maghiarii* ce poposiseră în Panonia tocmai din îndepărtata Asie. În anul 906, invadează Saxonia, Turingia în 933, Bavaria și Franconia în 954. De aici se îndreaptă spre Alsacia, Bourgogne și Champagne. Flodardus, canonic al Bisericii din Reims, îi descrie ca pe niște oameni dedați „jafului, incendiilor și omorurilor". Maghiarii pătrund și în Italia. Episcopul de Cremona, Liutprand, este șocat de incendierea orașului Pavia, în 924: „Ea arde, nefericita Pavie, odată atât de frumoasă!".

În *decăderea imperiului carolingian*, o cauză trebuie s-o vedem și în incursiunile acestor noi barbari ai Europei. Însă, în ansamblu privind lucrurile, distrugerea visului lui Carol cel Mare nu poate să ne surprindă cu nimic. Ceea ce ne miră este faptul că unitatea acestui imperiu a putut să dureze câteva decenii pe un spațiu ce se întindea de la Elba până la Barcelona. Această unitate este rezultatul a aproximativ 50 de războaie duse în 46 de ani de domnie a lui Carol; de fapt, autoritatea lui se baza pe război

continuu. Iar când acesta nu mai poate fi susținut, autoritatea decade vertiginos.

Conform mentalității feudale, la bătrânețe, Carol se gândise deja să împartă imperiul. Însă la moarte, el are doar un singur fiu, Ludovic, numit și cel Pios. În 817, acesta din urmă își aranjează succesiunea. La puterea și demnitatea imperială și-l asociază pe cel mai în vârstă dintre fii, Lothar, iar celorlalți doi fii, Pepin și Ludovic, le dă regatele de Aquitania și Bavaria. În familia imperială intervine însă o noutate care schimbă toate planurile. Din cea de-a doua căsătorie a lui Ludovic cel Pios se naște viitorul Carol cel Pleșuv, fapt care-l constrânge pe tată să-și revizuiască tot ceea ce înfăptuise deja. Nemulțumiți, ceilalți fii se revoltă împotriva tatălui. La moartea lui (840), Pepin nu mai era în viață, iar Ludovic și Carol se aliază împotriva fratelui mai mare, Lothar, pe care-l învinge și-l constrâng la o partajare a imperiului.

Tratatul de la Verdun (843) îi atribuie lui Carol cel Pleșuv Franța occidentală; lui Ludovic Germanicul, Franța orientală sau Germania, iar lui Lothar îi rămâne un teritoriu care se extinde din Țările de Jos până la Roma (Lotharingia).

3. Istoria regatelor post-carolingiene

Prin legăturile lor atât de strânse, Biserica și imperiul carolingian crescuseră împreună. Deoarece ambele instituții tindeau spre o unitate supranațională fondată pe existența creștină. Universalitatea Bisericii contribuise la consolidarea imperiului și invers: vastul spațiu al imperiului permisese o organizare unitară a diferitelor instituții bisericești, organizare inspirată din tradiția romană. Decăderea imperiului, însoțită în Italia și Franța de decăderea puterii regale, va lovi în mod necesar

și în Biserică. Acesta este motivul de fond pentru care, în istoria Bisericii, secolul al X-lea este numit *saeculum obscurum* sau *ferreum*. Acestei definiții, însă, nu trebuie să i se adauge ideea de decadență, cât mai ales conceptul de *transformare*, amintind astfel că multe elemente care, într-un prim moment, au fost dăunătoare vieții Bisericii, ulterior au contribuit la construirea viitorului Occident și a Bisericii.

Franța. În timpul secolului al X-lea, regatul franc a suferit puțin din cauza dușmanilor externi;

– atacurile ungurilor, inițiate la sfârșitul secolului precedent, rareori au trecut granițele Lotharingiei;

– maurii, care în jurul anului 888 ajung până în apropiere de Frassineto, nu au reprezentat un real pericol nici pentru Roma și nici pentru sudul Franței;

– diferitele grupuri de normanzi primesc în feudă, de la Carol al III-lea cel Simplu (911), Normandia, aici începând să renunțe la limba lor proprie și la religia păgână.

Dificultatea cea mai mare cu care se confruntă Franța occidentală provine din interior, din cauza lipsei unui rege puternic care să oprească *anarhia feudală*. După renunțarea forțată a lui Carol al III-lea cel Gros, regatul se dezmembrează. Eude, conte al Parisului, se proclamă rege al Neustriei (888-898), cu el începând dinastia Robertinilor sau *Capetingilor*. Adevăratul fondator al dinastiei Capetingilor este Hugo Capet (987-996), a cărui dinastie a condus Franța în linie directă de la 1328 până în 1848.

Situația Bisericii din Franța. La începutul secolului al IX-lea, Biserica de aici era cea mai bine organizată în comparație cu

celelalte Biserici europene, și aceasta datorită puterii regale, ca și ierarhiei ecleziastice destul de bine organizate. În viitor însă, decăderea continuă a regalității și întărirea puterii feudale laice au dăunat Bisericii de aici, transformând multe abații și episcopate în biserici proprii supuse nobililor. Așa se ajunge la formarea unor dinastii episcopale, vândute pe bani chiar și unor femei care gestionează veniturile, încredințând îngrijirea sufletelor unor episcopi supuși acestor familii. Luând în considerație faptul că în Franța învinge particularismul politic, ceea ce nu se verifică în Germania, episcopii francezi nu primesc drepturi importante de la suverani și, ca atare, nu-și asociază misiunea lor la noile forțe ale conducerii centrale. Mai mult, nefiind legați în bine și în rău de un determinat sistem de conducere, bisericile pot să-și dezvolte mai bine propriile inițiative religioase, inițiative sprijinite deseori de principi devotați cauzei Bisericii.

Italia. În prima jumătate a secolului al X-lea, teritoriile italiene sunt complet împărțite între puterile străine și cele locale. Sicilia este sub stăpânirea sarazinilor musulmani care o cuceriseră între anii 827 și 902. Bizantinii își afirmaseră deja stăpânirea în Italia meridională, iar episcopii de aici sunt constrânși să asculte de Constantinopol, și nu de Roma. În orașul papilor, lipsa unei puteri centrale capabile să se impună dăduse naștere *puterilor locale autonome*. Așa apăruseră ducatele de Spoleto și Benevento, principatul de Salerno, comitatul de Capua, ducatele de Amalfi, Neapole și Gaeta (deși, nominal, depindea de bizantini), margraviatele de Tuscia, Ivreea, Piemont și Friuli. În Lombardia, episcopii au puteri bisericești și civile. Veneția și alte orașe maritime sunt conduse de un patriciat de origini nobile, ce-și caută rădăcinile în secolele antichității.

4. Situația papalității

În mijlocul luptelor și diviziunilor interne, papii, rămași fără protecția imperială, cad în mâinile familiilor romane, care îi tratează ca pe niște slujitori, punând pe Scaunul lui Petru persoane fără demnitate, capacitate și fără caracter, adică simple instrumente ale propriilor interese.

Benedict al IV-lea (893-901), în anul 901, îl încoronează împărat pe Ludovic, rege în Provence. Acesta însă nu rezistă în fața lui Berengario I din Friuli, care aspiră la hegemonia asupra întregii Italii. În 904, cu ajutorul ducelui Alberico de Spoleto și a partidei romane conduse de Teofilact, se întoarce la Roma papa *Sergiu al III-lea* (904-911). Acesta fusese ales în 897, însă a fost constrâns să cedeze în fața forței mai mari a lui Ioan al IX-lea (Leon al V-lea și Cristofor, predecesorii imediați ai lui Sergiu, au fost eliminați).

În istoria papalității din acești ani, figura lui Teofilact, comandant al miliției romane, ce se numea „dux, senator Romanorum, consul et dux", este strâns legată de *trei femei* ce-i stau alături: soția Teodora și fiicele Maroția și Teodora jr. Aceste femei vor exercita o influență decisivă în politica romană și cea papală.

Pontificatul lui Sergiu al III-lea înseamnă victoria decisivă a antiformozienilor (partid care se opusese papei Formosus [891-896]). Într-un sinod, aceștia constrâng clerul roman să declare invalide toate consacrările sacerdotale ale papei Formosus. După papa Sergiu, scaunul papal este ocupat de persoane neînsemnate. Mai important este papa *Ioan al X-lea* (914-928), fost arhiepiscop de Ravenna, care, conform aceleiași cronici de scandal a lui Liutprand, ajunge papă datorită legăturilor afective pe care le

avea cu Teodora, soția lui Teofilact (așa cum Sergiu al III-lea își întărise puterea în Roma datorită grațiilor Maroției). În 915, Ioan al X-lea îl încoronează împărat pe margravul de Friuli, Berengario I. Împotriva lui se ridică Ludovic al III-lea din Bourgogne, revoltă care îi este fatală: Berengario îl învinge și apoi îi scoate ochii. Margravul de Ivreea se aliază cu maghiarii împotriva lui Berengario, care este asasinat la Verona (924). Rămânând fără protector, Ioan al X-lea îl sprijină pe Hugo din Vienne, care devine rege al Italiei (926-946). La începutul pontificatului său, acest papă încercase să rezolve și problema sarazinilor, care constituiau un real pericol pentru peninsulă. Organizând o ligă a principilor creștini, în care intră și Teofilact și Alberico de Spoleto, papa participă personal la bătălia de la *Garigliano* (915), unde se dă o gravă lovitură organizării musulmane din Mediterana. Ioan al X-lea moare în 928, în închisoare (probabil strangulat), deoarece se opusese politicii Maroției.

În urma morții lui Alberico de Spoleto (probabil în anul 924), văduva Maroția se căsătorește cu margravul Guido de Tuscia (926), pentru a contrabalansa politica imperială a lui Hugo de Vienne. Murindu-i și al doilea soț, Maroția își oferă mâna și, implicit, stăpânirea Romei regelui Hugo, care atunci era în culmea gloriei. Însă ambițiosul proiect al celor doi soți contravine total conștiinței de libertate a romanilor care, instigați de Alberico, fiul Maroției și al lui Alberico de Spoleto, iau cu asalt castelul Sant'Angelo, unde tocmai se celebra căsătoria mamei cu Hugo. Acesta reușește să fugă, iar Maroția este aruncată în închisoare. Alberico preia puterea și devine mai celebru decât înaintașii săi. Este rege între anii 932-954. Toți papii din acest timp au fost complet dependenți de dânsul. Cu toate acestea, el era convins că, în virtutea dreptului, Roma și statul pontifical

trebuie conduse de papa, pentru care motiv o atare situație nu putea dura la nesfârșit.

Pentru a-și asigura în viitor puterea familiei sale, cu puțin timp înainte de a muri, Alberico îi determină pe romani să jure că vor alege ca papă pe fiul său Octavian. Promisiunea a fost menținută și, la moartea papei Agapit al II-lea (946-955), pe scaunul pontifical urcă Ioan al XII-lea (955-963). În această unire dintre *princeps* și *pontifex* se realiza visul tatălui pontifului, care voise unirea puterii laice cu cea bisericească. Însă noul pontif nu era persoana cea mai indicată pentru a realiza un asemenea proiect.

5. Germania

Ca urmare a decăderii imperiului carolingian, pentru aproape un secol, Occidentul a fost lipsit de un punct de referință, din care motiv s-au format state de dimensiuni mici sau medii, destul de puternice pentru a se apăra și capabile, în același timp, de a fi conduse de o singură persoană cu o armată nu prea numeroasă și cu resurse financiare reduse. Așa este cazul Spaniei, Franței, Angliei etc. Spre același destin se îndrepta și partea orientală a imperiului carolingian, Germania.

Ultimul suveran carolingian a fost Ludovic Copilul († 911), care ocupă tronul, sub regență, când avea doar 7 ani. La moartea lui, ducii saxoni care trebuiau să se ocupe de alegerea noului rege se orientează spre o persoană care ar putea să garanteze o anumită unitate a regatului și care, în același timp, să nu devină prea puternică. Electori ai regelui sunt ducii de Saxonia, Franconia, Suabia și Bavaria (în viitor, printre electori va intra și ducele de Lotharingia, actuala Lorena). Este ales Conrad I de Franconia. Acesta, de acord cu episcopii, încearcă o consolidare a drepturilor regale, dar fără rezultat. Succesorul său, *Henric I de Saxonia*

(919-936), încearcă o altă linie politică, evitând alianța cu Biserica și încercând mai ales să unească toate triburile într-o federație, sub conducerea Saxoniei. Proiectului său i se opun bavarezii, care, în 919, îl proclamă rege pe ducele lor Arnolf (acum apare pentru prima dată termenul de rege al teutonilor, înțelegându-se populația de pe teritoriul Germaniei). Henric însă se impune și, printr-o politică abilă, unită cu mai multe campanii militare victorioase, recuperează teritoriile Lotharingiei, împărțindu-le în Lorena de Sus și Lorena de Jos. Învinge și puternicul popor al danezilor, care își extinsese suveranitatea asupra Danemarcei, Angliei și Norvegiei. Lupta cea mai dură o are cu ungurii, pe care-i învinge definitiv în anul 933. Datorită victoriilor sale, Henric devine faimos în toată Europa, pentru care motiv el se simte un urmaș demn al carolingienilor, chiar dacă nu făcea parte în linie directă din familia imperială a lui Carol cel Mare. La moartea sa, stabilitatea regatului este asigurată, pe tron urmându-i fiul său Otto.

Regatul lui Otto I cel Mare (936-973). Deja de la început, Otto, din casa regală de Saxonia, are o viziune clară a politicii și a obiectivelor ce trebuie ajunse. El nu vrea să fie un rege german, cât mai mult un succesor al lui Carol cel Mare. Pentru acest motiv, face să fie încoronat în catedrala din Aachen, unde se afla mormântul ilustrului său înaintaș. În interior, planurile sale sunt împiedicate de tendințele de autonomie ale ducilor; decide așadar să le anuleze orice tentativă de acest fel. Îl depune pe ducele de Bavaria (938), iar un an mai târziu, îi învinge pe ducii coalizați împotriva lui. Spre mijlocul secolului, fiind morți sau învinși toți marii duci ai regatului, Otto I împarte regatul între membrii familiei: Lorena este dată cumnatului, Bavaria, fratelui Henric (948), Suabia, fiului său (950), iar Franconia este anexată la

Saxonia. Tot membrilor familiei le încredințează și cele mai mari scaune episcopale (Mainz, Köln și Trier).

În politica externă, dificultățile cele mai mari îi vin din Italia. În 951, îl învinge pe Berengario al II-lea de Ivreea, se *căsătorește* a doua oară cu Adelaide de Bourgogne și se proclamă rege al Italiei. În Germania, noua căsătorie trezește o violentă luptă internă, din cauză că membrii familiei regale se temeau că la tron va urma fiul pe care Otto îl are cu Adelaide. Împotriva suveranului se coalizează fiul său Liudolf de Suabia, ducele de Lorena și arhiepiscopul de Mainz. Otto este învins și capturat. Nu după mult timp, reușește să evadeze din închisoare și se răzbună pe rebeli. Acest fapt provoacă o nouă răzmeriță, din care Otto este salvat printr-o intervenție externă, a *ungurilor*, care intenționează astfel să pună mâna pe destinele Germaniei. În fața acestui grav pericol sunt lăsate la o parte toate discordiile dinastice, întreg neamul germanilor unindu-se în jurul lui Otto. În bătălia decisivă de la Lech (955), ungurii sunt învinși. Faima lui Otto ia proporțiile de odinioară, iar din această înfrângere au avut de câștigat ungurii înșiși: dându-și seama că nu-i pot învinge pe germani, părăsesc obiceiurile migratorii și încep să se deschidă spre mesajul evanghelic, convertirea lor fiind un fapt împlinit sub marele rege Ștefan (997-1038), fostul Waik.

„Renovatio imperii" și caracterul imperiului ottonian. După înfrângerea ungurilor la Lech, întreaga creștinătate occidentală vede în Otto eroul european, *dux Europae*, care o salvează de ungurii păgâni. În interiorul Germaniei, Otto slăbește și mai mult puterea domnilor feudali, iar pentru aceasta se servește de episcopi și abați, cărora le acordă numeroase privilegii și puteri civile. Urmând așadar politica bisericească a lui Carol cel Mare, el consolidează și mai mult raportul stat-Biserică națională.

Situația Bisericii germane în timpul ottonilor. În *Biserica de Stat* care se formează, regele are puteri aproape nelimitate. Numirea episcopilor, în general străini de marile familii ale locurilor unde erau numiți, se conformează planurilor politice ale regelui. De cele mai multe ori, aceștia erau formați pe lângă capela regală, fiind experți în problemele de cancelarie sau în alte domenii promovate de rege. Pentru a primi de la marile Biserici prestații cât mai mari în favoarea regatului, suveranii le acordă acestora donații ce aparțin patrimoniului coroanei. La fel, regii acordă episcopilor diferite privilegii de imunitate chiar și pentru cazuri de delicte foarte grave, ceea ce face ca autoritatea bisericească să ajungă pe același plan cu comitatele. Mai mult, în viitor, întregi comitate vor fi conferite bisericilor episcopale sau abațiilor regale. Jurisdicției episcopilor sau abaților i se adăugau și alte drepturi (de vamă, vânătoare, drepturi comerciale etc.), astfel încât putem afirma că privilegiile ottoniene au pus bazele puterii teritoriale a episcopilor. Din alt punct de vedere, celibatul principilor bisericești permitea ocuparea scaunelor vacante conform unor noi criterii sau unor noi planuri.

Sistemul ottonian a adus regatului numeroase *avantaje*:

– multe teritorii, cândva acordate clericilor, deveneau imune față de autoritatea ducilor;

– teritoriile acordate episcopilor sau abaților se bucurau de avantajul, pentru rege, de a putea fi acordate, atunci când deveneau vacante, unor persoane care serveau mai bine planurilor regale;

– principii bisericești erau legați de rege printr-o dublă legătură: autoritatea lor în propriul teritoriu de jurisdicție constituia un beneficiu al regelui, iar acesta își trăgea foloasele,

cerând de la respectivii clerici alte servicii: cancelari ai imperiului, consultanți pentru probleme teologice și juridice, legați etc.

O dependență atât de mare a Bisericii de rege este de înțeles numai într-o perioadă ca aceasta, în care era cunoscută doar distincția funcțională dintre *sacerdotium* și *regnum*. Suveranul, din mâinile căruia episcopul primea, prin învestitura cu inelul și sceptrul, nu numai bunurile și drepturile temporale, ci și oficiul ecleziastic, în mentalitatea timpului nu reprezenta doar figura unui laic: ungerea și consacrarea, considerate ca un sacrament de teologia timpului, îl înălțau la demnitatea de vicar al lui Cristos, îl făceau, conform unei formule de consacrare prezentă într-un Ordo din Mainz, participant la ministerul episcopal și mediator între cler și popor.

Deoarece acum nu există o Biserică liberă, pentru episcopi este mai avantajos de a fi supuși regelui decât unui principe. Suveranul, ce se inspira din principiile teocratice, urmărea un obiectiv universal, politico-religios, în timp ce principii rămâneau în sfera intereselor lor particulare și deseori egoiste. Episcopii germani din secolele al X-lea și al XI-lea ne oferă o imagine mai mult decât pozitivă, printre dânșii găsindu-se numeroși sfinți. Natural, sistemul ottonian avea o viață limitată. Imediat ce în mentalitatea occidentală încep să-și facă drum distincțiile mai precise între competențele civile și cele bisericești, Biserica trebuie să-și restructureze ministerul episcopal și să se opună formei teocratice a învestiturii tradiționale. Lupta pentru învestitură ce se declanșează constituie o revoluționare atât a sistemului bisericesc, cât și a celui statal.

XII. VIAȚA ȘI ORGANIZAREA BISERICII ÎN EVUL MEDIU TIMPURIU

În Occidentul creștin, formele de viață germanică, romană și, în parte, celtică fuzionează într-o cultură și civilizație proprie, cea a EM timpuriu. Același lucru se întâmplă și în Biserică, unde, în baza concepțiilor juridice germanice și romane, se formează noi instituții care transformă structura ierarhică rigidă a formelor diecezane din epoca romano-creștină. În acest sens, în formarea unui drept propriu al Bisericii trebuie să facem o distincție graduală, cronologică:

– de la originile creștinismului până la începutul secolului al VIII-lea, în viața Bisericii este viu încă dreptul roman;

– de la începutul secolului al VIII-lea și până spre anul 1150, dreptul bisericesc este influențat de cel germanic;

– de la 1150 și până în 1550, se formează adevăratul drept canonic în care intră culegeri de canoane, dispoziții conciliare și decrete pontificale;

– din 1550 și până în 1917, în Biserică funcționează normele dreptului tridentin și post-tridentin, cristalizat în *Codex Iuris Canonici* (1917).

În a doua perioadă indicată observăm că, dacă a existat o influență reciprocă între dreptul roman și cel germanic, baza ideologică și operativă a acestei interdependențe a fost mereu *ecclesia universalis*, fondată teologic pe augustinismul politic care permitea o intervenție directă a laicilor în viața bisericească și a clericilor în problemele statale.

1. Bisericile proprii

Originile bisericilor proprii sau private trebuie căutate în zonele sătești. În perioada antică și în EM timpuriu, Biserica desfășoară o adevărată activitate de înculturare, deoarece existau puține centre rurale, cele mai numeroase fiind latifundiile. În perioada imperială târzie, familii romane nobile, proprietare de vaste terenuri, după ce se converteau, se ocupau și de construirea de biserici pe proprietățile lor. În astfel de cazuri, ele cedau episcopului diecezei bisericile construite. Însă, de cele mai multe ori, acestea lăsau urmașilor familiei aceste biserici, din care motiv ele se numesc biserici proprii sau private. Un atare sistem s-a dezvoltat atât în Occident, cât și în Orient, pentru care nu se poate afirma că originea acestor biserici trebuie căutată numai în dreptul germanic. Desigur, în Occident, și din punct de vedere socio-cultural, germanii erau mai legați de zonele rurale decât de orașe, care erau în număr destul de mic.

Biserica proprie devine o instituție juridică în baza strânsei legături a altarului cu terenul pe care era construit. Edificiul bisericii, casa preotului și cimitirul, câmpurile și țăranii ce le lucrau și care erau legați de biserică, intrările ce proveneau din decime, ofertele și drepturile stolare, într-un cuvânt, tot ceea ce există în jurul altarului este considerat ca proprietate a stăpânului pământului. Acestuia îi revenea datoria de a se îngriji de biserică. Preotul nu era ales de episcop, ci de acești stăpâni, care îl luau deseori dintre servitorii sau sclavii lor, sau dintre clericii de pe alte domenii, iar condițiile puse păstorului de suflete nu rareori erau destul de umilitoare.

Drepturile bisericilor proprii puteau să treacă la o altă persoană prin închiriere, pe cale ereditară, prin vindere, donare sau pe alte căi. Deoarece din patrimoniul ecleziastic nu trebuia să se ia nimic

și așa să treacă la urmași, aviditatea i-a determinat deseori pe proprietarii de pământuri să-și însușească cel puțin în parte câștigurile mai mari ale acestui patrimoniu. Astfel, în secolele X și XI, bisericile proprii decad din ce în ce mai mult până la a deveni o încurcătură de nedescifrat de drepturi particulare. Notăm totuși că această decadență a bisericilor proprii a permis papalității să le reformeze din rădăcini, făcându-le mai utile scopurilor pastorale.

Forma juridică a bisericilor proprii a schimbat radical dreptul roman tradițional. Conform acestui drept, biserica constituia o instituție de drept public. Conducerea ei, de tip monarhic, era în mâinile episcopului, care stabilea proprii ei clerici, dându-le o putere delegată. O atare organizare centralizată, pentru germani era cel puțin stranie, deoarece ei nu cunoșteau distincția dintre *jus publicum* și *jus privatum* și nici forma romană a dreptului administrativ. Pentru ei, construirea societății începea de la bază, și nu din vârful ierarhiei; în speță, dreptul particular și obiectiv se concretizează în această formă a bisericilor proprii.

Răspândirea bisericilor proprii a întâlnit opoziții ferme încă de la început. Atât în Spania vizigotă, cât și în Franța merovingiană episcopii nu vor nicicum să accepte o astfel de biserică. Deoarece erau convinși că nu le pot opri în formarea lor, atât episcopii, cât și abații au transformat toate Bisericile de pe teritoriul propriei jurisdicții în biserici proprii, înainte ca laicii să pună stăpânire pe ele, ceea ce nu înseamnă că nu au existat destui laici, stăpâni ai unor astfel de biserici. Grație lui Carol cel Mare și succesorilor lui, forma juridică a bisericilor proprii devine o realitate cvasiunică și universală. Episcopi și stăpâni laici își dispută și-și împart competențele, drepturile și datoriile pentru ele. În acest „dialog” juridico-economic și pastoral, cei ce erau implicați direct

erau tocmai clericii care trebuia să-și desfășoare activitatea în aceste biserici, care depindeau de stăpânul laic, ca și de propriul episcop. În acest context, începe să se dezvolte sistemul beneficiilor, tipic EM. În alți termeni, se acorda ceva unei persoane fizice sau juridice nu ca proprietate, ci *ad usum*, ca recompensă pentru serviciile pe care le presta. Sistemul comportă condiții avantajoase pentru cel ce primește uzufructul, de unde și termenul de *beneficium* (beneficiu). În lumea carolingiană, beneficiile erau acordate vasalilor care, în schimb, trebuiau să presteze servicii celor de la care le primeau. Relația dintre stăpânul sau domnul care acorda beneficiul unei biserici proprii și preotul care îl primea se exprima într-un mod destul de variat. În timp ce în Italia se stipulau acte scrise, în țările de peste Alpi, învestitura se exprima prin gesturi simbolice care apoi se cristalizează în forme bisericești canonice: înmânarea cheilor unei biserici, a funiei clopotului etc.

Elemente pozitive și negative ale bisericilor proprii. *Inconvenientele* nu erau nici mici și nici puține:

– în biserica proprie era determinantă puterea stăpânului teritorial care, de exemplu, la moartea preotului, putea să sechestreze tot ceea ce exista, în baza lui *jus spolii*;

– formarea culturală și spirituală a clericului acestei biserici a fost totdeauna foarte redusă sau aproape inexistentă, deoarece originea lui socială trebuie căutată mereu printre slujitori sau persoane fără nici o bază materială;

– preoții care trebuiau să se îngrijească de bisericile proprii erau constrânși, de cele mai multe ori, să se transforme în agricultori care să-și cultive bucățica de pământ din care să trăiască. Iar atunci când trebuiau să aibă pe lângă casa parohială și

o femeie care să îndeplinească muncile casnice, deseori celibatul său se găsea într-un grav pericol;

– organizarea ecleziastică a bisericilor proprii a creat o diviziune în cler, împărțindu-l în clerul de sus și cel de jos.

Nu trebuie neglijate însă nici aspectele *pozitive*. Prin acest sistem de biserici, s-a creat posibilitatea unei evanghelizări capilare a zonelor rurale din majoritatea țărilor Europei occidentale. Apoi, nu toate bisericile rurale erau biserici proprii. În Italia sunt cunoscute așa-numitele *ecclesiae baptismales*, formate conform vechilor norme canonice de inspirație romană. Teritoriul unor astfel de biserici era foarte extins și cuprindea mai multe biserici de importanță secundară, oratorii și capele, administrate de clerici ce depindeau de biserica centrală. Aceasta reprezintă forma ce precede sistemul parohial. Biserica principală era încredințată unui arhipreot, de care depindeau apoi așa-zisele *pieve* secundare. În secolul al XI-lea, și în Italia se impune sistemul bisericilor proprii tipice germanilor. Clericii ce administrau pievele semnau un contract cu stăpânul; mai mult, biserici foarte bogate sunt încredințate laicilor, care, la rândul lor, le dau în administrația, nu în proprietatea, unui cleric, care trebuie să plătească stăpânului sume sau produse agricole destul de consistente.

2. Bisericile urbane

În antichitate, preoții trăiau împreună cu episcopul în biserica catedrală. În Galia secolului al VI-lea, clericii care duc o viață comună cu episcopul se numesc *canonici*. Spre anul 754, Crodegang, episcop de Metz, scrie o regulă pentru viața comună a clerului secular din catedrala sa. În această regulă este urmat modelul roman, regula sfântului Benedict și dreptul sinodal franc.

Spre diferență de monahi, clericii, deși duceau o viață comună și tot în comun participau la celebrările liturgice, aveau dreptul să posede un anumit patrimoniu. Instituirea canonicilor a reprezentat un mijloc excelent pentru îmbunătățirea spirituală și culturală a clerului citadin. Trebuie menționat însă că scopul acestor canonici, care se constituie apoi în colegii, era mai mult unul ascetic și cultural, decât pastoral.

De colegiile canonicilor erau interesați în mod direct *nobilii*. Nici un cleric nobil nu ar fi acceptat să-și desfășoare ministerul pastoral într-o zonă rurală. Intrând în rândurile lor, nobilii își păstrau uzufructul propriilor bogății. Mai mult, regii instituie colegii canonice pe lângă capelele palatine, de unde au posibilitatea apoi să-și aleagă episcopii sau alte persoane care să le reprezinte interesele. Este ușor de înțeles că, în scurt timp, colegiile canonicilor au devenit în mare parte prerogativa aproape exclusivă a nobililor. Dezvoltându-se pe tot parcursul EM, colegiile s-au împărțit în două: o parte formate numai din nobili și o alta formată din nobili și persoane fără o stare materială deosebită.

3. Învestitura episcopală

Consacranți ai unui episcop sau abate puteau fi numai episcopii. Învestirea, însă, într-un oficiu presupunea o autoritate care să aibă o deosebită putere asupra episcopiei sau abației pe care urma să o primească noul consacrat. Episcopul era învestit de rege sau de principe; abatele, de respectivii proprietari pe care se găsea abația sa, adică episcopi, principi sau nobili. Cu secolul al IX-lea, începe o evoluție lentă care integrează învestitura în sistemul feudal: după alegerea episcopală sau abațială urma, înainte de consacrare, învestitura și omagiul față de rege. Cu

timpul, învestitura dobândește caracterul unui *beneficium*, iar omagiul devine o declarație oficială de vasalitate.

La început, *beneficiul* se referea doar la bunurile materiale, în special la terenuri, date în uzufruct, de obicei pe viață, cu avantaje deosebite pentru beneficiant. Riscul inerent al beneficiului cu care un cleric se confrunta consta în aceea că se creau dubii referitoare la puterea respectivului cleric, în sensul că aceasta ar proveni de la rege, principe sau nobil, împreună cu respectivul beneficiu. Spre un atare dubiu sau confuzie se îndrepta și ceremonialul simbolic al învestiturii, care conținea gesturi sau formule sugestive, dar și ambigue: până spre anul 1050, regele încredința episcopului cârja episcopală (*baculum*), iar mai târziu și inelul.

Vasalitatea își trage originile din actul de omagiu și jurământul de fidelitate față de rege, care are loc după alegerea episcopului sau abatelui. O dată cu Ludovic cel Pios, toți episcopii devin vasali direcți sau indirecți ai regelui. Ca normă scrisă sau nescrisă, vasalul rămâne o persoană liberă care acceptă să fie în serviciul unuia mai mare și mai puternic ca el și care să-i garanteze sprijin și protecție. Omagiul se desfășoară într-o formă solemnă: vasalul, îngenuncheat în fața stăpânului, își pune mâinile în cele ale stăpânului, prin care gest îi devine vasal pe viață. Dependența episcopilor și abaților, ca și a respectivelor instituții pe care le conduc, de autoritățile laice centrale (regi sau împărați) sau locale a condiționat în mod decisiv viața acestora, marile episcopii (Köln, Mainz și Trier), de exemplu, transformându-se în adevărate principate cu drept de alegere a împăratului.

4. Creșterea puterii papale în Evul Mediu Timpuriu

În secolele X și XI, din cauza instrumentalizării papilor din partea marilor familii romane, puterea temporală a acestora a fost aproape nulă. Aceasta nu a însemnat că papilor, în teorie, nu le-a fost recunoscut dreptul de conducere a Romei și a statului pontifical, drept pe care trebuiau să-l exercite sub protecția împăratului, care acum nu mai este cel bizantin, ci împăratul franc și apoi cel german. Faptul este de o deosebită importanță deoarece, în timp ce episcopii sunt înglobați în sistemul de dependență feudală față de principe sau rege, papa rămâne liber de orice legătură directă cu vreo autoritate locală. La prima vedere, afirmația ar părea falsă, dacă se consideră influența exercitată de împărat; însă prezența acestuia la Roma este doar periodică și de scurtă durată. Unicul drept pus în aplicare în mod eficace de împărați a fost confirmarea alegerii papale, drept exercitat până la pontificatul lui Victor al II-lea (1055). O atare prerogativă, totuși, nu a făcut din papă un vasal al împăratului, deoarece nicicând nu a primit învestitura de la dânsul.

Puterea ecleziastică a papilor din această perioadă a avut o evoluție sinuoasă și discontinuă: în latura ei teoretică, s-a mărit mereu, până la decretaliile pseudo-isidoriene (mijlocul secolului al XI-lea); în practică, acuza o slăbiciune gravă.

Factorii principali care au contribuit la creșterea puterii papale:

– o dată cu încoronarea lui Carol cel Mare, papalitatea ajunge la maxima ei autonomie în raport cu Bizanțul;

– în Occident, papa reprezintă unica autoritate apostolică, iar mormântul Sfântului Petru se bucură de o venerație deosebită: Corintul, atât de venerat în timpul papei Leon al III-lea, nu mai

aparţine jurisdicţiei romane; Santiago de Compostella devine un loc de pelerinaj internaţional abia în primele timpuri ale reconquistei; în întreg Occidentul, venerarea Sfântului Petru nu reprezintă o creaţie a popoarelor germanice, ci de la ele primeşte doar un plus de popularitate.

– cu trecerea timpului, figura însăşi a papei evoluează, trecând de la rolul de patriarh la cel de primat.

Ultimele două aspecte merită să fie aprofundate.

a) Venerația față de Sfântul Petru. Nu se poate nega faptul că popoarele germanice au avut un cult deosebit față de Sfântul Petru, „principele apostolilor". Cultul față de Sfântul Petru era prezent în toate elementele sale înainte ca anglo-saxonii să se încreştineze. În plus, episcopii de la sfârşitul antichităţii şi începutul EM obişnuiau să se numească „vicari ai Sfântului Petru", recunoscând că puterea lor reprezenta o participare la puterea principelui apostolilor, putere pe care acesta o primise de la Cristos.

b) Poziția Sfântului Scaun. În antichitate, existau Biserici principale, care aveau o *organizare* interprovincială independentă şi autonomă (Alexandria, Antiohia şi Ierusalim). Ele nu primeau putere şi prestigiu de la Roma. Aceasta era organizarea patriarhală, ce trebuie deosebită de cea mitropolitană, formată pe baza organizării politice romane. Administraţia mitropoliilor se menţine prin sinoadele provinciale, pentru care motiv, în antichitate, există multe sinoade de acest fel de o importanţă deosebită pentru organizarea ecleziastică.

În antichitate, organizatoric, papalitatea nu a avut un rol monarhic, integrându-se mai ales în comuna structură ecleziastică occidentală. Şi aici structurile se fundamentau pe autoritatea şi

prestigiul episcopilor, nefiind stabilite de Roma, de care rămâneau independente. Dependente de Roma erau numai vicariatele de Tesalonic și Arles, însă acestea au un rol cu totul secundar în istoria Bisericii.

În cadrul marilor biserici teritoriale, puterea se verifica în sinoadele interprovinciale, iar ca urmare *primus*, sau mitropolitul, era un „primus inter pares". Acesta avea puteri care puteau să fie dezvoltate; și așa s-a întâmplat în Orient. În Occident, sinoadele au creat noi dieceze, au judecat episcopi și au controlat alegerile episcopale. În acest sens, sinodul din Sardica (astăzi, Sofia) din anul 342, care prevede apelarea la episcopul Romei împotriva deciziei unui sinod, reprezintă o excepție.

Nici în Occident nu era posibilă o guvernare monarhică a papei (asupra Spaniei, Africii etc.). Când însă structura vizigotă din Spania a fost răvășită de invazia arabă și chiar și în Franța dispare vechea organizare bisericească, vechile structuri diecezane dispar pentru totdeauna. Carol cel Mare încearcă să refacă structurile antice în teritoriile sale, dar nu reușește. Regii franci convoacă numeroase sinoade, însă acestea nu se mai bazează pe structura ecleziastică antică, ci pe noua organizare a regatului franc.

La nivel organizatoric a apărut un element nou. Din proprie autoritate și inițiativă, papa Grigore cel Mare dă naștere la o nouă Biserică teritorială, cea anglo-saxonă. Prima tentativă de organizare o săvârșește sfântul Augustin de Canterbury; nu reușește și este trimis Diodor din Tars. Printr-însul, Roma fondează o adevărată biserică teritorială, unde episcopii de York și Canterbury primesc titlul de arhiepiscopi și apoi *pallium*-ul. Aici, legătura cu Roma este clară și la fel se va repeta cu apostolul germanilor, sfântul Bonifaciu. Astfel se cristalizează

ideea că episcopul trebuie să fie recunoscut de Roma și apoi trebuie să primească *pallium*-ul de la papa. Ca urmare a acestei practici, se dezvoltă ideea că o nouă dieceză trebuie să fie înființată și aprobată de Sfântul Scaun. Deja sub Carol cel Mare, faptul este destul de clar (Otto I, de exemplu, pentru fondarea diecezei de Magdeburg, cere de două ori aprobarea papei).

Creșterea puterii papale la începuturile EM este exprimată prin consemnarea *pallium*-ului. La început, el reprezintă doar un însemn onorific. În viitor, devine atât de important încât mitropolitul, deși numit, nu-și poate exercita prerogativele fără să fi primit *pallium*-ul. Ca semn al participării episcopilor la puterea Sfântului Petru era depunerea noilor *pallium*-uri în nișa de deasupra mormântului apostolului Petru.

Creșterea puterii papale a contribuit la răcirea raporturilor dintre Biserica latină și cea orientală, care nu putea înțelege și accepta puterea pe care o avea Scaunul apostolic roman. În Orient, erau păstrate tradițiile antice pe care Occidentul le transformase în altele noi.

În secolele cu care începe EM, ascensiunea papalității ca și centru de unitate și organizare a Bisericii se exprimă printr-o serie de drepturi pe care Sfântul Scaun și le rezervă:

– deja din timpul lui Ludovic al II-lea (877-879), papa își rezervă încoronarea imperială, care, o dată cu pontificatul lui Inocențiu al III-lea, comportă și un control direct al Sfântului Scaun asupra candidaților, cu dreptul de a alege și decide persoana ce trebuia să ocupe scaunul imperial;

– Sfântul Scaun are dreptul de a fonda noi dieceze; mai mult, nici o dieceză nu poate fi înființată fără sau împotriva voinței Scaunului Apostolic Roman;

– în anul 933, papa Ioan al XV-lea îl canonizează pe episcopul Ulderic de Augsburg. În virtutea primatului său universal, papa decide într-o situație care, conform tradițiilor, reprezenta o prerogativă a episcopului locului. În secolele X și XI, papii canonizează un număr din ce în ce mai mare de sfinți, până când Grigore al IX-lea († 1241), printr-un decretal, rezervă acest drept Sfântului Scaun;

– pentru a-și apăra mai bine bunurile lor de ingerințele laicilor, monahii le încredințează protecției sau proprietății Romei, stabilind astfel o serie de mănăstiri (în special în Italia și Franța; în Germania, doar Fulda) care depindeau direct de Roma, și nu de autoritățile locale. Această exempțiune devine o practică stabilă în secolul al X-lea, garantând Sfântului Scaun o autoritate absolută asupra multor ordine monastice. Atunci când Grigore al V-lea și Silvestru al II-lea acordă exempțiunea primelor mari complexe monastice de la Cluny, ei nu puteau înțelege îndeajuns consecințele deciziilor pe care le luau. În acest caz, trebuie precizat că exempțiunea a fost voită de călugări și nu a intrat într-un plan de centralizare al papilor.

XIII. SCHISMA DIN ANUL 1054

Deja schisma lui Foție, depășită canonic, contribuise la îndepărtarea Orientului de Occident, a grecilor de latini. În noul ambient al secolului al XI-lea, o concordanță ecleziastică și culturală între cele două lumi se prezenta ca imposibil de realizat. În plus, grecii nu vedeau cu ochi buni alianța dintre papalitate și imperiul ottonilor, iar politica acestora din urmă în sudul Italiei reprezenta un alt punct de ruptură. Insistând apoi în mod excesiv asupra ortodoxiei Bisericii lor, grecii îi considerau pe latini decadenți și îndepărtați de tradiția și spiritualitatea perioadei patristice.

La începutul secolului al XI-lea, mai precis din anul 1009, numele papei dispare din dipticii Bisericii constantinopolitane. Nu cunoaștem cauza; probabil că grecii nu acceptaseră profesiunea de credință a papei Sergiu al IV-lea (1009-1012) trimisă patriarhului Sergiu al II-lea, în care intra și *Filioque*. În plus, în anul 962, Otto al III-lea este consacrat împărat de Ioan al XII-lea, ceea ce însemna încă o dată că papalitatea își părăsise poziția neutră față de cele două puteri imperiale, aliindu-se cu Occidentul. În Biserica antică, dipticii reprezintă listele trimise de fiecare patriarh celorlalți patriarhi și în care erau scrise numele patriarhilor vii sau decedați cu care erau în comuniune; numele lor erau pronunțate în cadrul celebrării euharistice. A omite numele unui patriarh înseamnă a nu mai fi în comuniune cu el.

La Roma, colaboratorii papei *Leon al IX-lea* (1049-1054) considerau restabilirea autorității și a prestigiului Sfântului Scaun (decăzute în secolul al X-lea) ca și condiția absolut indispensabilă pentru reforma Bisericii și pentru primatul papal. Acum însă,

autoritatea și prestigiul Scaunului Apostolic Roman erau știrbite de autonomia crescândă a scaunului patriarhal constantinopolitan. Personajul principal al occidentalilor este cardinalul *Umberto de Silva Candida*, al cărui caracter impetuos se apropia de cel al lui Cerularie; pentru Orient, îl avem pe patriarhul *Mihai Cerularie*, un personaj mai mult politic decât religios și cu o pregătire teologică sumară și superficială. În urma unei revolte împotriva împăratului (probabil că aspira la coroană), pentru a-și salva viața se refugiază într-o mănăstire, unde, mai mult din dorința de putere, decide să devină cleric. Ulterior, ajunge colaboratorul intim al patriarhului, reușind să-l influențeze și pe împăratul Constantin al X-lea.

Murind patriarhul Alexe Studitul în anul 1043, Cerularie își realizează visul de a ocupa scaunul patriarhal din capitala imperială. De la indiferența față de Roma, trece imediat la ostilitate. În anul 1050, an în care papa Leon al IX-lea primește omagiul normanzilor, el îi declară eretici pe latini. Aceasta, probabil, pentru că acum se proiectează o *alianță* între imperiul oriental, cel occidental și papalitate împotriva dușmanului comun, normanzii, care rup înțelegerea încheiată anterior cu papa. Promotorul acestei alianțe este comandantul armatelor bizantine din sudul Italiei, *Arghir*, persoană pe care Cerularie nu o poate suporta; în plus, nu poate accepta o alianță între latini, considerați eretici, și grecii „drept credincioși". Ideea alianței este împărtășită atât de papă, care se duce în Germania pentru ajutor, cât și de împăratul bizantin. Cerularie, în schimb, vede într-însa un pericol grav pentru autonomia Bisericii sale. Arghir este excomunicat de patriarh și i se neagă comuniunea. În plus, patriarhul dă curs unei aprigi campanii de denigrare a Bisericii Romei. Închide Bisericile latine din capitală și sechestrează mănăstirile ce aparțineau Romei. Motivul? Folosirea pâinii azime în celebrarea euharistică,

uzanță generală în Occident încă din timpul lui Carol cel Mare. Pentru îndeplinirea ordinelor sale, patriarhul îl deleagă pe propriul trezorier, care declară neconsacrată hostia azimă și o calcă în picioare.

Polemica în jurul hostiei azimă își are și o motivație ce provine din Armenia. Această provincie fusese recucerită de Bizanț între anii 1022 și 1045. Aici erau prezente unele uzanțe proprii Bisericii latine, printre care și folosirea pâinii azime. Pentru teologii bizantini, aceasta reprezenta o practică iudaică, pe care Cristos ar fi depășit-o.

În scurt timp, situația devine din ce în ce mai gravă. În primăvara sau vara anului 1052, patriarhul de Antiohia, Petru, îi scrie papei, exprimându-și preocuparea față de lipsa de comuniune dintre Roma și Constantinopol, vinovatul fiind în ochii săi tocmai papa. În anul următor, instigat de un colaborator al lui Cerularie, arhiepiscopul Leon de Ohrida (Bulgaria) adresează tuturor arhiepiscopilor latini și papei o scrisoare în formă de tratat (destinatarul scrisorii este episcopul de Trani, în apropiere de Bari).

În aparență, propunând reconcilierea, arhiepiscopul cere abolirea tuturor uzanțelor Bisericii latine: pâinea azimă, postul sabatic, omiterea lui Aleluia din timpul quadragesimal, excluderea cărnurilor animalelor moarte prin sufocare etc. Latinii sunt considerați jumătate evrei și jumătate păgâni. În scrisoare nu este menționat *Filioque*. Acestea sunt gravele acuze care, în concepția grecilor, blochează comuniunea ecleziastică; în fond, pe lângă antipatia existentă, ele nu denotă altceva decât slaba pregătire teologică a celor ce le susțineau.

Este posibil ca această scrisoare să fi ajuns în mâinile lui Umberto și ale papei, prin Arghir, comandantul militar menționat anterior. Leon al IX-lea și Curia Romană văd într-însa un atac la adresa primatului roman. Răspunsul îl constituie o scrisoare a papei adresată lui Cerularie, în care sunt prezentate unele aspecte esențiale ale reformei Bisericii și concepția despre Biserica Universală. Scris într-o formă polemică, răspunsul papei îl amenință cu excomunicarea pe Cerularie, excomunicare ce-i va veni în urma unui proces la Constantinopol. Tot din ordinul papei, Umberto este însărcinat să răspundă și arhiepiscopului de Ohrida.

În toamna anului 1053, lui Cerularie i se pregătește un alt răspuns într-o formă sistematică și sintetică. Sunt respinse acuzele grecilor aduse latinilor. În plus, căsătoria preoților greci este considerată ca adulter și erezie nicolaistă, iar respingerea lui *Filioque*, ca erezie macedoniană. Scrisoarea Romei nu este expediată acum, ci purtată la Constantinopol, în anul următor, de către legații papali.

Între timp, pericolul normand devenise iminent și deosebit de amenințător pentru Constantinopol. În această circumstanță, unica scăpare rămânea doar alianța cu papalitatea și cu occidentalii. Atât bazileul, cât și Cerularie îi scriu papei, însă ambele scrisori sunt pierdute. Se pare că patriarhul a promis papei că-i va reintroduce numele în diptici. Din 28 iunie 1053 până în luna martie sau aprilie a anului următor, papa este făcut prizonier de normanzi și închis la Benevento. După eliberarea sa, pontiful roman îi trimite la Constantinopol pe Umberto, pe arhiepiscopul de Amalfi, Pietro, și pe cancelarul roman, Friedrich de Lorena. Ei primesc și două scrisori, una destinată împăratului și alta patriarhului, acesta din urmă trebuind să fie condamnat și depus

de către legații papali. Ajunși în capitală, ei tratează doar cu împăratul, sperând că acesta va fi mai puternic decât patriarhul, căruia îi neagă orice gest de onorificență și-i dau de înțeles că au venit pentru a corecta erorile bizantine.

Acum este publicat și tratatul lui Cerularie împotriva latinilor. Ideile bizantine sunt susținute de un monah venerabil din mănăstirea Studion, Niketas Stethatos care, printre altele, condamnă explicit celibatul preoților latini. Umberto obține de la împărat permisiunea unei dispute publice cu monahul care, din lipsă de argumente solide, cât și pentru a nu compromite alianța cu latinii, este constrâns de împărat să cedeze. Cel ce nu cedează însă este patriarhul, care respinge orice discuție cu legații papali, întărâtă poporul împotriva lor și le interzice celebrarea Liturghiei în capitală. În urma acestei decizii, siguri pe ajutorul împăratului și sperând încă în cedarea patriarhului, la data de *16 iulie 1054*, într-o sâmbătă, legații papali depun pe altarul bisericii „Sfânta Sofia" bula de excomunicare a lui Cerularie și a tuturor adepților lui, apoi părăsesc capitala. Bula, în termeni destul de aspri, fusese redactată de Umberto. Este posibil ca împăratul să nu fi cunoscut textul bulei sau să nu fi reflectat îndeajuns asupra consecințelor ei.

Patriarhul cere ca bula să fie tradusă în limba greacă. Acest document conține mai multe acuze, unele adevărate, altele false, la adresa lui Cerularie, a lui Leon de Ohrida și a adepților lor. Patriarhul este considerat ca invalid în postul pe care îl ocupă, simoniac, îi rebotează pe latini, neagă legea lui Moise (din cauza pâinii azime), a scos *Filioque* din Crez, este un neofit întrucât a primit sfințirile sacre într-o singură zi, a intrat în mănăstire doar din frica de a nu fi prins și executat etc.

Cerularie consideră că acuzele îl lovesc nu numai pe dânsul, ci întreaga Biserică bizantină. Vorbește cu împăratul și-l convinge să-i cheme înapoi pe legații papali. De fapt, Cerularie nu intenționa să ajungă la un acord cu legații papali. În scurt timp, mobilizează populația împotriva lor și stabilește ca discuțiile cu latinii să se desfășoare într-un ambient unde viața legaților să fie pusă în pericol. Urmează apoi un sinod în care nici una din părți nu cedează. Constatând că totul este zadarnic, mai mult, poporul începuse să asalteze palatul imperial, împăratul îi sfătuiește pe legați să se întoarcă la Roma. Cedând apoi în fața patriarhului, împăratul îl destituie pe Arghir, iar cei mai buni consilieri ai săi trebuie să părăsească curtea imperială.

În duminica următoare, 24 iulie, patriarhul convoacă un sinod unde expune totul conform propriilor interese. La sfârșit, îi excomunică pe legații papali și pe susținătorii lor, în special pe Arghir. Patriarhul Petru al III-lea de Antiohia, mai prudent și dându-și seama de consecințele conflictului, îi scrie patriarhului, rugându-l insistent să evite ruptura cu Roma. În viitor, dânsul nu va urma orientarea lui Cerularie, din care motiv nu se poate vorbi de o schismă între Roma și Antiohia.

Umberto și însoțitorii săi puteau într-adevăr să-l excomunice pe Cerularie din moment ce papa era mort deja de trei luni (aprilie 1054), iar puterile lor încetaseră o dată cu moartea papei? Excomunicarea era îndreptată apoi împotriva patriarhului și a susținătorilor lui, și nu împotriva întregii Biserici bizantine. La rândul său, Cerularie i-a excomunicat pe legați și pe susținătorii lor, și nu pe papă sau Biserica occidentală. Din acest motive, din punct de vedere juridic, schisma nu este validă. Însă vehemența discuțiilor și absurditatea acuzelor depășesc cu mult contextul schismei foțiene. Totuși, nu se poate spune că situația ar fi

devenit disperată și imposibil de remediat. Împăratul avea un caracter slab; în locul lui, un altul ar fi reușit probabil să calmeze impetuozitatea, îndărătnicia și setea de putere a patriarhului. Mai mult, la Bizanț se știa că, într-o mare măsură, tot ceea ce se întâmplase se datora lui Cerularie.

În perioada care urmează, imperiul intră într-un lung și grav declin. Se fac simțite contrastele sociale, criza economică și comploturile de curte. În același an, 1054, Constantin al IX-lea moare, urmându-i Teodora, ca regentă, și apoi Mihai al VI-lea (1056-1057). În timpul Paștelui anului 1057, Cerularie organizează un complot împotriva împăratului, care este înlocuit cu Isaac Comnenul, cu el începând dinastia comnenilor. La puțin timp după complot, patriarhul moare. Cu el se încheie unul din episoadele triste ale istoriei Bisericii. Exemplul său și al scaunului patriarhal constantinopolitan este decisiv și pentru alte Biserici orientale care intră sau intraseră deja în sfera de influență bizantină (Bulgaria, Serbia, Rusia și România).

XIV. PAPA GRIGORE AL VII-LEA (1073-1085)

1. Personalitatea

Hildebrand, viitorul Grigore al VII-lea, s-a născut la Soana, în Toscana, între anii 1019 și 1030. De tânăr a intrat în mănăstirea „Sfânta Maria" de pe Aventino (Roma), unde era abate un bunic al său. După primirea ordinelor minore, este chemat la curtea papală de Grigore al VI-lea, pe care-l însoțește apoi în exil, în Germania. După moartea acestuia (1047), intră într-o mănăstire clunyană, sau poate chiar la Cluny, unde nu stă prea mult timp, deoarece papa Leon al IX-lea îl cheamă la Roma, încredințându-i administrația mănăstirii „Sfântul Paul în Afara Zidurilor". Datorită personalității și cunoștințelor sale, este trimis în diferite misiuni diplomatice în Franța (1054, 1056) și Germania (1057). Numit arhidiacon (1059), devine unul din consilierii principali ai lui Nicolae al II-lea, iar sub Alexandru al II-lea este cel mai influent personaj al palatului papal din Lateran.

La 11 aprilie, moare Alexandru al II-lea, iar cardinalii îl aleg imediat pe călugărul Hildebrand. Mic de statură și nu prea atrăgător la înfățișare, noul papă se impune din primele zile ale pontificatului prin personalitatea sa cu totul ieșită din comun. Niciodată nu-și dezvăluia sentimentele. În scrierile sale găsim puține metafore. Două, dintre puținele existente, erau acelea de mamă și fiu, pentru el, Biserica fiind „mama". În scriere folosește un stil „rusticus", denumire pe care el însuși o dă corespondenței sale. Nu intra în dispute, fiind sigur de poziția sa; mai mult, deseori se considera inspirat de sus, un profet.

Mulți îl consideră ca și protagonistul libertății Bisericii, însă acest cuvânt se găsește foarte rar în scrierile lui, doar de 30 de ori;

în schimb, cuvântul „ascultare” îl găsim repetat de 300 de ori. Cerea ascultare de la supuși, dar și dânsul avea un profund simț al ascultării față de Dumnezeu.

Și ca papă va purta haina monastică, în care haină se simte un urmaș al lui Petru, iar în ochii săi, orice urmaș al lui Petru trebuie să fie un sfânt. În contrast cu devoțiunea contemporană care venera mulți sfinți, Grigore al VII-lea avea o pietate prevalent cristocentrică și mariană, nelipsind însă devoțiunea față de sfântul Petru.

Referitor la conținutul și orientarea conducerii sale, noul ales este de la început un adept convins al augustinismului politic. Întreaga lume reprezintă câmpul de luptă universală între împărăția lui Cristos și cea a diavolului. Iar această luptă trebuie purtată sub conducerea papei. Deși Grigore al VII-lea este influențat de acest augustinism, trebuie totuși să spunem că el nu era un cunoscător al sfinților părinți, cu excepția, probabil, a lui Grigore cel Mare.

În gândirea sa nu a fost un original; originală era voința de a promova și instaura dreptatea și ordinea. De fapt, papa nu se considera un înnoitor, ci doar un apărător al dreptului, al unor realități ecleziale ce trebuie puse în practică, apărate. În acest sens, îi însărcinează pe Umberto de Silva Candida și pe Anselm de Lucca cu misiunea de a culege vechile decrete ale Bisericii. Printre decretele culese de oamenii săi se găseau și *Pseudoisidorienele secolului al IX-lea*, o falsificare care nu a adus Bisericii nici un serviciu durabil.

Bazându-se pe aceste decrete, elaborate apoi într-o formă sintetică (nu sistematică), Grigore al VII-lea a dat naștere faimosului *Dictatus Papae*, un registru de idei sintetizate în 27 de

sentințe care afirmă prerogativele Bisericii romane (fondată de Cristos și infailibilă), ale papalității (sfințenia pontifului roman și dreptul de a depune capetele încoronate), autoritatea papei asupra episcopatului etc. Opoziția față de aceste sentințe este considerată ca o probă de neascultare sau, mai grav, de rebeliune față de capul Bisericii.

2. Conflictul cu Henric al IV-lea

Pentru papă, regele este un laic supus jurisdicției ecleziastice. Pe de altă parte, avea o stimă deosebită pentru funcția unui rege, a cărui putere vine de la Dumnezeu. Activitatea acestuia însă, în ceea ce privește poruncile divine, este supusă judecății papei. Mai mult, orice activitate a oricărui creștin trebuie să aibă o finalitate religioasă.

În baza acestor principii, putem înțelege raportul și conflictul cu Henric al IV-lea. Henric preia puterea când era încă prea tânăr și lipsit de experiență. La moartea tatălui avea doar șase ani. În 1065 este declarat major; acum, noul încoronat moștenește o situație internă deloc favorabilă. În timpul tatălui său, Henric al III-lea, mai mulți principi contribuiseră la slăbirea regatului, iar în 1073, în Saxonia se declanșează o revoltă împotriva puterii centrale. Temându-se să nu fie detronat, Henric al IV-lea apelează cu disperare și într-un mod și limbaj copilăresc la ajutorul papei. Un an mai târziu, papa Grigore trimite în Germania doi legați pentru celebrarea unui sinod. Episcopii germani nu-i acceptă pe legații papali, ceea ce atrage indignarea papei. Într-un sinod quadragesimal din anul 1075, el excomunică 5 episcopi germani și condamnă învestitura din partea laicilor. Totuși, regele nu reacționează încă împotriva deciziilor sale. În vara aceluiași an, la Milano, are loc o revoltă în care își pierde viața arhiepiscopul

Ellembaldo. Profitând de ocazie, Henric numește arhiepiscop pe un oarecare Teobaldo; mai mult, numește și doi episcopi pentru dieceza de Roma, toți trei complet necunoscuți papei.

Papa nu poate suporta amestecul regelui și-l amenință cu excomunicarea. Ignorând-i amenințarea, Henric convoacă, în 1077, o dietă la Worms, unde papa este numit „falsul monah Hildebrand". La puțin timp, însuși regele scrie papei, declarând că nu-l recunoaște ca papă. Reacția acestuia a fost promptă și decisă. Îi dezleagă pe supuși de jurământul de fidelitate și-l excomunică pe rege.

Decizia papală și-a avut efectul imediat în Germania, unde partida imperială se distanțează de monarh, dând câștig de cauză adversarilor lui, care încep să se gândească la alegerea unui alt rege. În atitudinea sa, papa nu voia depunerea lui Henric al IV-lea, ci doar ascultarea lui. Ne-o confirmă faptul că Grigore al VII-lea trimite imediat doi legați în Germania care trebuie să împiedice alegerea unui alt rege. Henric își abandonează consilierii excomunicați și promite, în scris, ascultare față de papa. Principii însă decid că nu-l vor recunoaște de rege dacă, în timp de un an, nu i se va ridica excomunicarea în care căzuse.

Pentru rezolvarea cazului, se decide convocarea unei diete la Augsburg pentru anul 1077. Papa este invitat să participe ca arbitru între principi și rege. Primind invitația, Grigore pornește spre Germania. Din partea lui, Henric trece Alpii în miezul iernii pentru a-l întâlni pe pontif și pentru a primi dezlegarea de excomunicare. Întâlnirea dintre cei doi are loc la Canossa. Regele se prezintă desculț și, timp de trei zile, la poarta castelului, imploră iertarea pontificală. Cunoscându-i caracterul schimbător, papa îi refuză iertarea. Totuși, la insistențele Matildei de Toscana și ale abatelui de Cluny, pe 28 ianuarie îi ridică excomunicarea,

cerându-i, în schimb, ca la dieta de la Augsburg să se reconcilieze cu principii. În conștiința sa, papa era convins că Henric se va comporta ca și mai înainte, dar, preot fiind, putea oare să nu ierte un penitent care timp de trei zile, desculț și în zăpadă, îi implora iertarea? În acest sens, episodul Canossa ne demonstrează că cel care a învins aici nu a fost papa, ci Henric.

Proiectata dietă de la Augsburg nu a mai avut loc. Principii germani, nemulțumiți, aleg un nou rege, pe ducele Rudolf al Suabiei, ale cărui teritorii, din răzbunare, sunt devastate de Henric. Într-un prim moment, pontiful roman rămâne neutru. Deși adepții lui Henric îi cer excomunicarea lui Rudolf, papa îl excomunică pe Henric. Decizia sa nu este motivată de motive politice, ci pentru faptul că Henric își aroga în continuare drepturi exagerate asupra Bisericii, mai ales în ceea ce privea învestitura.

Profund convins că excomunicarea sa reprezintă întocmai judecata divină, papa profețește căderea definitivă a lui Henric. Acesta însă convoacă un sinod la Bressanone și-l declară depus pe papă. În locul lui îl alege pe arhiepiscopul de Ravenna, Viberto, un fost prieten al lui Grigore al VII-lea, care îl excomunică.

În viitor, sorții îi surâd regelui excomunicat. Îl învinge pe Rudolf și pornește spre Roma. Aliații săi lombarzi învinseseră deja armatele Matildei de Toscana, aliata papei împotriva germanilor. Cu toate aceste victorii, Henric ocupă Roma abia în 1083. Acum se declară dispus să-l abandoneze pe Viberto dacă papa îl va încorona ca împărat. Mai mult decât în fața unei probleme politice, papa se găsește acum în fața unui caz de conștiință. El nu poate consacra un rege rebel și, deși mulți colaboratori ai săi, alături de 13 cardinali, trec de partea lui

Henric, papa Grigore refuză categoric cererea lui și se închide în castelul Sant'Angelo.

Este ales Viberto, care-și ia numele de Clement al III-lea. În sărbătoarea Paștelui din acest an (1084), antipapa îl încoronează împărat pe Henric în bazilica din Lateran. Închis în castelul său, se părea că soarta papei este decisă. Între timp, apelase la ajutorul normanzilor, dar aceștia nu-i veniseră în ajutor. În această situație într-adevăr disperată, intervine o schimbare. Pentru acțiunile sale împotriva papei, regele german primise de la împăratul bizantin o mare sumă de bani. Ca recunoștință, se îndreaptă spre sud pentru a lupta împotriva dușmanilor acestuia, normanzii. În continuare, conducătorul acestora, Roberto Guiscardo, își îndreaptă armatele spre Roma, unde îi constrânge pe germani să se retragă. Înainte de retragere, atât normanzii, cât și bizantinii jefuiesc Roma și-i dau foc. Pentru acest dezastru, populația orașului îl găsește vinovat pe papă, care este nevoit să se retragă cu normanzii spre sud. Ajuns la Salerno, Grigore moare (25 mai 1085). Înainte de a muri, a cerut ca pe mormânt să i se scrie epitaful, inspirat din *Psalmul* 44: „Am iubit dreptatea și am urât nedreptatea; pentru aceasta mor în exil". Cuvintele sale nu exprimă disperare, ci convingerea de a participa la misterul Crucii, mister în care germinau deja forțele reformei Bisericii, în primul rând eliberarea de sub tutela (învestitura) laicilor, care în perioada anterioară lăsaseră Bisericii și lumii un „saeculum obscurum, ferreum".

3. Reforma Bisericii

Sinoadele romane din anul 1074 și cel din anul următor iau măsuri drastice împotriva simoniei și a nicolaitismului clericilor, măsuri luate de altfel și în alte sinoade anterioare. Însă ceea ce este nou acum, este tocmai decizia papei de a dezrădăcina din

rândul clerului aceste păcate și scan-daluri. Sinodul din 1078 poruncește tuturor episcopilor, sub pedeapsa destituirii, să nu-i mai tolereze pe clericii ce trăiau cu femei sau aveau relații cu ele. În anul următor, la Roma, are loc un alt sinod în care sunt declarate invalide toate consacrările sacerdotale celebrate de episcopii excomunicați. În toamna anului 1080, un alt sinod declară invalide și consacrările celebrate pentru bani, în schimbul unor servicii, sau fără aprobarea clerului, a poporului (în 1059, poporul este invitat să-i boicoteze pe clericii sinomiaci sau nicolaiți) și a superiorilor legitimi.

Însă lupta cea mai dură pe care o are de dus papa și cei ce-l sprijineau este cea împotriva învestiturii. Deși opiniile istoricilor referitoare la poziția lui și a antecesorilor împotriva învestiturii sunt împărțite, ceea ce este sigur e faptul că, o dată declanșat conflictul cu Henric al IV-lea, papa Grigore devine radical și inflexibil. Începând cu Germania și Franța și apoi pentru toată Biserica, în sinodul roman din toamna anului 1078, papa declară, sub pedeapsa excomunicării și a anulării actului săvârșit, că orice învestire a clericilor din partea laicilor cu dieceze, abații sau Biserici este invalidă. În sinodul quadragesimal din anul 1080 interzice învestitura și pentru oficiile ecleziastice minore, iar pe laicii care ar practica astfel de învestituri, incluzându-se, bineînțeles, și cele anterioare, îi declară excomunicați. Trebuie precizat că deciziile sale nu au avut ecou în toate țările creștine.

Atitudinea drastică a papei în această problemă nu era motivată nici de caracterul său, nici de motive economice sau de altă natură; în joc se găsea, în toată amploarea și gravitatea ei, reforma Bisericii, iar învestitura din partea laicilor reprezenta obstacolul cel mai mare. Mulți clerici nu puteau duce o viață demnă, conformă cu propria vocație, atâta timp cât consacrarea

lor depindea de interesele economice sau politice ale principilor de care depindeau. Papa intenționează să reactualizeze vechile norme canonice ale Bisericii, prin care episcopul, mitropolitul și papa decideau alegerea și consacrarea clericului. În cazul în care are loc o alegere ce nu respectă normele canonice, laicul nu mai are puterea de învestitură, aceasta trecând la mitropolit sau direct la papă (dreptul devolutiv, necunoscut până atunci). Referitor la alegerea episcopilor, în același sinod din anul 1080 se stabilește că decizia ultimă nu o are principele laic, ci autoritatea bisericească.

O altă problemă ce trebuia rezolvată era și cea a bisericilor proprii. În sinodul din 1078, li se amintesc laicilor pericolele pe care le comportă pentru sufletele și mântuirea lor, posedarea de biserici proprii și de decime. Într-un alt sinod din același an (Gerona, Spania), se stabilește că laicii nu pot avea biserici, iar acolo unde acest lucru este imposibil, li se interzice de a strânge decime sau alte taxe.

În actualizarea planurilor sale de reformă, papa se servește de legați, în activitatea și puterile lor introducând o noutate foarte importantă. Celor pe care-i trimitea doar pentru o determinată perioadă de timp le încredința misiuni specifice, bine delimitate. În schimb, pentru reforma în general a unei țări, își alege legați stabili, originari din țara respectivă, aproape toți episcopi. În țările lor, aceștia convoacă numeroase sinoade în care încearcă să aplice linia reformatoare a Romei. Deoarece papa își rezervă ultimul cuvânt în problemele dificile, cum ar fi pedepsirea, suspendarea, depunerea sau excomunicarea clericilor recalcitranți, apelurile la Roma devin din ce în ce mai frecvente. Totuși, papa acorda destule și mari puteri și autorităților bisericești locale, aceasta și

pentru faptul că acum îi lua mult timp conflictul cu Henric al IV-lea.

Concentrarea multor puteri în mâinile sale nu înseamnă nicidecum că Grigore al VII-lea ar fi intenționat o slăbire a puterii și prerogativelor episcopilor și mitropoliților. Convins fiind că orice creștin trebuie să rămână strâns unit cu urmașul lui Petru, unitate care înseamnă și trăirea mesajului evanghelic și a exigențelor sale (în cazul concret de acum, eliberarea de puterea nefastă a laicilor învestitori), papa nu poate concepe și nici găsi o altă cale de reformă a Bisericii decât cea a ascultării de dânsul, așa cum și el, cu toată convingerea și rigurozitatea, urma spiritul evanghelic și normele canonice ale Bisericii.

Pentru realizarea scopurilor sale, papa cere colaborarea laicilor (uneori armată). Creează chiar o *militia S. Petri*, pe care, în momentele dificile, încearcă să o transforme într-un corp regular de armată. Și această armată, deseori provizorie, se înscrie în planurile și gândirea sa care, așa cum am menționat deja, vede în această lume un câmp de luptă între împărăția lui Dumnezeu și *corpus diaboli*. Pentru câștigarea luptei, papa cere de la toți credincioșii, laici sau clerici de orice rang, *oboedientia* și *fidelitas* față de urmașul lui Petru. Și deoarece această ascultare și fidelitate nu erau încă precizate în forme și termeni juridici clari și precișI, papa încearcă să găsească modurile cele mai diverse și, în același timp, cele mai adecvate pentru a întări această legătură cu suprema autoritate a Bisericii. Astfel, cere de la credincioși promisiuni de ascultare, plătirea taxelor și decimelor, asigurarea din partea lor a unor ajutoare militare și alte forme de dependență, tipic feudale. În toate acestea, dânsul nu intenționează să creeze un determinat sistem politico-religios. Ceea ce îl interesează este doar reforma Bisericii, reformă în care, datorită mijloacelor,

metodelor și persoanelor antrenate, intră atât aspectul politic, cât și cel pur religios.

4. Învestitura până la concordatul din Worms (1122)

Atât papii care îi urmează marelui Grigore, cât și teologii și canoniștii au în centrul atenției și a preocupărilor lor problema cea mai arzătoare a timpului: învestitura. Mai ales în sfera canonică și disciplinară, oamenii Bisericii se împart în două grupări mari: pro gregorieni și pro imperiali, adică pentru emanciparea Bisericii de sub puterea laicilor sau împotriva acestei emancipări. Trebuie specificat că aceste două grupări nu ajung la antagonisme radicale, între ele existând și multe puncte comune. Din punct de vedere intelectual, pro gregorienii (în special sfântul Yves de Chartres) sunt superiori imperialilor.

Deja Grigore al VII-lea reușise să-și atragă cauzei sale diferiți principi și domni din *Franța meridională*. Mai dificilă era situația în teritoriile dominate direct de regele Filip I (1060-1108). Nu s-a ajuns însă la o ruptură. Urban al II-lea, cu scopul de a-l câștiga pe rege pentru cauza reformei, nu-l condamnă public pe acesta atunci când își repudiază soția, pentru a se căsători cu soția unui conte. Totuși, atunci când arhiepiscopul Hugo din Lyon îl excomunică, în 1094, papa confirmă excomunicarea acestuia în celebrul sinod de la Clermont din anul următor.

Marele canonist Yves de Chartres are marele merit de a fi aprofundat problema învestiturii, contribuind astfel la găsirea unei soluții provizorii pentru Franța. Înainte, cel ce acorda oficiul trebuia să acorde și beneficiul. Yves, în schimb, dovedește că laicii, regele în primul rând, nu pot acorda oficiul episcopal, ci numai concederea bunurilor temporale legate de acest oficiu. Din anul 1098, Filip I renunță la învestitură, reținându-și doar dreptul

de a controla alegerea noilor episcopi. Din partea lor, aceştia renunţă la omagiul de vasalitate. Totuşi, regele nu vrea să renunţe la puterile legate de dreptul de uzufruct al bunurilor în perioada de „vacanţă" a scaunelor episcopale (*regalia*). De acum înainte, regele transmitea noului ales doar puterile temporale, fără consemnarea cârjei episcopale şi a inelului, însemne specifice şi proprii puterii spirituale şi jurisdicţionale a episcopilor. Astfel, în procesul învestiturii se stabileşte o nouă ordine favorabilă Bisericii: alegerea canonică, consacrarea noului ales, învestitura (*cessio*); înainte, cessio reprezenta prima etapă în complexul învestiturii.

Anglia. Personajul principal de aici este arhiepiscopul Anselm de Canterbury, succesorul lui Lanfranco de Pavia, care îi avusese ca discipoli pe Yves de Chartres şi Anselm de Lucca, viitorul Alexandru al II-lea. Pe tronul Angliei, lui Wilhelm I Cuceritorul îi urmează Wilhelm al II-lea, setos de putere şi bani, pentru care motiv favorizează (promovează) din plin simonia în rândul clerului. Imediat, încep tensiunile între arhiepiscop şi rege. În postul pe care-l ocupa, Anselm trebuie să primească *pallium*-ul din mâinile delegatului papal; regele însă se opune, voind ca el să-i confere această demnitate şi, o dată cu ea, să-l constrângă la anumite compromisuri. Demnul arhiepiscop se opune cu decizie şi până la urmă va reuşi să primească *pallium*-ul în mod canonic. După câţiva ani, regele îi interzice să mai comunice cu Roma şi, deoarece acesta se opune, este exilat pentru o perioadă destul de lungă. La moartea regelui, Anselm se întoarce, însă noul ales, Henric I, îi cere omagiul de vasalitate. Anselm refuză şi trebuie să guste din nou din fructul amar al exilului. După mai mulţi ani, se ajunge totuşi la un compromis. În urma mai multor tratative purtate în abaţia din Bec (1106), acordul între cei doi se realizează la dieta de la Londra din anul următor. Henric renunţă

la învestitura cu cârja și inelul, dar își păstrează dreptul de a primi de la episcopi, înainte de consacrare, omagiul feudal al vasalității. Le fel, își păstrează influența în alegerile episcopale, la care deseori participă personal.

În anul 1164, la dieta din Clermont, se stabilește că alegerea prelaților trebuie să aibă loc în capela regală, iar alesul, înainte de consacrare, trebuie să presteze omagiul de vasalitate. Din cauza distanței mari față de Roma, ca și a voinței regilor de a-și păstra o cât mai mare putere de decizie în Biserică, în Anglia începe să se contureze Biserica de stat. În 1109, Anselm moare, lăsând în urma sa exemplul unui demn apărător al libertăților Bisericii; afară de aceasta, prin scrierile lui, el este numit pe drept „părintele Scolasticii".

Germania. Papa Pascal al II-lea (1099-1118) trebuie să-și confrunte puterile și perspicacitatea cu șiretul și calculatul Henric al V-lea, aprobat ca rege de către principii germani, în 1106. În mai multe sinoade, papa continuă lupta împotriva învestiturii laicilor, depunând mulți episcopi învestiți de aceștia. Reușește apoi să readucă sub ascultarea papală mai multe dieceze, abații și parohii care fuseseră înainte, cu antipapa Clement al III-lea.

După lupta deschisă declanșată de Grigore al VII-lea, atât papalitatea, cât și imperiul se simțeau obosiți, aproape epuizați. În 1109, la Roma sosește un memoriu al curții germane în care aceasta afirmă că forma cu care se fac învestiturile nu este esențială. Nu peste mult timp, Henric al V-lea îi comunică papei intenția de a veni la Cetatea Eternă pentru a primi consacrarea și coroana imperială. Profitând de ocazie, papa propune o soluție radicală: episcopii și abații din teritoriile imperiului trebuie să posede numai bunurile ecleziastice, renunțând astfel la regalia, acestea revenindu-i din nou regelui. În schimb, acesta trebuie să

renunțe la învestitură. Este posibil ca Henric să fi înțeles utopia acestei propuneri însă, deoarece aspira la coroană, acceptă propunerea papei. Pe 9 februarie 1111, prin reprezentanți, între cei doi se încheie un pact secret care trebuia publicat doar în vigilia încoronării. Trei zile mai târziu, Pascal al II-lea începe în bazilica „Sfântul Petru" ceremonia încoronării. Dă citire pactului semnat, la care episcopii și principii germani prezenți se revoltă cu toată indignarea. Papa refuză să-l mai încoroneze pe monarh, iar acesta îl aruncă imediat în închisoare. După câteva luni, mai mulți cardinali și regele îl constrâng pe pontif să semneze tratatul de la Ponte Manuolo. Regele își rezervă dreptul de învestitură cu inelul și cârja (*baculum*), rezervând papei dreptul liberei alegeri a episcopilor. În aprilie urmează încoronarea ca împărat a lui Henric, tot în bazilica „Sfântul Petru".

În urma violențelor din acest an, 1111, sinoadele din Vienne și Köln îl excomunică pe noul împărat. În 1118, papa Pascal moare într-un turn al puternicii familii Pierleoni. După alte două scurte pontificate, urmează *Calixt al II-lea* (1119-1124). Provenea dintr-o familie nobilă, înrudită cu regii Franței, ai Angliei și imperiului. Este un susținător decis al reformei bisericești. După ce convoacă un sinod la Reims, unde pozițiile sale se dovedesc cu totul contrare celor ale participanților, noul pontif vine în Italia. Aici îl întâlnește pe antipapa Grigore al VIII-lea și, după ce îl mustră și îl umilește în public, îl închide într-o mănăstire.

În 1121, prin reprezentanți, încep tratativele între împărat și papă, care culminează cu celebrul *concordat de la Worms* (23 septembrie 1122), unul din cele mai fericite compromisuri ale istoriei bisericești medievale. Împăratul renunță la învestitura cu inelul și baculum, dar își păstrează dreptul la *regalia*. Monarhul garantează apoi alegerea liberă și canonică a episcopilor. În cazul

unei alegeri dubioase, împăratul și mitropolitul trebuie să decidă în rezolvarea situației respective. În concordat, nu se menționează omagiul de vasalitate, ceea ce nu înseamnă că pe viitor nu a fost practicat în imperiu. Acum ia sfârșit sistemul ottonian, în care împăratul avea un control deplin asupra episcopilor. Aceștia devin mult mai liberi, iar pe viitor, siguranța pe tron a monarhului va depinde și de consimțământul marilor episcopi (trei din ei vor deveni principi electori) și al laicilor. În dieta de la Bamberg din același an, concordatul este ratificat pentru imperiu; Conciliul I din Lateran (1123) îl ratifică pentru Biserică

BIBLIOGRAFIE (selectivă)

Actele martirice, Bucureşti 1997.

BARNEA I., „Monumente de artă creştină descoperite pe teritoriul R.P.R.", *Studii teologice* 3-4 (1960).

———, *Din istoria Dobrogei*, I-II, Bucureşti 1968.

———, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Vatican 1977.

BECK H.G., „Christliche Mission und politische Propaganda im byzantinischen Reich", în *La conversione al cristianesimo nell'Europa dell'alto medioevo*, Spoleto 1967.

BEDA VENERABILUL, *Historia ecclesiastica*, Oxford 1969.

BIHLMEYER K. – TUECHLE H., *Storia della Chiesa*, I-IV, Brescia 1985[4].

CATTANEO E., *Il culto cristiano in Occidente; note storiche*, Roma 1984[2.].

Conciliorum oecumenicorum decreta, Bologna 1973[3].

DANIÉLOU J. – MARROU H., *Nuova storia della Chiesa*, I-V, Casale Monferrato 1984[2].

DELEHAYE H., *Analecta Bollandiana* 51 (1938).

Dizionario patristico e di antiquità cristiane, II, Casale Monferrato 1983.

Documente privind Istoria României, I, Bucureşti 1951.

DUMEA, E., *Creştinismul antic şi medieval în internet*, PIM, Iaşi 2016.

DUMEA, E., *Teme de istorie a Bisericii*, Sapientia, Iaşi 2002.

DUJÈEV I., *Medioevo bizantino-slavo*, I-III, Roma 1965-1971.

DVORNIK F., *Les slaves. Histoire et civilisation de l'antiquité aux debuts de l'époque contemporaine*, Paris 1970.

FALBO G., *Il primato della Chiesa di Roma alla luce dei primi quattro secoli*, Roma 1989.

FLICHE A. – MARTIN V. – DUROSELLE J.B. – JARRY E., ed., *Storia della Chiesa*, I-XXIV, Torino 1979-1990.

GRIVEC F., *Santi Cirillo e Metodio*, Roma 1984.

GUARDUCCI, M., *Pietro ritrovato*, Verona 1970.

HENRI-IRÉNÉ, M., *Istoria educaţiei în antichitate*, II, Bucureşti 1997.

———, *Sfântul Augustin şi sfârşitul culturii antice*, Bucureşti 1997.

HERTLING L., *Istoria Bisericii*, Iaşi 1998.

HURMUZACHE E. DE, *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, Bucureşti 1970.

IORGA N., *Byzance après Byzance*, Bucureşti 1971.

JEDIN H., ed., , *Storia della Chiesa*, I-X, Milano 1983-1984[4].

KEMPF F., „Il papato dal secolo VIII alla metà del secolo XI", în *Problemi di storia della Chiesa*, Milano 1973.

KOCZOWSK J., *Histoire religieuse de la Pologne*, Paris 1987.

LENZENWENGER J., ed., *Storia della Chiesa cattolica*, Cinisello Balsamo 1989.

LORTZ J., *Storia della Chiesa*, I, Roma 1980[4].

MONACHINO V., *Il canone 28 di Calcedonia*, Aquila 1979.

MOREAU J., *La persécution du christianisme*, Paris 1956.

OBOLENSKY D., *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, Londra 1982.

OLTEANU P., „Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du nord et du Maramureș", *Romanoslavica* 1 (1958).

PAUL J., *L'Église et la culture en Occident (IXe-XIIe siècle)*, Paris 1986.

QUASTEN J., *Patrologia*, I-III, Casale Monferrato 1983[2].

RAHNER H., *Symbole der Kirche. Die Ekklesiologie des Väters*; trad. italiană *L'Ecclesiologia dei Padri*, Roma 1971.

RICHÉ P., *Le scuole e l'insegnamento nell'Occidente cristiano dalla fine del V secolo alla metà dell`XI secolo*, Roma 1985.

RIGHETTI M., *Manuale di storia liturgica*, Milano 1945-1953

RYAN J., „The Early Irish Church and the See of Peter", în *Le chiese nei regni dell'Europa occidentale e i loro rapporti con Roma sino all'800*, II, Spoleto 1960.

Scriptores rerum Hungaricarum, I-II, Budapesta 1937-1938.

TEODOR D.G., *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI*, Iași 1981.

VULPE R., „Note de istorie tomitană", Pontice 2 (1968).

CUPRINS

PARTEA I: ANTICHITATEA

Premise obligatorii 3

I. ÎNCEPUTURILE BISERICII 11

1. Primii paşi ai creştinismului 11

2. Răspândirea creştinismului în primele două secole 17

II. PERSECUȚIILE 24

VI. CREŞTINISMUL ÎN SCYTHIA MINOR 56

VII. BISERICA ÎN SECOLUL AL V-LEA 59

VIII. EREZII ALE ANTICHITĂȚII 65

IX. ACTIVITATEA SINOADELOR ŞI CONCILIILOR ECUMENICE 69

PARTEA A II-A: EVUL MEDIU TIMPURIU

I. ACTIVITATEA MISIONARĂ A BISERICII ÎN SECOLELE IV-VI 87

1. Activitatea misionară în Orient 87

2. Irlanda, Anglia şi Scoția 93

3. Încreştinarea francilor. Formarea Bisericii naționale merovingiene 98

4. Încreştinarea popoarelor germanice 102

1. Parohia 114

2. Clerul 117

3. Viața morală a creştinilor; formele de pietate şi cult 118

4. Catecumenatul şi cateheza baptismală 124

5. Liturgia 128

1. Situația Orientului la începutul Evului Mediu (EM) occidental 132

2. Italia 136

3. Originile statului papal 137

IV. CONFLICTELE DINTRE ÎMPĂRATUL LEON AL III-LEA ȘI PAPALITATE 142

1. Originea iconoclasmului 142

2. Noua organizare patriarhală 146

V. SLAVII ȘI UNGURII ÎNTRE ORIENT ȘI OCCIDENT 148

1. Începuturile 148

2. Slavii occidentali 149

3. Boemia și Moravia 150

4. Polonia 155

5. Bulgaria 157

6. Ungaria 160

VI. ÎNCREȘTINAREA SAXONILOR ȘI A GERMANILOR NORDICI 164

1. Saxonii 164

2. Danemarca 167

3. Suedia 169

4. Norvegia 169

5. Normanzii, Islanda și Groenlanda 170

1. Situația Occidentului 174

2. Evanghelizarea Europei centrale 175

3. Biserica în Anglia 178

4. Sfântul Bonifaciu (680-754) 179
VIII. CAROLINGIENII ŞI BISERICA ROMANĂ 184
IX. ORIGINEA ŞI CARACTERISTICILE STATULUI PAPAL 189
1. Alianța dintre papalitate și franci 189
2. Papa în Franța 190
X. PERIOADA CAROLINGIANĂ 192
1. Extinderea regatului francilor 193
2. Personalitatea lui Carol cel Mare 194
3. Încoronarea lui Carol cel Mare 195
4. Teocrația carolingiană 197
XI. EUROPA OCCIDENTALĂ ÎN SECOLELE IX-XI 201
1. Peninsula iberică 201
2. Franța 203
3. Istoria regatelor post-carolingiene 204
4. Situația papalității 207
5. Germania 209
XII. VIAȚA ȘI ORGANIZAREA BISERICII ÎN EVUL MEDIU TIMPURIU 214
1. Bisericile proprii 215
2. Bisericile urbane 218
3. Învestitura episcopală 219
4. Creșterea puterii papale în Evul Mediu Timpuriu 221
XIII. SCHISMA DIN ANUL 1054 226
XIV. PAPA GRIGORE AL VII-LEA (1073-1085) 233

1. Personalitatea 233

2. Conflictul cu Henric al IV-lea 235

3. Reforma Bisericii 238

4. Învestitura până la concordatul din Worms (1122) 242

BIBLIOGRAFIE (selectivă) 247